

Cilt 2 | Sayı 2 | Aralık 2024

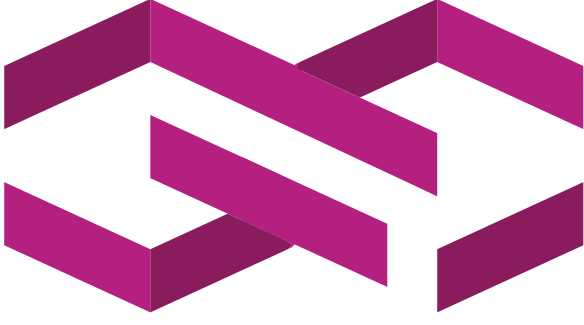
E-ISSN: 2980-2849

E K L E K T İ K

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

EKLEKTİK

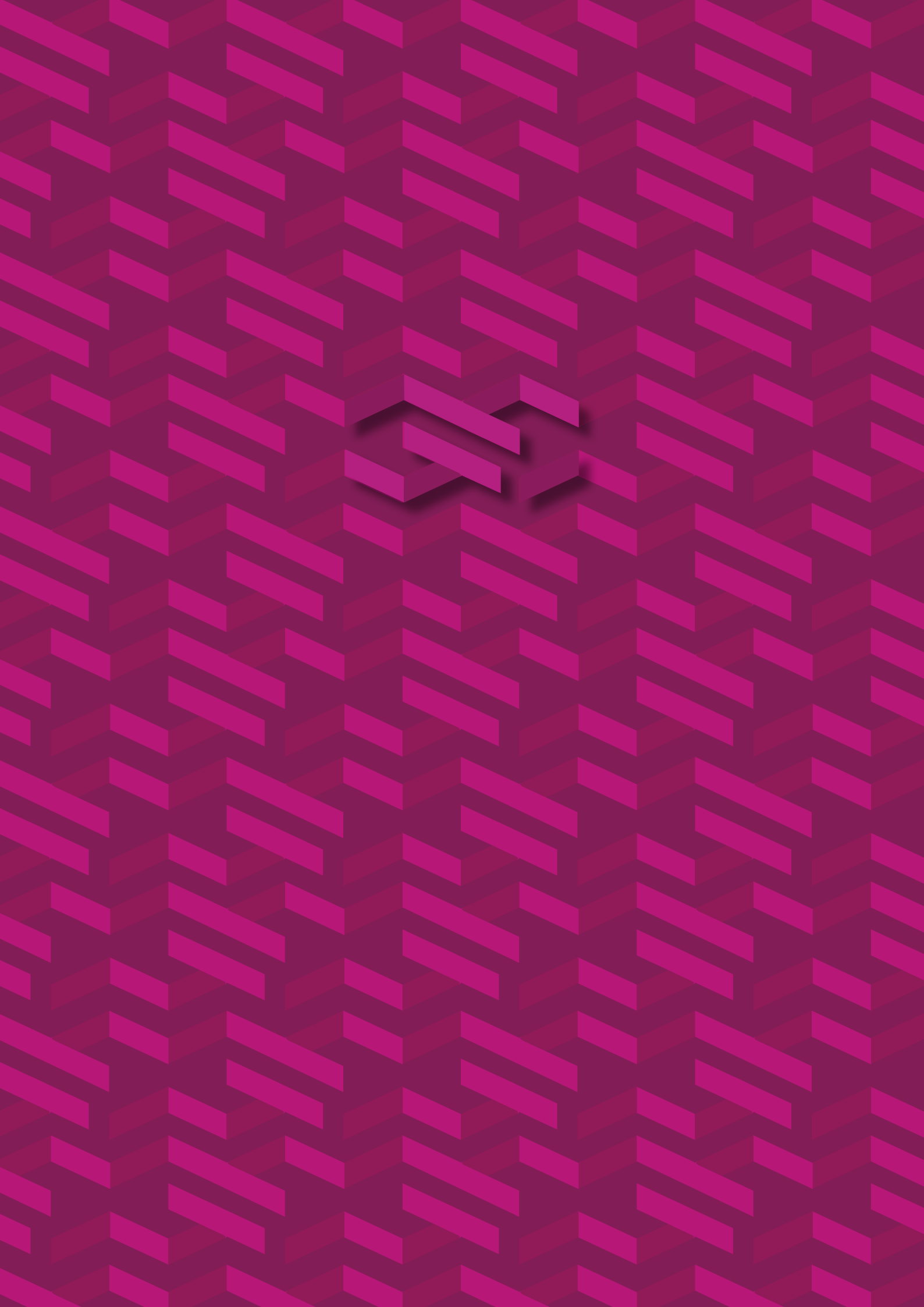
Sosyal Bilimler Dergisi
İSTANBUL GEDİK ÜNİVERSİTESİ

CİLT 2 - SAYI 2 - YIL 2024

İstanbul
GEDİK
Üniversitesi

İstanbul Gedik Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

EKLEKTİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Aralık 2024, Cilt 2, Sayı 2

Yılda iki kez yayımlanır.

Çift-kör hakemli akademik dergidir.

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

İmtiyaz Sahibi / Publisher: Prof. Dr. Ahmet Kesik, İstanbul Gedik Üniversitesi Rektörü

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor: Dr. Öğr. Üyesi Emin Ahmet Yeşil

Editör / Editor: Prof. Dr. Şakir Dinçşahin

Editör Yardımcıları / Assistant Editors: Öğr. Gör. Sibel Karabel

Yayın Koordinatörü / Editorial Coordinator: Şafak Çelik

Grafik Tasarım / Graphic Design: Tuğrul Çelik

Web Sayfası / Website: Onur Yılmaz, Mert Can Karakaya

İLETİŞİM

ADRES: Cumhuriyet Mahallesi İlkbahar Sokak No: 1 Yakacık 34876
Kartal / İstanbul

WEB: eklektik.gedik.edu.tr

E-POSTA: eklektik@gedik.edu.tr

TELEFON: 444 5 438

Alan Editörleri / Field Editors:**Hukuk**

Prof. Dr. Korkut Kanadoğlu
İstanbul Gedik Üniversitesi

İktisat-İşletme

Dr. Öğr. Üyesi Ümit Bozoklu
İstanbul Gedik Üniversitesi

Medya ve İletişim

Doç. Dr. Deniz Akçay Balcı
İstanbul Gedik Üniversitesi

Psikoloji

Prof. Dr. Sibel Ayşen Arkonaç
İstanbul Üniversitesi

Siyaset Bilimi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özcan
İstanbul Gedik Üniversitesi

Sosyoloji

Doç. Dr. Ahu Özmen
İstanbul Kent Üniversitesi

Tarih

Doç. Dr. Yalçın Çakmak
Munzur Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Selim Sezer
İstanbul Gedik Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Gülsevil Alpagut
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Tolga Arıcak
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Ödül Celep
Işık Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Erkan
İstanbul Gedik Üniversitesi

Prof. Dr. Alper Güvel
İstanbul Gedik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Filiz Katman
İstanbul Aydın Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board:

Prof. Dr. Fazıl Kerim Atamer
İstanbul Gedik Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz Çağla
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Erol Demir
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Senem Aydın Düzgit
Sabancı Üniversitesi

Prof. Dr. Meral Elçi
Gebze Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Ergur
Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet İçduygu
Koç Üniversitesi

Prof. Dr. M. H. İlias
Mahatma Gandhi University

Prof. Dr. Ahu Tuba Karabulut
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Alev Katrinli
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Demet Lüküslü
Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil Oktay
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Akif Okur
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Çınar Özen
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Pirtini
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Alkan Soyak
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Özlem Tür
Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Türkeş
Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Beliz Ülgen
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Doç. Dr. İlker Aytürk
Bilkent Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Coşkun
Boğaziçi Üniversitesi

Doç. Dr. Andrea Ionescu
Evora Üniversitesi

Doç. Dr. Umut Uzer
İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Nikos Christofis
Shaanxi Normal University

Dr. Stephen R. Goodwin
Oglethorpe University

Dr. Tomasz Stepniewski
The John Paul II Catholic University of Lublin

Dil Editörü (Türkçe) / Turkish Language Editor:

Şafak Çelik
İstanbul Gedik Üniversitesi

Dil Editörü (İngilizce) / English Language Editor:

Öğr. Gör. Sibel Karabel
İstanbul Gedik Üniversitesi

EKLEKTİK CİLT 2 SAYI 2 HAKEMLER

- Prof. Dr. Güney Çeğin, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Bahri Küçükeroğan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Fahriye Merdivenci, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Yıldırım, Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Erendor, Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Melih Görgün, Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. M. Cem Oğultürk, İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Onur Oğuz, Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şemsettin Çiğdem, Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Sezgin Erkan, Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülden Şahin Hatipoğlu, İstanbul Kent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Kiremit, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sanem Kulak, Biruni Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi R. Bülent Şenses, Doğu Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Tuğtan, Bilgi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Yamaner, Fenerbahçe Üniversitesi
Dr. Erdem İlgi Akter, Bağımsız Araştırmacı
Dr. Ali Çınar, Bağımsız Araştırmacı

HAKKIMIZDA

Eklektik dergisi, İstanbul Gedik Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi tarafından 2023 yılında yayımlanmaya başlanan bilimsel, açık erişimli, çift-kör hakemli bir ulusal akademik dergidir.

Sosyal bilimlerin siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, tarih, antropoloji, iktisat, işletme, yönetim/bilişim sistemleri, sosyoloji, psikoloji, pazarlama, medya, hukuk disiplinlerinde ve ilgili alt alanlardaki çalışmalara yer vermektedir.

Eklektik dergisi, Committee on Publication Ethics (COPE)'in editör ve yazarlar için belirlediği uluslararası standartları dikkate almaktadır. Belirlenmiş şartlara uymak kaydıyla, bilimsel araştırma makalesi ve teorik makalelerin yanı sıra; araştırma notları, akademik çeviri, inceleme/derleme makaleleri, istatistiksel analizler, olay incelemeleri ve kitap değerlendirmelerini kabul etmektedir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık), çevrim içi yayımlanmaktadır. Belirtilen düzenli sayıların dışında haber verilmek suretiyle "Özel Sayı"lar da düzenlenmektedir.

Eklektik dergisinde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, derginin web sayfası üzerinden değerlendirmeye alınır. Gönderim tarihinden itibaren en geç 16 haftada yazara nihai sonuç bildirilir.

AMAÇ VE KAPSAM

Eklektik dergisi sosyal bilimlerin; siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, ekonomi, işletme, psikoloji, antropoloji, sosyoloji, uluslararası ticaret, finans, kamu yönetimi, pazarlama, medya, hukuk ve ilgili alt dallarında çalışmalara yer vermektedir.

Bu alanlarda bilimsel birikime katkı sağlamak ve disiplinler arası çalışmayı teşvik etmek amacıyla özgün, analitik, teorik araştırma ve değerlendirmeleri yayımlar.

Editörden

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2024 Aralık sayısını takdim etmekten mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda yer alan makaleler, sosyal bilimlerin geniş yelpazesinde yenilikçi, disiplinler arası yaklaşımlar sunarak bilgiye katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu sayımızda yer alan çalışmalar; tarih, siyaset bilimi, çevre politikası, antropoloji, film teorisi ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda derinlemesine analizler içermektedir. Bu çeşitlilik, dergimizin adını aldığı "eklektik" karakterini tam anlamıyla yansıtmaktadır.

Ömer Kalav'ın makalesi, *"Enflasyon ve Döviz Kuru Geçişkenliği"*, Türkiye ekonomisinde döviz kuru hareketlerinin tüketici fiyatları üzerindeki etkilerini hem teorik hem de ampirik bir yaklaşımla ele alıyor. Çalışma, ARDL modeli kullanarak kısa ve uzun dönem enflasyon dinamiklerini analiz ediyor. Ödül Celep, *"David Cronenberg'in Vücut Korkusu Sineması Siyaseti"* başlıklı makalesinde, Cronenberg'in "Videodrome", "The Fly" ve "Crash" filmleri üzerinden vücut korkusu sinemasının politik boyutlarını analiz ediyor. Çalışma, sinema ve siyaset arasındaki ilişkiye dair yeni bir çerçeve sunuyor.

Ahmet Miraç Akmen'in çalışması, *"Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikası"*, 2011-2023 yılları arasında MHP'nin seçim beyannamelerinde yer alan çevre politikalarını inceliyor. Çalışma, parti beyannamelerindeki çevre odaklı söylemleri tarihsel süreçteki değişimler bağlamında ele alıyor. Mehmet Mert Kaleci'nin makalesi, *"Türkiye Günü Dergisi: 'Sağ'ın Temel 'Liberal' Değerler ile Kendini Yeniden İnşası"*, 1989-1997 döneminde sağ siyaset içindeki liberal eğilimleri ve Türkiye Günü dergisinin bu bağlamdaki rolünü analiz ediyor. Çalışma, yeni kurumsalcı söylemselci perspektif ışığında devlet ve siyaset merkezindeki dönüşüm taleplerine odaklanıyor. Sule Chousein Hasan'ın çalışması, *"Yunanistan'daki Bir 21. Yüzyıl Müslüman-Türk Köyünde 'Kutsal' Bir Ritüelin Sembolik Yönleri"*, Galini (Yalanca) köyünde gerçekleştirilen "Tekke Pilavı" ritüelini derinlemesine inceliyor. Çalışma, ritüelin tarihsel ve sosyo-kültürel anlamlarını, Bektâşi gelenekleriyle ilişkisini ve modernleşme karşısında bu kültürel pratiğin dönüşümünü ele alıyor. Ertan Ürkmez'in makalesi, *"İslam'ın Düalist Yorumu ve 16. Yüzyıl Anadolu'sunda İdeolojik Söylem Olarak Kullanımı"*, Safevî Devleti'nin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Kerbela söylemini yeniden yorumlama biçimini analiz ediyor. Çalışma, bu söylemin tarihsel kökenlerini ve ideolojik işlevlerini tartışarak Osmanlı-Safevî ilişkilerine dair önemli bir perspektif sunuyor.

TR Dizin başvuru sürecimiz devam etmekte olup yakın zamanda ULAKBİM'de taranan bir dergi olmayı umut ediyoruz. Bu doğrultuda, editör ekibimiz ve yazarlarımızla birlikte özenle çalışmaya devam ediyoruz. Eklektik olarak, özgün ve nitelikli çalışmalara ev sahipliği yapmaktan mutluluk duyuyoruz. Yayın sürecinde emeği geçen değerli yazarlarımıza, hakemlerimize ve editör ekibimize teşekkür ederiz. Siz değerli okuyucularımızla ise bu değerli birikimi paylaşmaktan onur duyuyoruz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. Şakir Dinçşahin
Eklektik Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ • İKTİSAT

Inflation and Exchange Rate Pass-Through

Ömer KALAV

177

DERLEME-ANALİZ MAKALESİ • İLETİŞİM

The Politics of David Cronenberg's Cinema of Body Horror

Ödül CELEP

216

DERLEME-ANALİZ MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikası:
2011 Genel Seçimlerinden 2023 Seçimlerine Bir Analiz

Ahmet Miraç AKMEN

242

ARAŞTIRMA MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ

Türkiye Günlüğü Dergisi: "Sağ"ın Temel "Liberal" Değerler ile
Kendini Yeniden İnşası, "Merkez"de ve "Devlet"te Değişim Talepleri

Mehmet Mert KALECİ

270

ARAŞTIRMA MAKALESİ • SİYASET BİLİMİ/SOSYAL ANTROPOLOJİ

The Symbolic Aspects of a "Holy" Ritual in a
21st Century Muslim Turkish Village in Greece

Sule Chousein HASAN

335

DERLEME-ANALİZ MAKALESİ • TARİH

İslam'ın Düalist Yorumu ve 16. Yüzyıl Anadolu'sunda
İdeolojik Söylem Olarak Kullanımı

Ertan ÜRKMEZ

354

İKTİSAT

Inflation and Exchange Rate Pass-Through

Enflasyon ve Döviz Kuru Geçişkenliği

Ömer Kalav

Yarı Zamanlı Öğretim Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi İİSBF İşletme Bölümü,
omer@kalav.com, ORCID: 0000-0002-3098-8086

Gönderim Tarihi: 09.12.2024

Kabul Tarihi: 27.12.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Kalav, Ömer. "Inflation and Exchange Rate Pass-Through". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 177-215.

Inflation and Exchange Rate Pass-Through

Ömer Kalav¹

Abstract

This paper examines the relationship between exchange rate pass-through (ERPT) and inflation within dynamic structure, focusing on the impact of exchange rate changes on consumer prices (CPI) in Türkiye. The theoretical and empirical analysis builds on existing frameworks, considering how central banks' reactions to exchange rate movements play a crucial role in shaping inflationary dynamics. The study uses the ARDL model to analyse the long-term and short-term effects of exchange rate fluctuations on inflation, focusing on the interaction between the CPI and the nominal exchange rate (NEX). For these goals, we employed monthly data over the January of 2000 and August of 2024.

The analysis is based on two baseline models: the first examines how changes in the exchange rate directly impact the CPI, while the second assesses the rate of change in inflation due to exchange rate variations. Stationarity of the data is ensured through unit root testing, which confirms the appropriateness of using the ARDL model. The results reveal that exchange rate movements significantly affect CPI, with a 1% increase in the exchange rate leading to a 1.1625% increase in the CPI in the long run, as evidenced by a p-value of 0.00. Additionally, in the short term, a 1% increase in the exchange rate results in a 0.1164% rise in the CPI, indicating a persistent effect on prices. The error correction term further supports the existence of a significant relationship between the CPI and the exchange rate in both short and long-term dynamics. Based on model 2, exchange rate changes have a significant effect on inflation in the long-term relationship. In particular, it has been shown that exchange rate increases can lead to long-term increases in inflation.

Keywords: Exchange Rate Pass-Through (ERPT), Inflation, ARDL Model, Consumer Price Index (CPI), Monetary Policy, Emerging Economies, Exchange Rate Fluctuations
JEL Codes: E31, E52, F31, F41, O11, O43

¹ Yarı Zamanlı Öğretim Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi İİSBF İşletme Bölümü, omer@kalav.com, ORCID: 0000-0002-3098-8086

1. Introduction

The effect of exchange rate fluctuations on consumer prices and hence inflation is an important issue that monetary authorities carefully monitor and shape their policies. Exchange rate movements can directly affect the general price level, especially in import-dependent economies. In this context, monetary authorities react sensitively to changes in exchange rates in order to keep inflation under control.² While exchange rate fluctuations can cause inflationary pressures by increasing the cost of imported inputs, they can also have a deflating effect on inflation in the opposite case.³ This article will discuss the effects of monetary authorities' reactions to exchange rate movements on price stability and economic balance.

Exchange rate fluctuations are a major determinant of inflation and can have significant effects on the shaping of monetary policies.⁴ The anticipated impact of exchange rate movements on consumer prices plays a critical role in determining how the central bank will respond to these movements. In particular, monetary authorities may consider beyond the temporary effects of exchange rate movements on price levels but may need to intervene if the impact on inflation is persistent. If exchange rate pass-through is not analysed correctly, the risk of policy errors is particularly high in emerging market economies. In such economies, large exchange rate movements are more frequent and central banks are more likely to respond to such movements⁵. This situation highlights the need to properly assess the impact of exchange rate pass-

2 John B. Taylor, "The Role of the Exchange Rate in Monetary-Policy Rules," *American Economic Review* 91, no. 2 (2001): 263–267; Lars E. O. Svensson, "Open-Economy Inflation Targeting," *Journal of International Economics* 50, no. 1 (2000): 155–183.

3 Maurice Obstfeld and Kenneth Rogoff, "The Mirage of Fixed Exchange Rates," *Journal of Economic Perspectives* 9, no. 4 (1995): 73–96.

4 Stanley Fischer, "Speech by Vice Chairman Fischer on the Transmission of Exchange Rate Changes to Output and Inflation," *Board of Governors of the Federal Reserve System* (November 12, 2015), <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/fischer20151112a.htm>.; Kristin Forbes, "Much Ado about Something Important: How Do Exchange Rate Movements Affect Inflation?" *The Manchester School* 84, no. S1 (2016): 15–41, <https://doi.org/10.1111/manc.12159>.; Frederic S. Mishkin, "Exchange Rate Pass-Through and Monetary Policy: A Speech at the Norges Bank Conference on Monetary Policy, Oslo, Norway, March 7, 2008," *Board of Governors of the Federal Reserve System*, <https://econpapers.repec.org/paper/fipfedgsq/373.htm>.

5 Guillermo A. Calvo and Carmen M. Reinhart, "Fear of Floating," *The Quarterly Journal of Economics* 117, no. 2 (2002): 379–408, <https://doi.org/10.1162/003355302753650274>.; Christopher P. Ball and Jorge A. Reyes, "Inflation Targeting or Fear of Floating in Disguise: A Broader Perspective," *SSRN Scholarly Paper 668981*, 2004, <https://doi.org/10.2139/ssrn.668981>.

through on inflation—in this context, exchange rate pass-through is defined as the percentage increase in consumer prices caused by a 1% depreciation in the effective exchange rate over a one-year period.

The existing literature suggests that exchange rate movements are only partially reflected in domestic prices and that this effect is attenuated along the production chain. Pass-through to consumer prices occurs through a variety of channels, from direct effects on energy and other commodity prices to indirect effects on import prices, wage formation, and profit margins.⁶

A variety of structural factors reduce the sensitivity of domestic prices to exchange rate movements. These factors include the intensity of competition between importing and exporting firms⁷, the frequency of price changes⁸, the composition of trade, and the level of participation in global value chains. Other important factors that affect this sensitivity are the rate of trade in foreign currencies and the use of foreign exchange hedging instruments. In addition, a well-structured monetary policy framework is considered an effective tool in reducing the pass-through of exchange rate fluctuations on consumer prices by supporting the sound management of inflation expectations.

Beyond structural factors and country characteristics, the type of macroeconomic shock that causes exchange rate movements is an important factor in determining

6 Philippe Bacchetta and Eric van Wincoop, “A Theory of the Currency Denomination of International Trade,” *Journal of International Economics* 67, no. 2 (2005): 295–319.; Ariel Burstein and Gita Gopinath, “International Prices and Exchange Rates,” in *Handbook of International Economics*, vol. 4 (Elsevier, 2014), 391–451.; Takatoshi Ito and Kiyotaka Sato, “Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: Vector Autoregression Analysis of the Exchange Rate Pass-Through,” *Journal of Money, Credit and Banking* 40, no. 7 (2008): 1407–1438, <https://doi.org/10.1111/j.1538-4616.2008.00165.x>.; Jonathan McCarthy, “Pass-Through of Exchange Rates and Import Prices to Domestic Inflation in Some Industrialized Economies,” *Staff Reports*, Article 111 (New York: Federal Reserve Bank of New York, 2000).

7 Mary Amiti, Oleg Itkhoki, and Jozef Konings, “Importers, Exporters, and Exchange Rate Disconnect,” *American Economic Review* 104, no. 7 (2014): 1942–78, <https://doi.org/10.1257/aer.104.7.1942>.

8 Michael B. Devereux and Jay Yetman, “Price Setting and Exchange Rate Pass-Through: Theory and Evidence,” *IO: Theory*, 2002, <https://www.semanticscholar.org/paper/Price-Setting-and-Exchange-Rate-Pass-Through%3A-and-Devereux-Yetman/54b7c99133361f83564a4c8168a888bc98736d7c>.; Giancarlo Corsetti and Luca Dedola, “A Macroeconomic Model of International Price Discrimination,” *Journal of International Economics* 67, no. 1 (2005): 129–155.; Gita Gopinath and Oleg Itkhoki, “Frequency of Price Adjustment and Pass-Through,” *Quarterly Journal of Economics* 125, no. 2 (2010): 675–727.

the magnitude of the pass-through.⁹ This reflects the fact that shocks affecting the exchange rate also affect economic activity, profit margins, productivity, price formation, and inflation expectations. Therefore, the estimated magnitude of the exchange rate pass-through may vary significantly depending on the nature of the shock that triggers exchange rate movements -a possibility that has not been adequately considered in most empirical studies.

In this section, the exchange rate pass-through is discussed both theoretically and empirically in terms of its effect on inflation, and it is emphasized why this relationship has a complex and dynamic structure. In developing economies, how monetary policies should be structured to reduce the effect of exchange rate fluctuations on inflation can be addressed in more detail in future studies on this subject.

2. Exchange Rate Pass-Through and Inflation: Theoretical Framework

Exchange rate pass-through refers to the impact of exchange rate changes on domestic price levels and has an important place in economic theory. Exchange rate pass-through is considered one of the main factors determining inflation dynamics, especially in developing economies. In the theoretical literature, exchange rate pass-through is examined depending on various factors such as pricing behavior, market structure, trade relations and macroeconomic policies.

Exchange rate pass-through (ERPT) is used for the analysis of how prices of imported and locally produced products change as the currency exchange rates change. *Ceteris paribus*, if the exchange rate goes down, the imported products become costlier, and this can stimulate an increase in the prices of local products. The degree of pass-through is not homogenous; in some countries most of the changes in the exchange rate are fully transmitted to the prices of goods and services in the economy while in

9 Mariarosaria Comunale and Davor Kunovac, “Exchange Rate Pass-Through in the Euro Area,” *Working Paper Series 2003*, European Central Bank, 2017, <https://econpapers.repec.org/paper/ecbecbwps/20172003.htm>.; Kristin Forbes, Ida Hjortsoe, and Tsvetelina Nenova, “Shocks versus Structure: Explaining Differences in Exchange Rate Pass-Through across Countries and Time,” *Discussion Papers, Article 50*, London: Bank of England, 2017, <https://ideas.repec.org/p/mpc/wpaper/0050.html>.; Jay Shambaugh, “A New Look at Pass-Through,” *Journal of International Money and Finance* 27, no. 4 (2008): 560–591.

other countries this is not fully transmitted.¹⁰

There are some determinants of exchange rate pass-through including but not limited to inflation targeting by the central banks, the nature of markets and competition, specific currencies used in trade contracts, trade openness among other factors¹¹. There is a tendency for countries which maintain a fixed exchange rate regime to exhibit a higher degree of pass-through compared to those which maintain a flexible regime because under fixed exchange rate some disturbances may require a very large change in prices while in a flexible regime many adjustment movements occur gradually.¹²

The relationship between exchange rate pass-through and inflation is affected by many factors in the economy, such as pricing behaviour, market structure, and trade relations. While exchange rate pass-through refers to the impact of exchange rate changes on local prices, the degree of this pass-through varies depending on firms' pricing strategies, market structure, and implemented macroeconomic policies. Concepts such as local currency pricing (LCP) and foreign currency pricing (PCP) have significant effects on exchange rate pass-through, determining which currency firms prefer and the consequences of this preference on inflation. In this context, let's consider the interaction between exchange rate pass-through and inflation under the following headings:

2.1. Pricing Behaviour and Exchange Rate Pass-Through

Exchange rate pass-through is often discussed in the context of pricing strategies of importing and exporting firms. Importing firms can cause increases in domestic price levels by directly reflecting exchange rate changes in their prices. This situation is called "Full Pass-Through" and indicates that exchange rate changes are fully reflected in consumer prices. However, the situation where exchange rate changes are not fully reflected in domestic prices is called "Partial Pass-Through". In this case, firms partially reflect exchange rate fluctuations in their prices, which has a more limited

10 Gita Gopinath and Roberto Rigobon, "Sticky Borders," *Quarterly Journal of Economics* 123, no. 2 (2008): 531–575, <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.2.531>.

11 Michael Mussa, "Factors Driving Global Economic Integration," in *Global Economic Integration: Opportunities and Challenges*, ed. Federal Reserve Bank of Kansas City (Kansas City, MO: Federal Reserve Bank of Kansas City, 2000), 9–56.

12 Corsetti and Dedola, "A Macroeconomic Model of International Price Discrimination."

effect on inflation.¹³

Firms' pricing behaviour is an important factor determining the degree of exchange rate pass-through. For example, firms that price in domestic currency are less affected by exchange rate fluctuations and have low pass-through. In contrast, firms that price in foreign currency can reflect exchange rate fluctuations directly into their prices, causing high pass-through.¹⁴

2.2. Market Structure and Exchange Rate Pass-Through

Exchange rate pass-through can also vary depending on market structure. In competitive markets, firms can reflect exchange rate changes more quickly to their prices, while monopolies determine their pricing strategies according to exchange rate changes, and the extent to which they reflect cost increases to domestic prices determines the degree of exchange rate pass-through. In the literature, two basic pricing strategies stand out: "Local Currency Pricing" (LCP) and "Producer Currency Pricing" (PCP).¹⁵

The study of firms' pricing decisions is one of the important research topics in international macroeconomics. It is directly related to the movement of international relative prices, expenditure shifting and adjustment of global imbalances, and imported inflation. Moreover, such studies can also provide important information about the nature of price-setting mechanisms; these mechanisms feature prominently in most macroeconomic models.

In recent years, the empirical literature estimating exchange rate pass-through at the commodity level has provided important insights into firms' pricing behaviour following exchange rate shocks. While the findings have revealed a large heterogeneity along various dimensions such as firm or commodity characteristics, a common conclusion is that the pass-through is quite incomplete even in the long run: import prices

13 Pinelopi Koujianou Goldberg and Michael M. Knetter, "Goods Prices and Exchange Rates: What Have We Learned?" *Journal of Economic Literature* 35, no. 3 (1997): 1243–1272.

14 Michael B. Devereux and Charles Engel, "Monetary Policy in the Open Economy Revisited: Price Setting and Exchange-Rate Flexibility," *The Review of Economic Studies* 70, no. 4 (2003): 765–783.

15 Raphael A. Auer and Raphael S. Schoenle, "Market Structure and Exchange Rate Pass-Through," *Journal of International Economics* 98 (2016): 60–77, <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2015.10.003>.

do not move one-to-one with the exchange rate.¹⁶

Incomplete exchange rate pass-through in the long run can be explained by the adjustment of margins (profit margins) to adapt to local market conditions. This channel was first introduced by Krugman¹⁷ and Dornbush¹⁸ and later elaborated by Melitz and Ottaviano¹⁹, Atkeson and Burstein²⁰, Chen et.al²¹, and Gopinath and Itskhoki.²² These studies show that firms adjust their margins in response to exchange rate changes and, as a result, import prices are not fully reflected in exchange rate changes.

2.3. Local Currency Pricing (LCP)

Local currency pricing strategy refers to importers implementing a fixed price policy in the domestic market. According to this strategy, importers try to keep domestic prices constant despite exchange rate changes. In this case, exchange rate pass-through is low because importing firms do not fully reflect exchange rate changes in domestic prices. LCP is especially common in highly competitive markets and in products with low price elasticity. This approach can limit the impact of exchange rate shocks on domestic inflation, but it can put pressure on margins in the long run.²³

16 Auer and Schoenle, “Market Structure and Exchange Rate Pass-Through,”.

17 Paul Krugman, *Pricing to Market When the Exchange Rate Changes* (Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1986), <https://econpapers.repec.org/paper/nbrnberwo/1926.htm>.

18 Rudiger Dornbusch, “Exchange Rates and Prices,” *The American Economic Review* 77, no. 1 (1987): 93–106.

19 Marc J. Melitz and Gianmarco I. P. Ottaviano, “Market Size, Trade, and Productivity,” *The Review of Economic Studies* 75, no. 1 (2008): 295–316.

20 Andrew Atkeson and Ariel Burstein, “Pricing-to-Market, Trade Costs, and International Relative Prices,” *American Economic Review* 98, no. 5 (2008): 1998–2031.

21 Natalie Chen, Jean Imbs, and Andrew Scott, “The Dynamics of Trade and Competition,” *Journal of International Economics* 77, no. 1 (2009): 50–62.

22 Gita Gopinath and Oleg Itskhoki, “Frequency of Price Adjustment and Pass-Through,” *Quarterly Journal of Economics* 125, no. 2 (2010): 675–727.

23 Devereux and Engel, “Monetary Policy in the Open Economy Revisited,”.

2.4. Foreign Currency Pricing (PCP)

The foreign currency pricing strategy refers to importers directly reflecting cost increases to domestic prices. In this strategy, exchange rate changes cause full pass-through on domestic prices, which creates a more pronounced effect on inflation. The PCP strategy is generally preferred in cases where the importer has high market power and high price flexibility. This strategy can be more common in countries with high exchange rate pass-through and can lead to increased inflationary pressures.²⁴

2.5. Market Structure and Trade Relations

The degree of exchange rate pass-through is also closely related to the market structure and the nature of trade relations. In oligopolistic markets, firms reflect exchange rate changes to prices more limitedly, while pass-through may be higher in competitive markets. In addition, the structure of trade also plays a determining role in pass-through. For example, in economies where intermediate goods are heavily imported, the impact of exchange rate changes on costs may be higher and this situation may be reflected in prices more quickly.²⁵

2.6. Macroeconomic Policies and Exchange Rate Pass-through

Macroeconomic policies also have an important effect on exchange rate pass-through. The monetary policy framework plays a critical role in determining the impact of exchange rate pass-through on inflation. Especially in inflation targeting regimes, the credibility of central banks and their ability to manage inflation expectations may limit exchange rate pass-through. This situation may weaken the impact of exchange rate changes on inflation and enable central banks to be more effective in ensuring price stability (Taylor, 2000) a decline that is frequently characterized as a reduction in the ‘pricing power’ of firms. The decline appears to be associated with the decline in inflation in many countries. The decline has important implications for monetary policy because it affects both forecasts of inflation and the effects of changes in monetary policy on inflation. Some have argued that the decline in pricing power

24 Obstfeld and Rogoff, “The Mirage of Fixed Exchange Rates,”

25 Pinelopi Koujianou Goldberg and Rebecca Hellerstein, “A Structural Approach to Explaining Incomplete Exchange-Rate Pass-Through and Pricing-to-Market,” *American Economic Review* 98, no. 2 (2008): 423–429, <https://doi.org/10.1257/aer.98.2.423>.

helped to keep inflation low in the face of apparently strong demand pressures in the United States in the late 1990s. This paper puts forth the view that the decline in pass-through or pricing power is due to the low inflation environment that has recently been achieved in many countries. First, a microeconomic model of price setting is used to show that lower pass-through is caused by lower perceived persistence of cost changes. Evidence is then presented showing that inflation is positively correlated with persistence of inflation, suggesting that the low inflation itself has caused the low pass-through. An economy-wide model consistent with the micromodel is then presented to illustrate how such changes in pricing power affect output and inflation dynamics in favorable ways, but can disappear quickly if monetary policy and expectations change.²⁶

3. Literature Reviews

Research shows that the effect of exchange rate pass-through on domestic prices is affected by the inflationary environment and monetary policy regimes. Lower inflation rates have been found to be associated with lower exchange rate pass-through.²⁷ Countries with flexible exchange rate regimes and credible inflation targets generally experience lower pass-through rates.²⁸ The frequency of price changes by importing firms is determined by monetary policy, and this frequency affects pass-through rates. A looser monetary policy leads to increased inflation and exchange rate volatility, causing price changes to occur more frequently and thus increasing the pass-through rate²⁹. Central bank independence can play an important role in stabilizing inflation following large currency movements.³⁰ The nature of the shocks that trigger exchange

26 John B. Taylor, “Low Inflation, Pass-Through, and the Pricing Power of Firms,” *European Economic Review* 44, no. 7 (2000): 1389-1408, [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(00\)00037-4](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(00)00037-4).

27 Ehsan U. Choudhri and Dalia S. Hakura, “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Does the Inflationary Environment Matter?” *Journal of International Money and Finance* 25, no. 4 (2006): 614–639, <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2005.11.009>; Jeannine Bailliu and Eiji Fujii, “Exchange Rate Pass-Through and the Inflation Environment in Industrialized Countries: An Empirical Investigation,” *SSRN Electronic Journal* (2004), <https://doi.org/10.2139/ssrn.560762>.

28 Jongrim Ha, Marc Stocker, and Hakan Yilmazkuday, *Inflation and Exchange Rate Pass-Through*, Policy Research Working Paper 8780 (Washington, DC: World Bank Group, 2019), <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8780>.

29 Devereux and Yetman, “Price Setting and Exchange Rate Pass-Through.”

30 Ha, Stocker, and Yilmazkuday, *Inflation and Exchange Rate Pass-Through*.

rate movements and country-specific characteristics are also critical in determining pass-through rates³¹. These findings highlight the complex relationship between inflation, monetary policy, and exchange rate pass-through. The table below shows the summery of selected studies about exchange rate pass-through to inflation.

Table 1: Summery of Selected Studies about Exchange Rate Pass-Through to Inflation

Study	Summery	Main findings	Methodology
(Bailliu & Fujii, 2004)	Exchange rate pass-through loses its effect on consumer prices when a low inflation environment is provided by monetary policy changes.	<ul style="list-style-type: none"> - Exchange rate pass-through decreases when moving to a low inflation environment. - Pass-through decreased after inflation stabilization in the early 1990s, but the same effect was not observed after a similar event in the 1980s. - The difference between the 1980s and 1990s can be explained by more reliable monetary policy changes in the 1990s. 	<ul style="list-style-type: none"> - Panel data approach is used to estimate exchange rate pass-through for 11 industrialized countries between 1977-2001. - Dynamic GMM panel data estimator is used to account for the lagged dependent variable. - Bai and Perron (1998) test is applied to detect changes in inflation in each country. - Interactions between exchange rate and inflation environment changes are examined.
(Ha et al., 2019)	Exchange rate pass-through varies across countries due to the nature of shocks and country-specific characteristics.	<ul style="list-style-type: none"> - Different local and global shocks can greatly alter the impact of exchange rate pass-through on inflation. - Countries with flexible exchange rate regimes and credible inflation targets generally have lower pass-through rates. - Central bank independence can help moderate inflation. 	<ul style="list-style-type: none"> - Structural factor augmented vector autoregressive (FAVAR) models are estimated for 47 countries. - Two main factors explaining the variations in exchange rate pass-through are examined: <ol style="list-style-type: none"> 1. Nature of shocks (local vs. global) 2. Country-specific characteristics (monetary policy frameworks and structural characteristics). - The effects of country-specific factors on exchange rate pass-through are analyzed.

31 Ha, Stocker, and Yilmazkuday, *Inflation and Exchange Rate Pass-Through*.

Study	Summery	Main findings	Methodology
(Choudhri & Hakura, 2006)	Inflationary environment is positively related to exchange rate pass-through.	<ul style="list-style-type: none"> - There is a positive and significant relationship between inflation rate and exchange rate pass-through. - Inflation rate is more dominant than other macroeconomic variables in explaining exchange rate pass-through. - The findings contradict the hypothesis that low inflation environment reduces exchange rate pass-through. 	<ul style="list-style-type: none"> - The exchange rate pass-through relationship is derived from new open economy macroeconomic models. - This relationship is estimated using a large dataset consisting of 71 countries between 1979-2000. - The relationship between pass-through and average inflation rate across different countries and time periods is examined. - The importance of inflation rate compared to other macroeconomic variables in explaining pass-through rates is evaluated.
(M. Devereux & Yetman, 2002)	Exchange rate pass-through is determined by the frequency of price changes by importing firms, and this frequency is affected by monetary policy and exchange rate volatility.	<ul style="list-style-type: none"> - Exchange rate pass-through is determined by the frequency of price changes by importing firms, which is shaped by the central bank's monetary policy rules. - A looser monetary policy leads to higher inflation and exchange rate volatility, leading to more frequent price changes and higher exchange rate pass-through. 	<ul style="list-style-type: none"> - A theoretical model was developed to examine how monetary policy and exchange rate volatility affect the frequency of price changes by importing firms. - The model's predictions were tested using a data set from 122 countries. - The positive but nonlinear relationship between exchange rate pass-through and average inflation and exchange rate volatility was tested with the model's predictions.

Study	Summery	Main findings	Methodology
(M. B. Devereux & Yetman, 2005)	Sticky prices and the frequency of endogenous price adjustments determine the degree of exchange rate pass-through.	<ul style="list-style-type: none"> - Sticky prices are an important determinant of low exchange rate pass-through in low-inflation countries. - Exchange rate pass-through increases with average inflation, but at a decreasing rate. - Empirical results closely match model predictions, providing strong support for the role of price stickiness in determining exchange rate pass-through. 	<ul style="list-style-type: none"> - A theoretical model on exchange rate pass-through with sticky prices and endogenous price adjustment frequency is developed. - Model parameters and shock processes are calibrated for a large sample of countries. - Model simulations are performed to calculate theoretical pass-through coefficients for each country. - Empirical pass-through coefficients are estimated for the same set of countries. - Theoretical and empirical relationships between pass-through and inflation are compared.
(Oladipo, 2017)	Inflation targeting has reduced exchange rate pass-through in South Africa.	<ul style="list-style-type: none"> - Inflation targeting has had significant effects on inflation, production and exchange rate movements. - After inflation targeting, the transmission of exchange rate changes to consumer prices has decreased. - After inflation targeting, the impact of foreign producer costs on import prices has decreased. 	<ul style="list-style-type: none"> - Vector Autoregressive (VAR) model was used. - The effects of inflation targeting on inflation, production, exchange rate movements and the transmission of exchange rate changes to consumer prices were examined. - The effect of foreign producer costs on import prices was analyzed.

Study	Summary	Main findings	Methodology
(López-Villavicencio & Mignon, 2016)	The inflation environment, monetary policy regime and institutional quality affect exchange rate pass-through in developing countries.	<ul style="list-style-type: none"> - Lower and more stable inflation environments are associated with lower exchange rate pass-through to consumer prices. - Adoption of monetary policy regimes such as inflation targeting leads to a significant reduction in exchange rate pass-through. - Greater transparency of monetary policy decisions reduce exchange rate pass-through. 	<ul style="list-style-type: none"> - Exchange rate pass-through is estimated for 15 developing countries between 1994-2015. - A multivariate approach that transcends the binary relationship between exchange rates and inflation is used. - The effects of inflation environment (level and volatility), monetary policy regime (inflation targeting, exchange rate targeting) and institutional factors (transparency, central bank independence) on exchange rate pass-through are examined.
(Alexius & Holmberg, 2024)	Exchange rate volatility increases with the level, variance and persistence of inflation, as well as exchange rate pass-through, but inflation targeting can reduce this effect.	<ul style="list-style-type: none"> - Exchange rate volatility, inflation level, variance and persistence, and exchange rate pass-through increase. - Inflation targeting can reduce the transmission of exchange rate changes to consumer prices. - Inflation targeting can make prices more stable by increasing the reliability of monetary policy. 	<ul style="list-style-type: none"> - Various econometric models have been used to examine the effects of inflation targeting on exchange rate pass-through in emerging markets. - An analysis based on the structural vector autoregressive (SVAR) model has been conducted to determine the factors affecting exchange rate pass-through. - A data set for various developing countries between 1995-2010 has been used.

This table comprehensively summarizes various studies on exchange rate pass-through and the inflation environment. The reviewed articles provide important findings to understand how exchange rate pass-through is affected by factors such as the

inflation environment, monetary policy regimes, and institutional quality.

3.1. Relationship of Exchange Rate Pass-Through to Inflation Environment

Bailliu³² and Choudhri's³³ studies show that low inflation environments reduce exchange rate pass-through. This finding supports the view that low inflation provides price stability and limits the impact of exchange rate changes on prices. Studies such as Ha³⁴ and López-Villavicencio³⁵ emphasize that exchange rate pass-through is shaped by country-specific characteristics and monetary policy frameworks such as inflation targeting. These studies reveal that flexible exchange rate regimes and credible inflation targets reduce pass-through.

3.2. Monetary Policy and Pass-Through

Devereux (2002)³⁶ and Devereux's (2005)³⁷ studies have examined the impact of monetary policies on exchange rate pass-through. In particular, they show that loose monetary policies create higher pass-through associated with high inflation and exchange rate volatility. Oladipo's³⁸ study shows that inflation targeting in South Africa reduces exchange rate pass-through, that is, inflation targeting limits the impact of exchange rate changes on consumer prices.

32 Bailliu and Fujii, "Exchange Rate Pass-Through and the Inflation Environment."

33 Choudhri and Hakura, "Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices."

34 Ha, Stocker, and Yilmazkuday, *Inflation and Exchange Rate Pass-Through*.

35 Ana López-Villavicencio and Valérie Mignon, "Exchange Rate Pass-Through in Emerging Countries: Do the Inflation Environment, Monetary Policy Regime and Institutional Quality Matter?" (July 5, 2016), <https://www.semanticscholar.org/paper/Exchange-rate-pass-through-in-emerging-countries%3A-L%3%B3pez%E2%80%90Villavicencio-Mignon/258aa0c6789323f401736bc4059ae02bfce1dd71>.

36 Devereux and Yetman, "Price Setting and Exchange Rate Pass-Through."

37 Devereux and Yetman, "Price Adjustment and Exchange Rate Pass-Through."

38 Oladipo, O., "Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Evidence from South Africa," *Journal of Economic & Financial Studies* 5, no. 5 (2017): Article 05, <https://doi.org/10.18533/jefs.v5i05.294>.

3.3. The Impact of Exchange Rate Shocks

Alexius's³⁹ study examines how exchange rate volatility and inflation shocks increase pass-through. This study emphasizes the effects of the persistence of exchange rate shocks on pass-through, especially in low inflation environments.

3.4. Comprehensive Approaches

The methodological diversity of the studies is striking. Different dimensions of exchange rate pass-through have been addressed using various methods such as panel data analyses, vector autoregressive models extended with structural factors, and Bayesian VAR. This methodological diversity increases the robustness and validity of the findings on exchange rate pass-through. In summary, the table shows that exchange rate pass-through is affected by many factors and how these factors interact. The effects of the inflation environment, monetary policy and country-specific characteristics on pass-through play an important role in shaping economic policies. These findings provide valuable information for understanding the economic effects of exchange rate changes and determining the strategies of policy makers.

4. Data and Methodology

In this study, the theoretical frameworks of Goldberg and Knetter⁴⁰, Campa and Goldberg⁴¹, Gopinath and Rigobon⁴², Berman et. al⁴³, and Karamelikli⁴⁴ were used to an-

39 Annika Alexius and Mats Holmberg, "Pass-Through with Volatile Exchange Rates and Inflation Targeting," *Review of World Economics* 160, no. 2 (2024): 377–387, <https://doi.org/10.1007/s10290-023-00502-8>.

40 Goldberg and Knetter, "Goods Prices and Exchange Rates."

41 José Manuel Campa and Linda S. Goldberg, "Exchange Rate Pass-Through into Import Prices," *Review of Economics and Statistics* 87, no. 4 (2005): 679–690.

42 Gita Gopinath and Roberto Rigobon, "Sticky Borders," *Quarterly Journal of Economics* 123, no. 2 (2008): 531–575, <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.2.531>.

43 Nicolas Berman, Philippe Martin, and Thierry Mayer, "How Do Different Exporters React to Exchange Rate Changes?" *The Quarterly Journal of Economics* 127, no. 1 (2012): 437–492, <https://doi.org/10.1093/qje/qjr057>.

44 Hasan Karamelikli, "The Dynamics of Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Turkey," *Pressacademia* 5, no. 1 (2016): 39–39, <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2016116552>.

analyse the relationship between inflation and exchange rate pass-through. In addition, a long-term model was created by following the methods of Çiçek and Boz⁴⁵ and Karamelikli and Korkmaz⁴⁶. The model used in the study is based on the Consumer Price Index (CPI) and nominal exchange rate data as an indicator of inflation. In the analysis, how inflation responds to exchange rate changes and the long-term structure of this effect will be discussed based on these data. The main purpose of the model is to quantitatively reveal the effects of exchange rate fluctuations on inflation. Based on that research we set two baseline model as follows:

$$\text{Baseline Model 1: } CPI_t = f(NEX_t)$$

$$\text{Baseline Model 1: } \frac{CPI_t - CPI_{t-1}}{CPI_{t-1}} = f(NEX_t)$$

In the models used in this study, CPI (Consumer Price Index) is represented by CPI and nominal exchange rate is represented by NEX.

Baseline Model 1 examines how CPI in a certain period (t) is affected by the nominal exchange rate (NEX) in the same period. The model aims to measure the effect of changes in exchange rate directly on CPI. This approach provides a simple but effective way to determine the effect of exchange rate pass-through on price levels. The second model examines the relationship between the rate of change in $\frac{CPI_t - CPI_{t-1}}{CPI_{t-1}}$

and nominal exchange rate (NEX). This model aims to analyze the sensitivity of inflation to exchange rate fluctuations, that is, how prices change periodically. In particular, it attempts to understand the dynamics of price level increases by examining the impact of exchange rate changes on the inflation rate.

These two models examine the effects of exchange rate changes on the CPI both at the level and at the rate, allowing a more comprehensive assessment of the impact of exchange rate pass-through on inflation.

45 Sema Çiçek and Çağdaş Boz, "A New Test of Exchange Rate Pass-Through in a Small Open Economy: Evidence from Asymmetric ARDL Bounds Approach," *İktisat İşletme ve Finans* 28, no. 333 (2013): 43–64, <https://doi.org/10.3848/iif.2013.333.3840>.

46 Hasan Karamelikli and Sibel Korkmaz, "The Dynamics of Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Turkey," *Pressacademia* 5, no. 1 (2016): 39–39, <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2016116552>.

The variables used in this study are carefully selected to analyze the relationship between inflation and exchange rate pass-through, relying on data from the Central Bank of the Republic of Türkiye (TCMB). The Consumer Price Index (CPI) is employed as a measure of inflation, while the nominal exchange rate (NEX) serves as the primary independent variable representing exchange rate fluctuations. The following table summarizes the variables, their symbols, descriptions, and data sources, providing a clear foundation for the subsequent analysis.

Table 2: Variables and Description

Variable	Symbol	Description	Source
Consumer Price Index	CPI	Represents inflation, measured as the general price level in the economy.	TCMB (Central Bank of the Republic of Türkiye)
Nominal Exchange Rate	NEX	Represents the nominal exchange rate, indicating the value of the domestic currency relative to foreign currencies.	TCMB (Central Bank of the Republic of Türkiye)

Before starting the analysis, a unit root test will be applied to determine whether the data is stationary. The unit root test helps determine whether the series is stationary by testing whether the series fluctuates around a constant mean and variance over time. This is an important step in analysing the long-term relationships of the variables used in the model (CPI and NEX). A non-stationary series can lead to incorrect results; therefore, a unit root test is necessary to check whether the series has the property of stationarity. Depending on the result of this test, the series may need to be made stationary by taking their differences.

Table 3: Unit Root Test Results

UNIT ROOT TEST RESULTS TABLE (PP)				
Null Hypothesis: the variable has a unit root				
	<u>At Level</u>			
		LCPI	LDOLLAR	INF
With Constant	t-Statistic	6.5451	3.6605	-7.3043
	Prob.	1.0000	1.0000	0.0000
		n0	n0	***
With Constant & Trend	t-Statistic	4.7676	-0.5806	-8.3571
	Prob.	1.0000	0.9790	0.0000
		n0	n0	***
	<u>At First Difference</u>			
		d(LCPI)	d(LDOLLAR)	d(INF)
With Constant	t-Statistic	-7.2941	-10.1429	-52.5080
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0001
		***	***	***
With Constant & Trend	t-Statistic	-8.3672	-10.4481	-58.4794
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0001
		***	***	***

Notes:
 a: (*) Significant at the 10%; (**) Significant at the 5%; (***) Significant at the 1% and (no) Not Significant
 b: Lag Length based on SIC
 c: Probability based on MacKinnon (1996) one-sided p-values.

UNIT ROOT TEST RESULTS TABLE (ADF)					
Null Hypothesis: the variable has a unit root					
	At Level				
		LCPI	LDOLLAR	INF	
With Constant	t-Statistic	4.9489	3.4593	-2.7816	
	Prob.	1.0000	1.0000	0.0623	
		n0	n0	*	
With Constant & Trend	t-Statistic	3.8162	-0.6552	-5.8728	
	Prob.	1.0000	0.9745	0.0000	
		n0	n0	***	
Without Constant & Trend	t-Statistic	2.5078	5.0156	-1.7862	
	Prob.	0.9972	1.0000	0.0705	
		n0	n0	*	
<u>At First Difference</u>					
		d(LCPI)	d(LDOLLAR)	d(INF)	
With Constant	t-Statistic	-2.7388	-11.1358	-12.4445	
	Prob.	0.0689	0.0000	0.0000	
		*	***	***	
With Constant & Trend	t-Statistic	-4.4661	-12.2557	-12.4234	
	Prob.	0.0021	0.0000	0.0000	
		***	***	***	
Without Constant & Trend	t-Statistic	-1.7290	-7.2226	-12.4630	
	Prob.	0.0795	0.0000	0.0000	
		*	***	***	

Notes:
 a: (*) Significant at the 10%; (**) Significant at the 5%; (***) Significant at the 1% and (no) Not Significant
 b: Lag Length based on SIC
 c: Probability based on MacKinnon (1996) one-sided p-values.

According to the ADF test results, it was determined that the LCPI and EXCHANGE RATE variables were not stationary at the level values and had a unit root. This shows that these variables were not stationary at the level and that their first differences should be taken in the modelling. For the INF variable, it was stated that it could be stationary at the level value of 10% significance level, but it could have a unit root at the 5% and 1% significance levels. When the first differences were taken, d (LCPI) could be stationary at the 10% level, but stationarity was not certain at the 5% and 1% levels. On the other hand, and were stationary at their first differences and did not have a unit root.

The Augmented Dickey-Fuller test was performed to check the stationarity of the

series of the variables. The test checks the null hypothesis of a unit root in the time series against the alternative of stationarity. In the present paper, all the series of the variable have been checked at levels and the first-difference form with or without the trend component to represent deterministic trends that may exist in the series.

The Phillips-Perron test gives largely parallel results to the ADF test. LCPI and EXCHANGE RATE were not stationary at the level value and had a unit root. However, the Phillips-Perron test results for the INF variable show that this series was stationary even at the level value and did not have a unit root. When the first differences were taken, it was determined that all the variables $d(\text{LCPI})$, $d(\text{EXCHANGE RATE})$ and $d(\text{INF})$ were stationary in their first differences and did not have a unit root.

The PP test was also conducted as a complementary method to confirm stationarity. The main difference from the ADF test is that the PP test automatically removes effects of autocorrelation and heteroskedasticity of error terms without going explicitly for adding lagged difference terms. That characteristic, in fact, extends its flexibility under some conditions for data.

The results showed that although all the variables, such as the Consumer Price Index and the Exchange Rate, at their level form were non-stationary, through first differencing they become stationary, implying that they were integrated of order one, $I(1)$. The inflation variable, INF, was found to be stationary even at the level by the ADF test and hence integrated of order zero, $I(0)$. The lag length for the ADF test is chosen based on AIC and robustness in results. Finally, one would need to implement PP Test and present the results.

Also, in tandem with the ADF results, under the PP test, stationarity for CPI and the Exchange Rate was again confirmed to be at the first difference, $I(1)$, while that of INF was confirmed at the level, $I(0)$. These consistent results of stationarity from the two tests consolidate the reliability of the tests' outcome and hence lay a clear foundation for the application of the ARDL bounds test. The combination of $I(0)$ and $I(1)$ confirmed the suitability of the ARDL approach since the model can accommodate series with mixed orders of integration. More importantly, no series was found to be integrated of order two, i.e., $I(2)$, which would invalidate the ARDL model along with the bounds test results.

The analysis, therefore, ascertains that the stationarity assumptions are thoroughly proven using both ADF and PP tests, hence reducing the chances of spurious regres-

sion results and improving the robustness of the subsequent ARDL model estimation.

As a result, both the ADF and Phillips-Perron tests generally show that the series are stationary in their first differences. However, the INF variable was found to be stationary even at the level with the Phillips-Perron test. This situation emphasizes that you need to develop appropriate modelling strategies by considering the stationarity levels of these series in the modelling process.

According to these results, the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) bounds test developed by (Pesaran et al., 2001) can be applied. The ARDL bounds test allows the series to be at different stationarity levels (I (0) or I (1)). In other words, some series may be stationary at the level value (I (0)), while others may be stationary at the first difference (I(1)). The ADF and Phillips-Perron tests show that some of the series (LCPI and EXCHANGE RATE) are not stationary at the level value and are stationary at the first difference (I (1)), and the INF variable is stationary even at the level according to the PP test (I(0)). This situation is suitable for the use of the ARDL model because the ARDL model works effectively in cases where the stationarity degrees of the independent variables are mixed. However, our series should not be stationary at the second difference (I (2)). If any of your series, is I (2), the ARDL model and bounds test results will be invalid. According to the information given, since our series are I (0) and I (1), a suitable ground has been created to apply the ARDL bounds test. By applying this test, we can test whether there are long-term relationships between the variables. According to the ARDL model, the long-term relationship between the dependent variable Consumer Price Index (CPI) and the independent variable Net Exports (NEX) can be expressed as follows:

Model 1:

$$\Delta CPI_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta CPI_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta NEX_{t-j} + \lambda_1 CPI_{t-1} + \lambda_2 NEX_{t-1} + \varepsilon_t$$

Similarly, the relationship between Inflation (INF) and Net Exports (NEX) can be expressed as:

Model 2:

$$\Delta INF_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta INF_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta NEX_{t-j} + \lambda_1 INF_{t-1} + \lambda_2 NEX_{t-1} + \varepsilon_t$$

Hypotheses for Long-Term Relationship.

(Null Hypothesis): There is no long-term relationship. That is, there is no cointegration between the dependent and independent variables.

$$H_0 : \gamma_1 = \gamma_2 = 0$$

(Alternative Hypothesis): There is a long-run relationship. That is, there is cointegration between the dependent and independent variables.

$$H_1 : \gamma_1 \neq 0 \text{ and/or } \gamma_2 \neq 0$$

These hypotheses can be tested with the ARDL bounds test to evaluate whether there is a long-term relationship between CPI and INF and NEX. As a result of the test, if the F-statistic is greater than the critical bounds, the existence of a long-term relationship (co-integration) is accepted. If the F-statistic is smaller than the critical values, the long-term relationship is rejected.

The ARDL model estimation and bounds testing, developed by Pesaran et al. (2001), were implemented using EViews. This software was chosen for its robust capabilities in time series analysis, including the computation of short- and long-term coefficients, the error correction term (ECT), and the statistical bounds test for co-integration. The ARDL approach in EViews ensures reliable results even when the stationarity levels of the variables are mixed. To confirm the presence of a long-term relationship, the F-statistic for the ARDL bounds test was computed in EViews. Furthermore, diagnostic tests such as autocorrelation (using the Durbin-Watson statistic) and model stability (with CUSUM and CUSUMSQ tests) were performed. These diagnostic evaluations validated the model's assumptions and reinforced the credibility of the estimated relationships.

The results obtained from the ARDL model, including coefficients, probabilities, and test statistics, were exported to Microsoft Excel. This step facilitated the organization and formatting of the data into clear and comprehensive tables, enhancing the readability and interpretability of the findings. The entire analysis process, from data preparation to result interpretation, was systematically documented using Microsoft Word. Visual aids, such as charts and tables, were incorporated into the documentation to support the narrative and provide clarity. This approach ensured that the analysis could be reproduced and easily understood by other researchers or practitioners. The results of short and long run relationship between CPI and exchange rate (Model 1) are summarised in Table 4 and Table 5.

Table 4: Conditional Error Correction Regression

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	Probability (p)
C	0.0447	0.0206	21.686	0.0311
CPI_{-1}^{47}	-0.0094	0.0044	-21.480	0.0327
NEX_{-1}	0.0109	0.0037	29.406	0.0036
ΔCPI_{-1}	0.4745	0.0629	75.473	0.0000
ΔCPI_{-2}	-0.1363	0.0648	-21.036	0.0364
ΔCPI_{-3}	0.1589	0.0551	28.850	0.0043
ΔNEX	0.1164	0.0183	63.669	0.0000
ΔNEX_{-1}	0.0620	0.0205	30.298	0.0027

The error correction model demonstrates that there is a significant relationship between CPI and exchange rate in both short and long term. Exchange rate has a positive and significant impact on CPI in the short term, both in its contemporaneous and lagged values. This ARDL model is a model where CPI is the dependent variable and exchange rate is used as the independent variable. The error correction term is which is within the accepted range of $(-1 < ECT < 0)$.

Table 5: Long-Run coefficients of model 1

Variable	Coefficient	Standard Error	t-Statistic	Probability (p)
LDOLLAR	11.625	0.1986	58.523	0.0000
C	47.526	0.1136	418.226	0.0000

The coefficient for exchange rate is , p-value is . This coefficient shows that a increase in exchange rate in the long run leads to a increase in CPI. A p-value less than 0.05 indicates that this relationship is statistically significant. Constant term of model 1 is , again the p-value is . This indicates that when exchange rate is zero, CPI is at .

The unlagged and 1-period lagged differences of the exchange rate variable are significant. The coefficient for exchange rate without a lag is and the p-value is . This indicates that a 1% increase in exchange rate in the short run leads to a % increase in CPI. The coefficient for the 1-period lagged difference of exchange rate is and the p-value is . This again shows that the effect of exchange rate on CPI continues in the

47 $EC = CPI - (1.1625 \times NEX + 4.7526)$

short term.

The lags of CPI are also significant in the model. For example, the coefficient of the 1-period lagged difference of CPI is and the p-value is . This shows that CPI is affected by its own lagged values in the short term. The coefficient of the second period lagged difference of CPI is and the coefficient of the third period lagged difference is . These coefficients indicate that CPI fluctuates in the short term and these fluctuations are in different directions. F-Bounds Test results of Model 1 is summarised in Table 6.

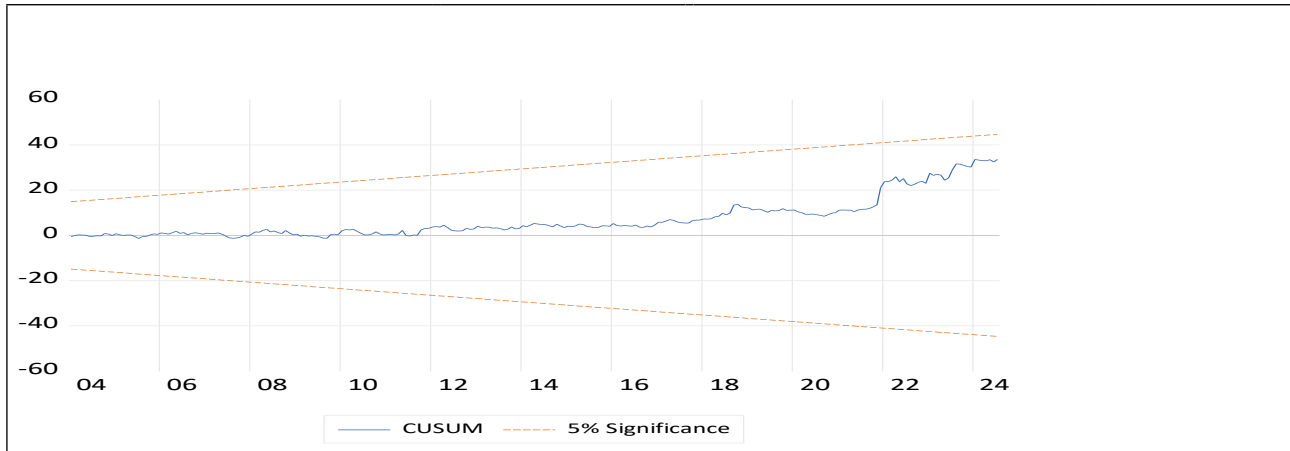
Table 6: F-Bounds Test Results

Test Statistic	Value	Significance Level	I(0)	I(1)
F-statistic	66.371	10%	3.02	3.51
		5%	3.62	4.16
		2.5%	4.18	4.79
		1%	4.94	5.58

The F-statistic of the model is calculated as 6.6371, which exceeds the critical value range of 3.62 to 4.16 at the 5% significance level. This result indicates the presence of a significant long-term relationship. Specifically, the bounds test confirms a robust long-term association between the Consumer Price Index (CPI) and the exchange rate. The results of the autocorrelation test are presented in Table 7.

Table 7: Autocorrelation and Heteroskedasticity Test Results

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
Null hypothesis: No serial correlation at up to 1 lag			
F-statistic	2.2716	Prob. F (1,246)	0.133
Obs*R ²	2.333182	Prob.	0.126
Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	0.6880	Prob. F (1,250)	0.503
Obs*R ²	1.3848	Prob.	0.500
CUSUM test Results			

Since both p-values (and) are greater than the common significance levels (such as), we fail to reject the null hypothesis. This means that there is no evidence of serial correlation in the residuals up to 1 lag, suggesting that the residuals are independent over time for this model and since both p-values (and) are greater than the common significance levels (such as), we fail to reject the null hypothesis. This indicates that there is no evidence of heteroskedasticity in the residuals. The variance of the residuals appears to be constant, suggesting that the model does not suffer from heteroskedasticity issue. There is no problem regarding to CUSUM test of model 1.

In model 1, there is a significant relationship between exchange rate (logarithm of exchange rate) and CPI (logarithm of the CPI) in both the short and long term. In the long term, it is seen that an increase in the dollar exchange rate has a positive effect on inflation. In the short term, the effect of sudden changes in the dollar exchange rate on inflation is again positive and significant. Since the error correction term is negative and significant, we can conclude that the imbalances that occur in the short term will return to balance in the long term. This shows that inflation adapts to the changes in the dollar exchange rate.

Based on the results from the long-term model demonstrate that a 1% increase in the exchange rate leads to a 1.1625% increase in CPI (p-value = 0.0000). This shows that exchange rate movements have a strong pass-through effect to inflation, highlighting the sensitivity of consumer prices to currency fluctuations. In the short term, a 1% increase in exchange rate leads to a 0.1164% increase in CPI, while the 1-period lagged effect shows an additional increase of 0.0620%. This indicates that both immediate and delayed changes in the exchange rate drive inflation, making exchange rate stability crucial for price stability. Policymakers should focus on stabilizing the exchange rate to avoid triggering sharp inflationary spikes, as even short-term ex-

change rate movements have significant effects on CPI. The substantial long-term pass-through (1.1625%) underscores the importance of minimizing prolonged currency depreciation, which could have lasting inflationary effects.

The error correction term (ECT) of -0.0094, which is within the accepted range of -1 to 0, suggests that short-term deviations from the long-term equilibrium between exchange rates and CPI are corrected gradually. This means that although inflationary shocks from the exchange rate can persist in the short term, the economy will eventually return to equilibrium. However, the slow rate of correction, indicated by the small magnitude of the ECT, implies that it may take significant time for inflation to fully stabilize after an exchange rate shock. The long-term relationship also suggests that inflation targeting needs to account for exchange rate fluctuations. The sensitivity of CPI to exchange rate changes, particularly in the long term (with a coefficient of 1.1625), means that central banks must consider these movements when setting inflation targets and adjusting interest rates.

The constant term of 47.526 (p-value = 0.0000) in the long-term regression suggests that even when the exchange rate is held constant, CPI remains at a baseline level driven by other structural factors. The baseline level of inflation, independent of exchange rate fluctuations, could reflect underlying domestic factors such as import dependency, supply chain inefficiencies, or inflation expectations. Structural reforms that address these issues are critical to lowering the economy's baseline inflation rate. For example, reducing reliance on imported goods and enhancing domestic production capabilities could mitigate the impact of exchange rate shocks. A reduction in structural inflation could also lower the sensitivity of CPI to exchange rate movements, thereby improving the effectiveness of monetary policy.

The significant short-term effects of exchange rate changes on CPI, with a coefficient of 0.1164 for the contemporaneous effect and 0.0620 for the 1-period lagged effect, suggest that inflation responds quickly to currency depreciation. The presence of these significant short-term effects (with p-values of 0.0000 and 0.0027, respectively) indicates that inflation expectations are highly sensitive to exchange rate fluctuations. During periods of exchange rate volatility, policymakers should consider employing short-term monetary interventions to stabilize expectations. Central banks may need to act decisively to prevent a feedback loop where high inflation expectations exacerbate inflationary pressures. In particular, the significant lagged effects of CPI suggest that inflation dynamics have a delayed but persistent response to exchange rate movements.

To summarised, the model's results show a clear relationship between exchange rate movements and inflation. The strong pass-through in both the short and long term underscores the importance of managing exchange rate fluctuations to maintain price stability. Furthermore, the gradual adjustment process in the error correction model suggests that while short-term inflationary shocks may be persistent, the economy will eventually return to equilibrium. Thus, a combination of exchange rate stabilization, structural reforms, and flexible monetary policy is necessary to manage inflation effectively. The results of model 2 are tested in below.

Table 8: Conditional Error Correction Regression of model 2

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statista Prob (p)
C	0.000299	0.001090	0.273951
			0.7844
inf_{-1}^{48}	-0.542382	0.073139	-7.415.745
			0.0000
NEX_{-1}	0.003978	0.001162	3.424.185
			0.0007
Δinf_{-1}	0.054657	0.075314	0.725725
			0.4687
Δinf_{-2}	-0.117405	0.060388	-1.944.174
			0.0530
Δinf_{-3}	0.098282	0.056109	1.751.633
			0.0811
ΔNEX	0.122702	0.019144	6.409.418
			0.0000
ΔNEX_{-1}	0.061259	0.021553	2.842.278
			0.0049

In terms of validity of the model, ARDL analysis clearly reveals the relationship between inflation and exchange rate. The coefficient of the previous period of inflation being -0.542382 shows that past inflation has a negative effect on current inflation. This situation shows that decreases in inflation have a positive effect on future inflation.

The past value of the exchange rate variable and current value also provide statistically significant results. The coefficients of for and for show that increases in

48 $EC = INF - (0.0073 * LDOLLAR + 0.0006)$

exchange rate have the potential to increase inflation. This finding emphasizes the effect of exchange rate fluctuations on inflation in Türkiye and shows that changes in exchange rate should be taken into consideration.

In addition, in the analysis conducted to measure the effect of previous periods of inflation, the coefficients Δinf_{-2} and Δinf_{-3} also show significance. This reveals that the effect of past periods on inflation is significant and indicates that policy makers should also pay attention to historical data when determining inflation. The long run coefficient of model 2 are summarised in blow table.

Table 9: Long-Run Coefficients of Model 2

Variables	coefficients	Std. Error	t-Statista	Prob (p)
<i>NEX</i>	0.007334	0.001581	4.638.658	0.0000
C	0.000551	0.002012	0.273698	0.7845

Based on Table S, the coefficient of the NEX (nominal exchange rate) variable in Table 8 was found to be 0.007334 and this coefficient was statistically significant at the 0.0000 significance level. This shows that increases in the exchange rate have a positive effect on inflation in the long term. In other words, increases in the exchange rate have the potential to increase inflation. This result emphasizes the effect of exchange rate fluctuations on inflation in the Turkish economy and shows that exchange rate changes should be considered on inflation. The constant term was calculated as 0.000551 but was not found to be statistically significant at the 0.7845 significance level. This indicates that the constant term of the model does not have a significant effect on long-term inflation dynamics. the results in Table S show that exchange rate changes have a significant effect on inflation in the long-term relationship of model 2. In particular, it has been shown that exchange rate increases can lead to long-term increases in inflation.

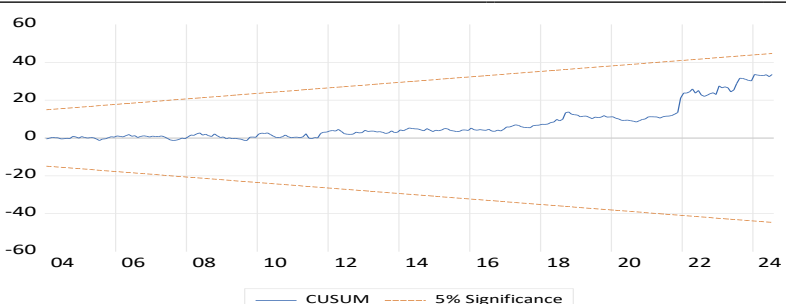
The F-bounds test results reveal that there is a long-term relationship between inflation and the exchange rate. The value of F-statistics, 23.22034, is well above the critical values at the 1% significance level. This indicates that there is a long-term equilibrium relationship between the exchange rate and inflation and that economic policies should take this relationship into account.

Table 10: Bound Test Results

Test Statista	Critical value	%10 Statistic	%5 Statistic	%1 Statistic
F-Statista	23.22034	3.02 - 3.51	3.62 - 4.16	4.94 - 5.58

As a result, this model shows that there is a strong interaction between inflation and the exchange rate in Türkiye. In particular, the effect of exchange rate fluctuations on inflation should be considered and policy makers should consider the potential effects of exchange rate changes on inflation. This situation is of critical importance in ensuring economic stability. Serial correlation and heteroskedasticity and CUSUM tests were performed to test the validity of the model.

Table 11: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM and Heteroskedasticity Test Results:

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
Null hypothesis: No serial correlation at up to 2 lags			
F-statistic	0.483771	Prob. F(2,244)	0.6170
Obs* R^2	1.003217	Prob.	0.6056
Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	0.658329	Prob. F(1,251)	0.4179
Obs* R^2	0.661839	Prob.	0.4159
CUSUM Test result			
			

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test was applied to test whether there is autocorrelation in the model. Since both probability values are above the 5% significance level, the null hypothesis cannot be rejected. This situation shows that there is no autocorrelation in the model up to 2 lags. Therefore, there is no serial correlation problem in the model error terms.

ARCH test was applied to test whether the error terms have constant variance. Since

both probability values are above the 5% significance level, the null hypothesis cannot be rejected. These results show that there is no heteroskedasticity problem in the model. CUSUM test shows that there is not any problem regarding stability of model.

The model 2 results show that changes in the dollar exchange rate significantly affect inflation in both the short and long term. While sudden increases in the dollar exchange rate rapidly increase inflation in the short term, there is a positive and significant relationship between the dollar exchange rate and inflation in the long term. In addition, the error correction term reveals that the system returns to equilibrium in the long term. The findings emphasize that the dollar exchange rate should be considered in monetary policy decisions.

Based on results of Model 2, the ARDL analysis provides a clear depiction of the relationship between exchange rates and inflation in Türkiye. The coefficient of -0.542382 for past inflation suggests a negative feedback mechanism, where decreases in inflation have a positive impact on future inflation. This finding suggests that inflationary reductions tend to lead to inflationary pressures in subsequent periods. From an economic standpoint, this highlights the persistence of inflationary expectations in the Turkish economy. Policymakers should consider the momentum of inflationary trends when crafting monetary policy, as even after periods of inflation reduction, there may be an underlying propensity for future inflation increases.

The coefficients for the lagged exchange rate variable (NEX (-1)) and the current exchange rate change (Δ NEX) provide statistically significant results, reinforcing the relationship between exchange rate fluctuations and inflation. Specifically, the coefficients of 0.003978 for NEX (-1) and 0.122702 for Δ NEX suggest that increases in exchange rates lead to higher inflation. This indicates that exchange rate movements, especially in the short term, have an immediate impact on inflationary pressures. In the case of Türkiye, where the economy is heavily dependent on imports and external factors, fluctuations in the exchange rate significantly influence domestic price levels. Therefore, exchange rate policies should be integrated into inflation control measures, as these fluctuations directly affect inflation outcomes.

The inclusion of lagged inflation variables (Δ inf (-2) and Δ inf (-3)) also demonstrates significant effects on current inflation. This finding emphasizes the importance of considering historical inflation data when forecasting future inflation trends. Economically, this suggests that past inflationary shocks persist in the economy, influencing inflation expectations and price-setting behavior. Policymakers need to consider

the lagged effects of past inflation in their decision-making process, as historical inflation data plays a crucial role in determining future inflationary pressures. This highlights the necessity of managing inflation expectations through consistent and predictable policies.

The long-run coefficient for the nominal exchange rate (NEX) of 0.007334, statistically significant at the 0.0000 level, indicates that exchange rate increases positively affect inflation in the long term. The relationship suggests that currency depreciation, through increased import prices, contributes to persistent inflationary pressure in Türkiye. From an economic perspective, this underlines the importance of managing the exchange rate to prevent long-term inflationary spirals. Policymakers need to account for this dynamic when formulating long-term monetary policies, as sustained currency depreciation could have lasting impacts on inflation, thus undermining price stability.

The results of the Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test and the ARCH test show no evidence of autocorrelation or heteroskedasticity in the model. These results confirm the robustness of the model, suggesting that the relationships observed between exchange rates and inflation are not driven by statistical anomalies or model misspecification. The CUSUM test also indicates stability in the model, further validating the consistency and reliability of the results. The absence of serial correlation and heteroskedasticity strengthens the credibility of the findings, making them valuable for economic policy formulation.

The F-bounds test confirms the long-term equilibrium relationship between exchange rates and inflation. The significant F-statistic value (23.22034) suggests that exchange rate fluctuations and inflation are tightly linked, necessitating careful consideration of exchange rate policy in Türkiye's broader economic strategy. In particular, the model highlights the need for monetary policymakers to monitor and address exchange rate fluctuations, as these can have both short-term and long-term effects on inflation. The positive relationship between the exchange rate and inflation underlines the critical importance of exchange rate stability for maintaining price stability and ensuring economic stability in Türkiye.

The ARDL analysis of model 2 shows a significant and dynamic relationship between exchange rate movements and inflation in Türkiye. The findings suggest that both short-term fluctuations and long-term trends in the exchange rate play a critical role in determining inflationary pressures. Policymakers must integrate exchange rate

considerations into inflation-targeting frameworks and adopt policies that mitigate the adverse effects of exchange rate volatility on inflation. The model's robustness and the statistical tests further validate the conclusions, emphasizing the importance of exchange rate management in achieving sustained economic stability.

This study has some limitations. First, the dataset is mainly focused on the Turkish economy, which may limit the generalization of the findings to different economic structures and policies in other countries. In addition, the study is based on historical data and may not reflect recent economic developments, which may limit the applicability of the findings to current conditions. Second, although the ARDL model used provides valuable information about the inflation and exchange rate relationship in Türkiye, its validity may be limited under different economic conditions in other countries. In addition, the model may not include some important variables; for example, international commodity prices, global economic shocks, or political factors are not included in the model. These deficiencies may affect the accuracy of the model. Since the study is based on a specific historical period, structural breaks or changes in the economy during this period may not be fully modeled. For example, political events, policy changes, or external shocks may affect the relationship between exchange rate and inflation. The effects of exchange rate fluctuations may also differ depending on the magnitude and duration of these fluctuations, but the study could not fully capture this complexity.

Finally, the ARDL model assumes linear relationships, but in reality, these relationships may be nonlinear or subject to threshold effects. Such complexities may not be adequately captured by the current model. These limitations highlight the need for caution in interpreting the results and the importance of further research in this area.

Conclusion

Exchange rate pass-through is an important policy issue in both developed and developing economies in terms of its effects on inflation. The impact of exchange rate fluctuations on domestic prices varies depending on several factors such as economic structure, trade composition, price elasticity and global economic conditions. Therefore, policy strategies to be developed to reduce exchange rate pass-through should take these factors into account and be designed in accordance with country-specific conditions.

To reduce the impact of exchange rate pass-through on inflation, especially in de-

veloping countries, it is necessary to strengthen the monetary policy framework, carefully manage foreign exchange market interventions and diversify the economic structure. In addition, monitoring global economic conditions and developing risk management strategies can play a key role in limiting the negative effects of exchange rate fluctuations on inflation.

In conclusion, managing exchange rate pass-through requires a holistic policy approach that combines inflation targeting, foreign exchange market interventions, structural reforms and risk management strategies. Such an approach will contribute to maintaining economic stability and ensuring a sustainable growth environment by reducing the impact of exchange rate fluctuations on domestic prices. Future studies can make significant contributions to the literature on exchange rate pass-through by evaluating the effectiveness of these policies and conducting comparative analyses across countries.

The findings of the study show that the effect of exchange rate fluctuations on the consumer price index (CPI) is significant in both the short and long term and that this effect should be considered in terms of economic policies. As a result of the analysis conducted with the ARDL model, it was revealed that the pass-through effect of exchange rate changes on inflation is significant and that this effect continues to decrease over time. In particular, the effect of exchange rate movements on import costs and the process of reflecting these costs on prices stand out as important determinants of inflation dynamics.

In this context, being able to correctly analyse the effects of exchange rate pass-through is of critical importance for central banks to achieve their inflation targets. In future studies, comparatively addressing the effects of exchange rate pass-through in different countries and under different economic shocks can provide a more in-depth understanding in this area. The results of the study emphasize the importance of a strong monetary policy framework to control the effects of exchange rate fluctuations on inflation, especially in developing economies. In this direction, it is suggested that policy makers should develop flexible policies that are sensitive to exchange rate movements.

Bibliography

Alexius, Annika, and Magnus Holmberg. "Pass-through with Volatile Exchange Rates and Inflation Targeting." *Review of World Economics* 160, no. 2 (2024): 377–87.

<https://doi.org/10.1007/s10290-023-00502-8>.

Amiti, Mary, Oleg Itskhoki, and Jozef Konings. “Importers, Exporters, and Exchange Rate Disconnect.” *American Economic Review* 104, no. 7 (2014): 1942–78. <https://doi.org/10.1257/aer.104.7.1942>.

Atkeson, Andrew, and Ariel Burstein. “Pricing-to-Market, Trade Costs, and International Relative Prices.” *American Economic Review* 98, no. 5 (2008): 1998–2031. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1998>.

Auer, Raphael A., and Raphael S. Schoenle. “Market Structure and Exchange Rate Pass-Through.” *Journal of International Economics* 98 (2016): 60–77. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2015.10.003>.

Bacchetta, Philippe, and Eric van Wincoop. “A Theory of the Currency Denomination of International Trade.” *Journal of International Economics* 67, no. 2 (2005): 295–319.

Bailliu, Jeannine, and Eiji Fujii. “Exchange Rate Pass-Through and the Inflation Environment in Industrialized Countries: An Empirical Investigation.” *SSRN Electronic Journal*, 2004. <https://doi.org/10.2139/ssrn.560762>.

Ball, Christopher P., and Jorge A. Reyes. “Inflation Targeting or Fear of Floating in Disguise: A Broader Perspective.” *SSRN Scholarly Paper* 668981, 2004. <https://doi.org/10.2139/ssrn.668981>.

Berman, Nicolas, Philippe Martin, and Thierry Mayer. “How Do Different Exporters React to Exchange Rate Changes?” *The Quarterly Journal of Economics* 127, no. 1 (2012): 437–92. <https://doi.org/10.1093/qje/qjr057>.

Burstein, Ariel, and Gita Gopinath. “International Prices and Exchange Rates.” In *Handbook of International Economics*, 391–451. Elsevier, 2014.

<https://econpapers.repec.org/bookchap/eeeintchp/4-391.htm>.

Calvo, Guillermo A., and Carmen M. Reinhart. “Fear of Floating.” *The Quarterly Journal of Economics* 117, no. 2 (2002): 379–408. <https://doi.org/10.1162/003355302753650274>.

Campa, José Manuel, and Linda S. Goldberg. “Exchange Rate Pass-Through into Import Prices.” *Review of Economics and Statistics* 87, no. 4 (2005): 679–690. <https://doi.org/10.1162/003465305775098189>.

Chen, Natalie, Jean Imbs, and Andrew Scott. “The Dynamics of Trade and Competition.” *Journal of International Economics* 77, no. 1 (2009): 50–62.

Choudhri, Ehsan U., and Dalia S. Hakura. “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Does the Inflationary Environment Matter?” *Journal of International Money and Finance* 25, no. 4 (2006): 614–639. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2005.11.009>.

Çiçek, Sevgi, and Çağatay Boz. «A New Test of Exchange Rate Pass-Through in a Small Open Economy: Evidence from Asymmetric ARDL Bounds Approach.» *İktisat İşletme ve Finans* 28, no. 333 (2013): 43–64. <https://doi.org/10.3848/iif.2013.333.3840>.

Comunale, Mariarosaria, and Davor Kunovac. “Exchange Rate Pass-Through in the Euro Area.” *Working Paper Series* 2003. European Central Bank, 2017. <https://econpapers.repec.org/paper/ecbecbwps/20172003.htm>.

Corsetti, Giancarlo, and Luca Dedola. “A Macroeconomic Model of International Price Discrimination.” *Journal of International Economics* 67, no. 1 (2005): 129–155.

Devereux, Michael B., and Charles Engel. “Monetary Policy in the Open Economy Revisited: Price Setting and Exchange-Rate Flexibility.” *The Review of Economic Studies* 70, no. 4 (2003): 765–783.

Devereux, Michael B., and James Yetman. “Price Adjustment and Exchange Rate Pass-Through.” *SSRN Scholarly Paper* 779846, 2005. <https://doi.org/10.2139/ssrn.779846>.

Devereux, Michael B., and James Yetman. “Price Setting and Exchange Rate Pass-Through: Theory and Evidence.” *IO: Theory*. Accessed at <https://www.semantic-scholar.org/paper/Price-Setting-and-Exchange-Rate-Pass-Through%3A-and-Devereux-Yetman/54b7c99133361f83564a4c8168a888bc98736d7c>.

Dornbusch, Rudiger. “Exchange Rates and Prices.” *The American Economic Review* 77, no. 1 (1987): 93–106.

Fischer, Stanley. “Speech by Vice Chairman Fischer on the Transmission of Exchange Rate Changes to Output and Inflation.” *Board of Governors of the Federal Reserve System*, November 12, 2015. <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/fischer20151112a.htm>.

Forbes, Kristin. “Much Ado about Something Important: How Do Exchange Rate Movements Affect Inflation?” *The Manchester School* 84, no. S1 (2016): 15–41. <https://doi.org/10.1111/manc.12159>.

Forbes, Kristin, Ida Hjortsoe, and Tsvetelina Nenova. “Shocks versus Structure: Explaining Differences in Exchange Rate Pass-Through across Countries and Time.” *Discussion Papers*, Article 50. London: Bank of England, 2017. <https://ideas.repec.org/p/mpc/wpaper/0050.html>.

Goldberg, Pinelopi Koujianou, and Rebecca Hellerstein. “A Structural Approach to Explaining Incomplete Exchange-Rate Pass-Through and Pricing-to-Market.” *American Economic Review* 98, no. 2 (2008): 423–429. <https://doi.org/10.1257/aer.98.2.423>.

Goldberg, Pinelopi Koujianou, and Michael M. Knetter. “Goods Prices and Exchange Rates: What Have We Learned?” *Journal of Economic Literature* 35, no. 3 (1997): 1243–1272.

Gopinath, Gita, and Oleg Itskhoki. “Frequency of Price Adjustment and Pass-Through.” *Quarterly Journal of Economics* 125, no. 2 (2010): 675–727.

Gopinath, Gita, and Roberto Rigobon. “Sticky Borders.” *Quarterly Journal of Economics* 123, no. 2 (2008): 531–575. <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.2.531>.

Ha, Jongrim, Marc Stocker, and Hakan Yilmazkuday. “Inflation and Exchange Rate Pass-Through.” *Policy Research Working Paper 8780*. Washington, DC: World Bank Group, 2019. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8780>.

Ito, Takatoshi, and Kiyotaka Sato. “Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: Vector Autoregression Analysis of the Exchange Rate Pass-Through.” *Journal of Money, Credit and Banking* 40, no. 7 (2008): 1407–1438. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4616.2008.00165.x>.

Karamelikli, Hasan. “The Dynamics of Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Turkey.” *Pressacademia* 5, no. 1 (2016): 39–39. <https://doi.org/10.17261/>

Pressacademia.2016116552.

Krugman, Paul. “Pricing to Market When the Exchange Rate Changes.” *NBER Working Paper 1926*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 1986. <https://econpapers.repec.org/paper/nbrnberwo/1926.htm>.

López-Villavicencio, Amélie, and Valérie Mignon. “Exchange Rate Pass-Through in Emerging Countries: Do the Inflation Environment, Monetary Policy Regime, and Institutional Quality Matter?” Accessed July 5, 2016. <https://www.semanticscholar.org/paper/Exchange-rate-pass-through-in-emerging-countries%3A-López-Villavicencio-Mignon/258aa0c6789323f401736bc4059ae02bfce1dd71>.

McCarthy, Jonathan. “Pass-Through of Exchange Rates and Import Prices to Domestic Inflation in Some Industrialized Economies.” *Staff Reports*, Article 111, Federal Reserve Bank of New York, 2000. <https://ideas.repec.org//p/fip/fednsr/111.html>.

Melitz, Marc, and Gianmarco Ottaviano. “Market Size, Trade, and Productivity.” *The Review of Economic Studies* 75, no. 1 (2008): 295–316.

Mishkin, Frederic S. “Exchange Rate Pass-Through and Monetary Policy: A Speech at the Norges Bank Conference on Monetary Policy, Oslo, Norway, March 7, 2008.” *Speech 373*. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), 2008. <https://econpapers.repec.org/paper/fipfedgsq/373.htm>.

Obstfeld, Maurice, and Kenneth Rogoff. “The Mirage of Fixed Exchange Rates.” *Journal of Economic Perspectives* 9, no. 4 (1995): 73–96. <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.73>.

Obstfeld, Maurice, and Kenneth Rogoff. “The Six Major Puzzles in International Macroeconomics: Is There a Common Cause?” *NBER Macroeconomics Annual* 15 (2000): 339–390. <https://doi.org/10.1086/654423>.

Oladipo, Oluwatosin. “Inflation Targeting and Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Evidence from South Africa.” *Journal of Economic & Financial Studies* 5, no. 5 (2017): Article 05. <https://doi.org/10.18533/jefs.v5i05.294>.

Pesaran, M. Hashem, Yongcheol Shin, and Richard J. Smith. “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships.” *Journal of Applied Econometrics* 16, no. 3 (2001): 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>.

Shambaugh, Jay C. “A New Look at Pass-Through.” *Journal of International Money and Finance* 27, no. 4 (2008): 560–591.

Svensson, Lars E. O. “Open-Economy Inflation Targeting.” *Journal of International Economics* 50, no. 1 (2000): 155–183. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(98\)00078-6](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(98)00078-6).

Taylor, John B. “Low Inflation, Pass-Through, and the Pricing Power of Firms.” *European Economic Review* 44, no. 7 (2000): 1389–1408. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(00\)00037-4](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(00)00037-4).

Taylor, John B. “The Role of the Exchange Rate in Monetary-Policy Rules.” *American Economic Review* 91, no. 2 (2001): 263–267. <https://doi.org/10.1257/aer.91.2.263>.

İLETİŞİM

The Politics of David Cronenberg’s Cinema of Body Horror

David Cronenberg’in Vücut Korkusu Sineması Siyaseti

Ödül Celep

Professor of Political Science, FMV Işık University, Department of International Relations,
odul.celep@isikun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3624-0642

Gönderim Tarihi: 04.12.2024

Kabul Tarihi: 20.12.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Celep, Ödül. “The Politics of David Cronenberg’s Cinema of Body Horror”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 216-241.

The Politics of David Cronenberg's Cinema of Body Horror

Ödül Celep¹

Abstract

The genre of horror film was invented with the production of *Dracula* (1931). Since then, a large number of horror films have been made. Even though horror has often been considered an inferior film genre, the 20th Century witnessed several filmmakers, directors and films that have contributed to the elevation of the horror film genre. The scope of horror films has extended, and the types of horror have diversified over time, especially during the 1970s and 1980s. Body horror is a peculiar sub-genre of horror film genre. Though its history is not too long, a significant number of body horror films have been made, known as cult classics today with their cult followers. David Cronenberg is one of the most influential and critically acclaimed body horror filmmakers and directors of the 20th Century. He started his career producing in the 1970s with urban panic films like *Shivers* (1975) and *Rabid* (1977). Over time, Cronenberg made a significant number of body horror films that influenced audiences worldwide and generations who grew up with these films. This research presents an overview of Cronenberg's films within the larger context of the politics of his body horror cinema. In doing so, the research closely focuses on three Cronenberg films in particular: *Videodrome* (1983), *The Fly* (1986) and *Crash* (1996).

Keywords: David Cronenberg; Body Horror; *Videodrome* (1983); *The Fly* (1986); *Crash* (1996)

David Cronenberg'in Vücut Korkusu Sineması Siyaseti

Öz

Korku filmi türü, *Drakula* filminin (1931) yapımıyla icat edilmiştir. O tarihten beri çok sayıda korku filmi çekilmiştir. Her ne kadar korku, çoğu zaman aşağı düzeyde bir

¹ Professor of Political Science, FMV Işık University, Department of International Relations, odul.celep@isikun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3624-0642

film türü olarak görülse de, 20. yüzyıl, korku filmi türünün yükselişine katkıda bulunan çok sayıda film yapımcısı, yönetmen ve filme tanık olmuştur. Özellikle 1970’li ve 1980’li yıllarda korku filmlerinin kapsamı genişlemiş ve korku türleri çeşitlenmiştir. Vücut korkusu, korku filmi türünün kendine özgü bir alt türüdür. Tarihi çok uzun olmasa da, kült takipçileriyle günümüzde kült klasikler olarak anılan önemli sayıda vücut korku filmi yapılmıştır. David Cronenberg, 20. yüzyılın en etkili ve eleştirilenlerce beğenilen vücut korku filmi yapımcılarından ve yönetmenlerinden biridir. Kariyerine 1970’li yıllarda Ürperti (1975) ve Kuduz (1977) gibi kentsel panik filmleriyle yapımcılığa başlamıştır. Zamanla Cronenberg, dünya çapındaki izleyicileri ve bu filmlerle büyüyen nesilleri etkileyen önemli sayıda vücut korku filmi yapmıştır. Bu araştırma, Cronenberg’in filmlerine, vücut korkusu sineması politikalarının daha geniş bağlamı içindeki filmlerine genel bir bakış sunmaktadır. Bunu yaparken araştırma, özellikle üç Cronenberg filmine yakından odaklanmaktadır: Videodrome (1983), Sinek (1986) ve Çarpışma (1996).

Anahtar Kelimeler: David Cronenberg; Vücut Korkusu; Videodrome (1983); Sinek (1986); Çarpışma (1996)

“I’ll take all of you! I’ll feast on your flesh as I feed on your fear...
Pennywise, *It* (2017)

“If she looked upon the horror any longer, she would scream for the
rest of her life.”
George Langelaan, *The Fly*, *Playboy* (1957)

Introduction: A Brief History of Horror Cinema

The history of horror cinema is not too long, given the fact that the age of cinema is already not too long either. Indeed, compared to other forms of art such as music and stage theater, the art of cinema is too young and a phenomenon of the 20th Century basically. In fact, the roots of contemporary cinema as we know it go back to France to the year 1895, to the Lumière Brothers (Auguste and Louis Lumière), who were manufacturers of the device called *Cinématographe*², a rather primitive motion picture system of the times. Their first commercial public screening on 28 December

2 The word *Cinématographe* etymologically stems from a combination of two Ancient Greek words: *Kinema* (motion, movement) and *Grapho* (writing, recording). The word *Kinematographos*, therefore, means “writing moving images”.

1895 for around 40 paying visitors has traditionally been regarded as the birth of contemporary cinema.

The history of horror cinema is not too long, but it is interestingly too dense because many things happened in it in a couple of decades. The earliest attempts at making horror came from Georges Méliès, an illusionist (magician), film director and actor of the 19th and 20th Centuries. Méliès directed and released the silent film *The House of the Devil (Le Manoir du Diable)* in 1896, which is often considered the first horror film ever made. The film's story is about people's encounters with the Devil and phantoms. The film intended to amuse rather than scare its audiences. Yet, there was a human transformation scene into a bat-like a vampire, almost justifying the horror genre categorization. Méliès released a remake with the title *The Haunted Castle (Le Château Hanté)* in 1897. However, it is a challenge to technically consider these two films as first genuine horror because of their short durations: 3 minutes and 45 seconds, in their timed order.

There was no film genre widely known as 'horror' as such until the early 1930s. The cinematic horror genre was born with the release of *Dracula* in 1931.³ There were attempts between Méliès's horror films and *Dracula*, such as *Nosferatu: A Symphony of Horror (Nosferatu: Eine Symphonie des Grauens)* (1922), a silent German Expressionist vampire film. Though it was not officially categorized as horror in its times, Marriott and Newman⁴ declare it as a film that set the template for the genre of horror film.

Horror films did not exist until the 20th Century. However, horror stories have existed in folklore, traditions, daily practices, superstitions and myths of almost all cultures in the world for centuries. Therefore, it is not so surprising that early spoken and written literature has played a significant role in the stories of contemporary horror films. For instance, the animistic practices and voodoo culture of Haiti, which was initially brought to the French Caribbean by West African slaves, has constituted a significant impact on the formation of the Zombie culture in modern American cinema. This faith is based on the belief that everything has a spirit, living and non-living, which can be

3 John Oliver, "Why I Love... Bela Lugosi's *Dracula*," *British Film Institute*, October 20, 2016, accessed October 29, 2024, <https://www.bfi.org.uk/features/why-i-love-bela-lugosis-dracula>.

4 James Marriott and Kim Newman, *Horror: The Complete Guide to the Cinema of Fear* (London: Carlton Publishing Group, 2006), 20.

contacted and manipulated via rituals.⁵ One can figure the consequences of such old beliefs and practices on the imaginative capacities of horror filmmakers even today.

Horror films expanded especially during the 1970s and diversified largely in their own sub-genres. On the one hand, horror films and stories have created repetitive effects as several film projects considered several common themes such as Zombies, Vampires and so on. On the other hand, several unique, authentic and elevated horror films also emerged with major creative filmmakers behind them such as *The Exorcist* (1973), *Jaws* (1975) and *The Shining* (1980). *Silence of the Lambs* (1991) became the first horror film to be receive five Academy Awards (Oscars) including best film, best director and best leading actor and actress in 1992. The horror genre has often been the underdog in the film industry, but more recently, horror has also proven itself as an elevated artistic film genre.

Horror cinema has produced several sub-types of horror, classified in several ways in the existing literature depending on the selected criteria of classification. Table 1 below summarizes sub-genres of horror films imperfectly as these categories are interwoven and mostly overlap, therefore are not always mutually exclusive. For instance, *The Shining* (1980) is listed in Table 1 as psychological horror, but it is also a haunted house, in this case, a haunted hotel genre as well. Similarly, *Shaun of the Dead* (2004) is a comedy horror and *28 Days Later* (2002) is an epidemic horror, both having zombies in their stories. Thus, it is often challenging to categorize horror films into definitely and perfectly specified sub-genres. Furthermore, there must always be an ‘others’ category for the sub-genres that do not fit the list or left out possibly. Take Table 1, where ‘gothic horror’, ‘cosmic horror’ and ‘surgical horror’ are not even cited, maybe some or all to be included in Category 9 (Gore/Torture/Splatter) or Category 18 (Exploitation/Extreme).

5 *The Politics of Horror*, YouTube video, 2019, https://www.youtube.com/watch?v=t6Owf9N1R_Q.

Table 1: Sub-types of Horror Films

	Genre	Example
1	Serial killer/Slasher	<i>Friday the 13th</i> (1980)
2	Nature/Animals	<i>Jaws</i> (1975)
3	Ghosts/Spirits/Demons	<i>House on the Haunted Hill</i> (1999)
4	Giallo	<i>Don't Torture A Duckling</i> (1972)
5	Evil Children	<i>Village of the Damned</i> (1995)
6	Haunted House	<i>The Amityville Horror</i> (1979)
7	Epidemic; Pandemic	<i>28 Days Later</i> (2002)
8	Possession	<i>The Exorcist</i> (1973)
9	Gore/Torture/Splatter	<i>Saw</i> (2004)
10	Cannibalism	<i>Cannibal Holocaust</i> (1980)
11	Home Invasion	<i>The Purge</i> (2013)
12	Zombies/Vampires/Wolfman	<i>Night of the Living Dead</i> (1968)
13	Monsters/Frankenstein	<i>Alien</i> (1979)
14	Comedy Horror/Horror Comedy	<i>Shaun of the Dead</i> (2004)
15	Body Horror	<i>The Substance</i> (2024)
16	Extraterrestrial/Sci-fi Horror	<i>The Thing</i> (1982)
17	Psychological	<i>The Shining</i> (1980)
18	Exploitation/Extreme	<i>A Serbian Film</i> (2010)
19	All Others	

The world of horror cinema was diversified especially during the 1970s, the decade in which filmmakers could think and focus on brand new types of scaring the audience, also in accordance with the libertarian spirits and developing film technologies of the times. For instance, the Cannibalism genre was essentially born during the 1970s, with a series of films like *Cannibal Holocaust* (1980) and *Cannibal Ferox* (a.k.a. *Make Them Die Slowly*) (1981), which focus on Western people getting stuck in primitive locations and cultures, such as a cannibal community in Asia or Africa. Yet, one does not need to go to Africa for cannibalism as one can find cannibal stories in the US heartlands, as in *Texas Chainsaw Massacre* (1974), a horror classic that tells the story of five youths attacked and slaughtered by a human-eating family in a Texas slaughterhouse.

Among the horror sub-genres, a particular category has been called ‘body horror’ as these films primarily focused on human body in their stories. Of course, when human body becomes a material to be exploited by the horror genre, it often includes disturbing, grotesque, even sometimes disgusting visualizations of terrible and hor-

rifying things that can happen to a human body or any non-human body. In a way, body horror genre can be compared to pornography genre by analogy as an extreme or ‘gross’ genre, both including excessive violence and evoking human sexuality one way or another.⁶

The body horror genre is revived again recently, thanks to the new release *The Substance* (2024), a story about a fading celebrity named Elisabeth Sparkle (Demi Moore) who falls from fame due to old age (fifty), and orders an underground, black market drug (substance). This is a drug that is supposed to create a younger version of herself, but with several risks and unexpected side effects. This process is depicted as a one-way journey with no return to the old normalcy, which makes the entire body transition even more disturbing. Furthermore, the younger version of Elisabeth comes out directly from her own body. The second section of this article makes an overview on body horror as a horror sub-genre, and the third section will focus on David Cronenberg’s cinema as a particular category in the body horror context with a focus on Cronenberg films’ political readings. The last section wraps up the major arguments and concludes the article.

Body Horror as a Horror Sub-Genre

Among the sub-genres of horror cinema, a genre that draws attention from audiences and film critics is what is called ‘body horror’, and for a good reason: the sub-genre of body horror is related to a very common fear of all of us, human beings, that is, degradation of the human body. Cruz defines body horror as “a genre trope that showcases often graphic violations of the human body”, arguing that it can also legitimately be called biological horror.⁷ Kuhn and Westwell define the concept as “contemporary variant of the horror film with a particular focus on human bodies that are subject to torture, mutilation, mutation, decay, degeneration, and transformation, usually shown in graphic detail”.⁸ When it comes to living bodies, the subject applies to all humans, including even animals. After all, the body is what we all have in addition to our souls according to some.

6 Linda Williams, “Film Bodies: Gender, Genre, and Excess,” *Film Quarterly* 44, no. 4 (1991): 2.

7 Ronald Allan Lopez Cruz, “Mutations and Metamorphoses: Body Horror Is Biological Horror,” *Journal of Popular Film and Television* 40, no. 4 (2012): 161.

8 Annette Kuhn and Guy Westwell, *A Dictionary of Film Studies* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

The keywords that make impression on several people's psyche include 'mutilation', 'decay', 'degeneration' and the like. First and foremost, several of us are afraid of death as we, humans, are the only living things who live knowing that they will die one day. So, all of us will one day experience the utmost degradation of our bodies, which forms the ultimate source of horror for some of us, especially in the horror-loving audience. This degradation can come in various forms including but not restricted to death only: zombification, diseases and epidemics, possession by evil forces, and the like. The most recent COVID epidemic also added to such widespread bodily fears among audiences at large.

The term 'body-horror' was coined in 1983 by Philip Brophy, an Australian musician, composer, filmmaker, writer and academic. In his article, Brophy argues that contemporary horror of the times particularly focused on human body as a target victim, regardless of the evildoer or the source of fear and destruction in a horror film's storyline. He lays out 'bodily destruction' as a common trend in horror, claiming that horror films of the times were less about death, and more about people's control of and their relations with their bodies, outright.⁹ Brody particularly cites John Carpenter's *The Thing* (1982) and Ridley Scott's *Alien* (1979) when spelling out the key concept "body-horror" (Brophy 1983). After all, both films are about an extra-terrestrial life form with a food chain that includes very humans at the top. These life forms are ready to eat humans, absorb and mimic humans, or destroy and waste them right away for their own survival.

Wells describes body horror as "the explicit display of the decay, dissolution and destruction of the body, foregrounding bodily processes and functions under threat, allied to new physiological configurations and redefinitions of anatomical forms".¹⁰ In fact, body horror is quite close and even overlapping with another horror sub-genre called 'torture porn'. After all, both body horror and torture porn include graphic, grotesque, even disgusting levels of destruction on human body. Yet, while torture porn often includes a deliberate, direct intervention to a human body, like in a real torture session, body horror can often include non-intervening, rather evolutionary decadence on human body such as the outcome of a natural (or supernatural) disease,

9 Phillip Brophy, "Horrority – The Textuality of the Contemporary Horror Film," *Art & Text*, no. 3 (1983), accessed September 10, 2024, https://web.archive.org/web/20180910033121/http://www.philipbrophy.com/projects/rstff/Horrority_C.html.

10 Paul Wells, *The Horror Genre: From Beelzebub to Blair Witch* (London and New York: Wallflower, 2000), 114.

epidemic, medically explainable transformation, and the like. This is what differentiates films like *Saw* and *Hostel* franchises categorized more appropriately as torture porn from films like *Eraserhead* (1978), *Possessor* (2020) and *The Substance* (2024), all under the body horror category.

Aldana Reyes emphasizes the concept of ‘corporeal transgression’ when discussing the sub-genre gothic horror, a concept quite close to body horror. In his view, it is natural that some films do a better job reflecting bodily transformation stories visually and technologically than others, and over time, the influence of such films on people often declines rather than grows or expands. Despite the censorship, ratings and several legal restrictions from formal institutions on these art works, they still tell us a lot about the aspects and limitation of social and cultural taboos.¹¹

Body horror as a non-film genre existed even before the production of body horror films. Early examples in written literature include Franz Kafka’s novella *The Metamorphosis*, which tells the story of the salesperson George Samsa, who one morning wakes up to see that he has entirely transformed into a giant insect, a cockroach, horrible vermin, “ungeheuren Ungeziefer”.¹² Afterwards, George Samsa cannot leave his room, thus cannot go to work. He has to stay hidden from the rest of society. He also fails to maintain good relations with his family, his parents and his sibling, as a giant insect. After being spotted by the neighboring community, which creates further problems for his family, Samsa eventually commits suicide by hunger and dies before the next morning. Kafka’s novella has been reviewed from a variety of angles and perspectives over time, including psychological, sociological, feminist and the like.

Another major example for pre-cinema body horror is H. P. Lovecraft (1890–1937) and his literary works, such as novels, novellas and short stories. His artistic style of writing is often known as *Cosmicism*, named by Lovecraft himself, according to which there is no recognizable divine and superior will, such as a god, in the cosmic void of the universe. Human beings cannot matter less within the larger picture of the cosmos. In this regard, Lovecraftian cosmicism shares a lot with the current of nihilism, both stressing the insignificance of the human being in the intergalactic existence. Yet, cosmicism does not necessarily conclude that life is meaningless, contrary to nihilism. Contemporary films adapted from Lovecraft’s works are often

11 Xavier Aldana Reyes, *Body Gothic: Corporeal Transgression in Contemporary Literature and Horror Film* (Cardiff: University of Wales Press, 2014), 9.

12 Franz Kafka, *The Metamorphosis [Die Verwandlung]*, 1915.

of cosmic horror genre, which include *Re-Animator* (1985), *From Beyond* (1986), *Necronomicon* (1993), *In the Mouth of Madness* (1994) and *Dagon* (2001). Horror film directors like Stuart Gordon, Brian Yuzna and John Carpenter were all inspired by this literary genre of Lovecraftian horror, emphasizing the fear of the unknown and the incomprehensible mostly from extraterrestrial space or primordial creatures who come from who knows where.

There were earlier attempts for body horror filmmaking before the emergence of Cronenberg films, such as *The Fly* (1958) and *The Blob* (1958), to name only two. Even though not as graphic as the contemporary versions, *Frankenstein* (1910) and *Frankenstein* (1931) could also be counted as body horror at least in the theme: Frankenstein is a monster composed of mixed dead body parts assembled together. It is still fair to argue that one name that contributed to the making and elevation of body horror in modern times has been the Canadian filmmaker and director David Cronenberg. The advances of filmmaking science and technology in the recent decades also helped. Body horror has become a lifestyle for a film director in the case of this director. Cronenberg started with short and amateur films, but his transfer to the long feature-length films became the key factor for his widespread popularity in the medium and long run.

David Cronenberg as a Body Horror Film Director

Kellner defines David Cronenberg as a frontrunner explorer of “(post)modern panic, where bourgeois individuals are attacked by viral forces and undergo mutations of mind and body”.¹³ Indeed, the initial films Cronenberg directed makes such an image, a film director of urban panic, an accurate one. Cronenberg is actually known as an independent, leading master of body horror in the film industry since his early long feature-length films in the mid-1970s. These films reflected a dedication to body horror, even gore as they could have included exploitative and controversial contents, more than just disturbing, as well.

David Paul Cronenberg was born in Toronto in 1943. He graduated from the English Language and Literature program at the University of Toronto in 1967, but did not pursue a further degree as he was already making short and sketch films at the time. Cronenberg made two short films, *Transfer* (1966) and *From the Drain* (1967), with

13 Douglas Kellner, “David Cronenberg: Panic Horror and the Postmodern Body,” *Canadian Journal of Political and Social Theory* 13, no. 3 (1989): 89.

a few hundred dollars.¹⁴ After making two short art-house features, *Stereo* (1969) and *Crimes of the Future* (1970), in the following years, Cronenberg went into partnership with Ivan Reitman, the film producer-director from Canada. Reitman played a big role in Cronenberg's ascension to international recognition as a film director as he produced his ever first and second full-length feature films, both horribly impressing critics and wider audiences, as well as cult film fans.

Reitman produced Cronenberg's first two full-length feature films, *Shivers* (1975) and *Rabid* (1977), both epidemic, urban-panic horror stories. *Shivers* is about slug-like creatures that spread in a city to create a bunch of sex zombies, who attack regular humans to have sex with them. *Rabid* focuses on a woman who develops an orifice under her armpit that hides a phallic/clitoral stinger she bites people with, which then leads to an exponential spread of a disease that transforms people to human-biting zombies. Neither film refrains from scaring its audience or turning their stomachs with gross, even grotesque imagery.

Table 2 below lists Cronenberg's filmography as film director. Afterwards, Cronenberg directed *The Brood* (1979) and *Scanners* (1981), both cementing Cronenberg's career as a body horror filmmaker. *The Brood* (1979) mixes body horror with pregnancy, giving birth and little evil children in a complicated story of psychological horror. The plot follows a man and his mentally disturbed ex-wife, who have to be exposed to a series of controversial therapy methods of her psychiatrist. A series of violent attacks and murders become the central theme of the film narrative. We see a woman, Nora, giving birth to new creepy children through an external cord, and licking her newborn baby to clean her up towards the end. *Scanners* (1981) starts directly with a graphic, bloody head explosion, probably the most frequently remembered scene of the film. The film's story unfolds in a world in which certain people with unusual and dangerous telekinetic and telepathic powers are known as 'scanners'.

Two films by Cronenberg were released in 1983: *Videodrome* and *The Dead Zone*. *Videodrome* (1983) was a combination of 'remote mind control' (via some waves, rays, etc.) conspiracy and a time of Betamax videotapes in North America. We follow the story of Max Renn, played successfully by James Woods, a television programmer and producer. After being over-exposed to videotapes by *Videodrome*, Max develops some hallucinations involving body horror, his own body horror. We see one hand of Max organically developing into an ugly, unusual handgun, half metal half flesh.

14 Chris Rodley, ed., *Cronenberg on Cronenberg* (London: Faber and Faber, 1997), 13.

We also see his chest open, with a vagina-looking slit for the insertion of organic, breathing and moaning Betamax videotapes into his body for programming him for his controller's purposes. "Long live new flesh!" has been a remarkable line from the film. Based on the science-fiction thriller novel with the same title, *The Dead Zone* (1983) is about a schoolteacher who experiences a serious traffic accident, remains in coma for five years, and then wakes up after all these years to a new phase in his life. He discovers that he now has new psychic powers, which he did not have before the accident. As he touches a person, he can see the details of her life including her beloved ones, through her past consciousness and memories.

Table 2: David Cronenberg Filmography as Director

Year	Title
1966	Transfer
1967	From the Drain
1969	Stereo
1970	Crimes of the Future
1975	Shivers
1977	Rabid
1979	Fast Company
1979	The Brood
1981	Scanners
1983	Videodrome
1983	The Dead Zone
1986	The Fly
1988	Dead Ringers
1991	Naked Lunch
1993	M. Butterfly
1996	Crash
1999	Existenz
2002	Spider
2005	A History of Violence
2007	Eastern Promises
2011	A Dangerous Method
2012	Cosmopolis
2014	Maps to the Stars
2022	Crimes of the Future
2024	The Shrouds

Source: Compiled by the author from <https://www.imdb.com/name/nm0000343/>

The Fly (1986) came three years later, as Cronenberg decided to make a new film from the book and film of the same name, *The Fly* (1957), a sci-fi horror short story by George Langelaan and *The Fly* (1958), the film directed by Kurt Neumann, respectively.¹⁵ The film story is about a genius scientist who develops a technological device, machinery for the transportation of things, living and non-living. In both films, the scientist transforms into a hybrid of human and fly, a human-fly. Yet, the two films dealt with the special effects quite differently. While the 1958 version displayed a man with a big fly head and eventually a fly with a small human head, Cronenberg's film merged the two biologically, at the DNA level, in a much more advanced technological context.

After a series of experiments with different objects, including a failing attempt with a monkey, the scientist decides to use his own body for a transportation experiment. He enters the cabin (telepod) naked, unknowingly together with a medium-sized fly in the same cabin. The transportation device perceives the two as the same and mixes them biologically as the final output. In later times, he turns into a human fly by developing qualities and appearances that show his decay from a healthy human into a giant, grotesque and monstrous creature. This decay process includes his teeth, ears and fingernails falling out, distortion of his skin and outer experiences, as well as his psychological journey into being a fly in mind, his dehumanization.

Cronenberg's next was *Dead Ringers* (1988), a psychological thriller, a story about identical twin brothers and gynecologists, Elliot and Beverly, both played by Jeremy Irons. Women coming to their clinics are often initially seduced by one twin, then passed into the other one. Women do not recognize the change of twins. After a while, a woman loved by both twins leads to a series of events that disturb the equilibrium between the two twins, and events only start to get worse afterwards. *Naked Lunch* (1991) is a surrealist, science-fiction drama about an insect exterminator man of the early 20th Century, the protagonist, who starts hallucinating due to exposure to the insecticide. His typewriter turns into a giant cockroach and starts talking to him seriously like a man, with an adult male voice dubbed in. The cockroach-typewriter tells the protagonist to do things as well, such as killing his wife. The film narrative is often abstract and confusing, with a large number of symbolic events and things running in the background.

Crash (1996) and *Existence* (1999) were two more films of Cronenberg that were

15 George Langelaan, "The Fly," *Playboy*, 1957.

released in the late 1990s. *Crash* was based on J. G. Ballard's novel with the same title, published in 1973.¹⁶ *Crash* (1996) is an erotic thriller at the borderlines of pornography due to its excessively sex-driven narrative and mostly coarse flow of events including sexual. The film focuses on a group of urban people, loose in traditional loyalty, sexually attracted to cars, metal and car crashes, as well as the damaged bodies after car crashes. *Existenz* (1999) is about a new, futuristic and organic virtual reality game, played within a focus group. The game can only be played with ultra-sustainable bio-technological devices, called bio-ports with game connectors that are surgically inserted into all players' spines. As the group starts to play the game, a series of unexpected events occur that drive two main characters throughout the game flow of events, often shifting from one game to another, getting lost in finding back the reality they had started with.¹⁷

Cronenberg made the following films in chronological order starting with the 2000s: *Spider* (2002), *A History of Violence* (2005), *Eastern Promises* (2007), *A Dangerous Method* (2011), *Cosmopolis* (2012), *Maps to the Stars* (2014), *Crimes of the Future* (2022) and most lately, *The Shrouds* (2024). Not all these films included body horror or any extremity, but each had an edge of its own. *Spider* (2002) made us get lost in the disturbed mindset and memory of Dennis Cleg (played by Ralph Fiennes), a man with schizophrenia and known as Spider. Having just been released from a mental institution, Spider is provided with a room in a halfway house, particularly for the mentally disturbed. He there meets new friends. He remembers his own childhood, his parents, and some events, tries to piece them together. Some characters swap between flashbacks and some flashback scenes includes both his adulthood and childhood in the same space, which further confuses the audience about the reference of reality in schizophrenia.

Cronenberg started to work with Viggo Mortensen, an American actor and filmmaker, starting with *A History of Violence* (2005). This director-actor collaboration proved to be long-term and productive as they produced critically acclaimed films in later years, *Eastern Promises* (2007), *A Dangerous Method* (2011) and *Crimes of the Future* (2022). *A History of Violence* (2005) is an adaptation from a graphic novel by the same title, written by John Wagner (1997). Tom Stall (played by Viggo Mortensen)

16 J. G. Ballard, *Crash* (London: Jonathan Cape, 1973).

17 For instance, they start playing *Existenz* but wake up at the end to having just finished playing *Transcendenz* instead. So, the audience cannot make sure which game they just played, and whether they are back to reality or still in the game.

lives a peaceful rural life in a rural town of Indiana, together with his loving wife and two children. He owns a diner in his town. One day, two spree killers visit his diner and as the visit is driven violently, Tom saves himself and the people in the diner by attacking and killing the two killers.

As Tom becomes a national hero on all TV channels after this incident, he has to welcome new visitors to his diner: this time, a trio of mafia men, led by Carl Fogarty (played by Ed Harris), who claims that Tom Stall's real name is Joey Cusack, and he has an earlier life history in mafia that no one else around him actually knows. The film and its crew were nominated for a variety of awards, and won some of them too, including Chicago Film Critics Association Awards (David Cronenberg as best director and Maria Bello as best supporting actress), French Syndicate of Cinema Critics' Awards (best foreign language film) and Toronto Film Critics Association Awards (best film, best Canadian film and best director). The film includes a variety of scenes with violence, sometimes even excessive, graphic violence, constituting body horror.

Eastern Promises (2007) is more like a mafia-gangster thriller with a highly acclaimed cast of actors including Naomi Watts, Vincent Cassel and Armin-Mueller Stahl in addition to Mortensen. The film starts with a jump scare scene, an attack of throat cutting on a Russian mafia, in a Turkish hair-dresser shop in London. Anna (played by Naomi Watts), a Russian English midwife living with her mother and uncle in London, witnesses the birth operation of a fourteen-year-old Russian teenage girl Tatiana, who dies during the birth. She discovers her diary to get exposed to the notes that uncover a variety of dirty facts about an existing Russian mafia group settled in London, including sex trafficking and statutory rape crimes. The film includes a brutal bathhouse scene, in which Nikolai, a Russian gangster (played by Viggo Mortensen) fights completely naked against two men attacking him fatally with sharp blades. The film also includes scenes of Russian gang life including interrogation and tattooing sessions with graphic details.

A Dangerous Method (2011) was about the intersecting lives of three people, Sigmund Freud, the founder of psychoanalysis (Viggo Mortensen), Carl Gustav Jung, the founder of analytical psychology (Michael Fassbender), and Sabina Spielrein (Keira Knightley), initially Jung's patient and later a physician and one of the first female psychoanalysts of her time. *Cosmopolis* (2012) follows Eric Parker (played by Robert Pattinson), a young billionaire and currency speculator in his late 20s, who takes a ride across Manhattan amid traffic jams and interesting visits and outside events, including an anti-Capitalist demonstration. *Maps to the Stars* (2014) takes us to the

lives of two celebrities, a young boy actor and a washed-up actress, their relations with their close surroundings, their fears, their dreams and desires, as well as their relationship with the Western world as a whole. More recently, Cronenberg came up with *Crimes of the Future* (2022) and *The Shrouds* (2024). The former felt a little bit of slow burner compared to other Cronenberg films, and received mixed reviews, mostly positive. The most recent *The Shrouds* (2024) had its world premiere in 2024 Cannes Film Festival, and it is scheduled to be released theatrically in January 2025.

All in all, Cronenberg started as an influential body horror creator from the beginning and remained so even though not all films and stories included outright body horror over the years. For the sake of Cronenberg's politics of body horror, a closer examination of his three films will be presented in the last section: *Videodrome* (1983), *The Fly* (1986) and *Crash* (1996). These films were selected because each represents a different climax in Cronenberg's style of creating body horror. The times of these films are from Cronenberg's middle career years, excluding the 1970s and the 2000s. It is fair to argue that the 1980s and 1990s both represent golden age times in Cronenbergian body horror (see Table 2). A more realistic, down to earth essence developed in Cronenberg's films starting with the 2000s, which included body horror but not at excessive, overwhelming limits. All three films contain stories and scenes with realistic or non-realistic scenes of excessive gore or exploitation. The most down to earth is *Crash* (1996), while *The Fly* (1986) and *Videodrome* (1983) would make a tie in futuristic fantasy. *The Fly* (1986) is the goriest of the three.

Cronenberg's Body Horror Closer: Videodrome, The Fly and Crash

***Videodrome* (1983)**

Andy Warhol defined *Videodrome* (1983) as the "Clockwork Orange of the 1980s".¹⁸ *Videodrome* is a unique body horror of its own with grotesque images and deformities. It is a psychological body horror that sets in the early 1980s and blurs the borderline between reality and imagination in a mind-bending flow of events. Its storyline and presentation are open to multiple interpretations. The title of this film sounds like a game title rather than a movie. Released as early as in 1983, the times go back to

18 John Slyce, "We Have the Technology: The Conditions of Art and Its Experience in a Would-Be Age of the Technological Sublime," in *More than Real: Art in the Digital Age, 2018 Verbier Art Summit*, ed. Daniel Birnbaum and Michelle Kuo (Verbier Art Summit, 2018), 178.

years in which today's long-outdated Betamax videotapes were mostly common and in widely use.

Videodrome's storyline follows the viewpoint of the main protagonist Max Renn, who is the head of Civic TV, a TV channel that shows explicit content ranging from soft-core pornography to hardcore violence. Max gets exposed to and falls under the influence of Videodrome, a pirated TV frequency that shows explicit content of graphic violence including murder, torture and rape. While searching about the Videodrome deeper like an inspector, Max realizes that Videodrome is produced by a big company to transform the American and Canadian populations towards a desired direction. Videodrome does this by sending electro-wave frequencies to the audiences from the TV. He also starts to hallucinate as he digs deeper into Videodrome.¹⁹

Videodrome is depicted as a videotaped source of alternative virtual reality. We never see a different technological version of Videodrome other than a vision on TV or an awful, diseased Betamax video cassette. For instance, we do not see a game cartridge version of it. The film starts quite realistically, with no signs of disturbance at the beginning. One of the initial signs of reality distortion comes when Max's TV calls directly his name to invite him to Videodrome rather hypnotically: the television box starts to move as if it is breathing, almost cracking, and the television screen grows outwards like an inflated balloon. In fact, Max hallucinates the TV screen seducing him via the image of a woman that Max previously had an affair with, Nicki Brand (played by Deborah Harry). With symbolic abstractions, in a way, Max has sex with his TV by fondling its inflated screen, which focuses on Nikki's lips closer and closer.

More than just hallucinations, Videodrome, in fact, creates a brain tumor in Max's body, and that tumor grows like a new organ. It makes Max see things and creates new bodily parts on his body such as a slit on his abdomen and a half-organic handgun on his hand. Throughout the second half of the film, Max is used by rivaling companies against one another. He becomes a pawn of Videodrome initially, then gets re-programmed by another company and turns into an enemy of Videodrome, targeting and assassinating its major actors and his old friends.

All in all, the film is about how new technology changes our lives and our own bodies. Max's version is too mixed with technology, outside our realistic borderlines, but

19 *Videodrome: Horror Movie Review- Body Horror Movies*, YouTube video, accessed November 21, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=x8nWC6JJNZ0>.

it creates an atmosphere open to multiple interpretations: are bodily changes indeed happening or is it just inside Max's imagination? How does Max translate into a new body at the end? Does he imagine suicide at the end for himself, or was it a new start for Max? Videodrome ends by making the audience remain with a lot of questions along those lines.

The Fly (1986)

Similar to John Carpenter who re-made *The Thing from Outer Space* (1951) and elevated it later by making *The Thing* (1982) out of respect and a professional film direction including successful makeup and gorgeously disgusting special effects, Cronenberg re-made *The Fly* (1958) and elevated it to *The Fly* (1986) with quite bold and new ideas. Both Fly films are adaptations from a short story of the same title *The Fly* (1957) by George Langelaan, a French British writer and journalist. This short story was published in the June 1957 issue of *Playboy*²⁰ and inspired generations of Fly-loving filmmakers and audiences. Both Fly films are accurately based on this short story about a scientist who comes up with a molecular transporter that materializes and realizes the instant transfer or teleportation of objects possible from one place to another. This is a technology we can dream but fall short of making today. So, we can argue this is a futuristic, sci-fi story.

In the case of the scientist in the story, this is an instant teleportation of objects, living and non-living, from one telepod (chamber) of the transporter to the other telepod. What happens in the story is that the scientist uses himself, his own body, as a guinea pig to see whether he could teleport himself from one telepod to the other directly. Unfortunately for the scientist, unbeknownst to him, a fly also enters the initial telepod that the scientist enters in, and the two, the scientist and the fly, are fused at the atomic, DNA level, creating a giant and grotesque human-fly, or as in the Cronenberg version (1986), Brundlefly.

In the earlier film version (1958), shot in black and white, the fusion is displayed as transfers of limbs between a human and a fly: the scientist has the head and the left arm of a fly while retaining his human mind, while the fly has a miniature head and a left human arm. Cronenberg's version (1986) makes a bold step further, also more in accordance with the original story, and displays the fusion of a scientist with a

20 Langelaan, "The Fly." Also see: Mark A. Vieira, *Hollywood Horror: From Gothic to Cosmic* (New York: Harry N. Abrams, Inc., 2003), 173.

fly at the most essential, biological, DNA level, which eventually leads the scientist develop into a big human-fly, eventually decaying into sub-human levels, turning into a flesh-and-bone creature. Though it is generally categorized as body horror or sci-fi thriller, *The Fly* (1986) is, in fact, a story of a scientist's tragedy, a tragic story. In a way, we can argue that it is a Kafkaesque story due to similar themes between a human and a pest or insect, be that a fly or a cockroach. Both are tragic stories that turn our stomachs upside down while being exposed to them in reading the story or seeing the film.

The Fly (1986) has scenes that can be categorized as political or even philosophical. As Seth Brundle the scientist (played by Jeff Goldblum) turns into a giant Brundlefly, his body deforms, and his voice deforms to the extent that his own teleportation device no longer recognizes its creator's voice. As he turns into Brundlefly slowly yet steadily, he also realizes that his mind has also been weakening, and he is turning into a fly mentally as well. At some point during his bodily transformation, he asks his journalist ex-girlfriend Veronica "Ronnie" Quaife (played by Geena Davis) if she ever heard of 'insect politics'. During the tragic conversation between the two, Ronnie and Seth (Brundlefly), Seth says that he is not only bodily but also mentally transforming into an insect, and now, he realizes that "insects do not have politics". They are brutal with no compassion and no compromise; thus insects are never to be trusted. He even humorously says he wants to be the first insect politician, but he cannot as the insect inside him is now awake. Seth realizes that he will not be able to control his actions like a human after a while as he is driven by primitive impulses he never had before. Eventually, Seth openly says to Ronnie "I'll hurt you if you stay".²¹

As Seth turns into Brundlefly, his bodily changes also include being able to walk on the walls and on the ceiling. He naturally beings to vomit digestive enzymes on his food before eating,²² which he also videotapes for display to others. The *Fly* storyline also includes the concept of pregnancy, as they come to learn that Ronnie is about to give birth to Seth's child. Ronnie has nightmares about her giving birth to a large, human-sized maggot, which constitutes one of the most disturbing scenes of the film.

21 Piotr Panic, *The Fly (1986)- Insect Politics*, YouTube video, accessed October 26, 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=hKXqCFIJhSk>.

22 It is known and has been observed scientifically that flies do not have teeth. Therefore, flies do not eat like mammals do because they cannot chew solid food. Flies must spit out or vomit their own enzyme-rich saliva on their food to be able to dissolve it for eating in liquid form.

Towards the end, Seth as Brundlefly kidnaps Ronnie to his apartment from the abortion clinic and offers her a new body to be made as a fusion of Seth, Ronnie and the fly. As Ronnie resists, Seth enforces her to the telepod for their ultimate fusion. She accidentally rips off Brundlefly's jaw, pushing his final metamorphosis into a big, insect-ish human creature, shedding its eyes, its face and its entire skin. Eventually, Ronnie escapes from the telepod with the help of a friend, who shoots the connecting cables between telepods and the main device. Seth gets fused with parts of the metal telepod door accidentally and comes out of the other telepod as a combination of Seth, the fly and the telepod (metal). Ronnie shoots the final creature to end his pain, and the film ends with that big tragedy for Seth.

Crash (1996)

This film is based on the novel with the same title, written by J. G. Ballard. In terms of visual craziness and disconnection from reality, *Crash* is the most down-to-earth among the selected three Cronenberg films. The film starts with a couple, James Ballard and Catherine Ballard (played by James Spader and Deborah Kara Unger), having sexual affairs with other women and men separately, and sharing their extra-marital adventures with one another at home. Catherine has sex with a man in an aircraft hangar, while James makes out with his female assistant at a film set. Neither Catherine nor James was sexually satisfied for different reasons. Catherine ended up unsatisfied most probably because of the anxiety of getting caught by anybody walking in, and James was interrupted by his film crew. So, they both wish one another "maybe the next time". This is how *Crash (1996)* opens. Thus, it is obvious that we are not to witness a story of sexual morality or purity from the very beginning. This is a sexually explicit story of bodily pleasures and bodily horror with its own pornographic, violent and dark edges on purpose. *Crash* is to disturb the audiences on purpose. Due to its content, it was rated NC-17 in the US, a rare category even above R (Restricted).

Crash (1996) premiered at Cannes Film Festival in the same year, received a Special Jury Prize, and divided the audiences almost right away, with its lovers and haters swung into opposite directions. It eventually created a cult film image with its own fanatic audiences. James has a head-to-head crash with another car one day, killing its male driver, and hurting his wife Dr. Helen Remington (played by Holly Hunter) seriously, who was sitting next to the driver's seat. In the hospital, they get closer to have an affair later. They also meet Dr. Robert Vaughan (played by Elias Koteas), who is obsessed with not only car crashes but also bodily bruises. Both James and

Helen become Dr. Vaughan’s followers as they discover Vaughan engaging in car crash rehearsals and actual crash shows in public, as an illegal, underground activity.

The film includes consecutive sexually explicit scenes of heterosexual and homosexual relationships, both woman-to-woman and man-to-man. At some point, Catherine and Vaughan have sex in a car, and that night, Catherine asks James if he bodily desires Vaughan while they are also having sex. Later we also witness James and Vaughan having sex in Vaughan’s car. A fifth character shows up from the car crash group, named Gabrielle (played by Rosanna Arquette), who has a vulva-like wound on her thigh because of a car crash, with steel braces covering her leg. At some point, James and Robert pursue each other by the cars they are driving separately, which ends up with Vaughan’s having a fatal traffic accident, ending his life. Afterwards, we witness Gabrielle and Helen kissing and fondling in the wreck of Vaughan’s car. The film ends with James and Catherine pursuing each other at high speed on a highway, which ends up with Catherine’s car going off the road, falling into a grassy median. The couple still prefers to have sex under Catherine’s wrecked car anyway, with Catherine wishing James “maybe the next time”.

Table 3: Comparative Basic Info Table of Three Selected Cronenberg Films

	Videodrome (1983)	The Fly (1986)	Crash (1996)
Directed by	David Cronenberg	David Cronenberg	David Cronenberg
Produced by	Claude Héroux	Stuart Cornfeld	David Cronenberg
Written by	David Cronenberg	George Langelaan	J. G. Ballard
Screenplay by	David Cronenberg	Charles Edward Pogue	David Cronenberg
		David Cronenberg	
Music by	Howard Shore	Howard Shore	Howard Shore
Cinematography	Mark Irwin	Mark Irwin	Peter Suschitzky
Cast	James Woods	Jeff Goldblum	James Spader
	Sonja Smits	Geena Davis	Holly Hunter
	Deborah Harry	John Getz	Elias Koteas
	Peter Dvorsky	Joy Boushel	Deborah Kara Unger
	Les Carlson	David Cronenberg	Rosanna Arquette
Runtime	89 minutes	96 minutes	100 minutes
Production Country	Canada	US	Canada
Language	English	English	English
Distributed by	Universal Pictures	20th Century Fox	Alliance Communications
Edited by	Ronald Sanders	Ronald Sanders	Ronald Sanders
Poster Motto	First it controls your mind. Then it destroys your body.	Be Afraid. Be Very Afraid.	-

Conclusion and Discussion

David Cronenberg is a mastermind and master maker of body horror cinema, thanks to the quality and elevation of his films over the years. It was quite obvious from the onset of his career as filmmaker that he intended to be a film director of horror, bodily horror in particular. Over time, we can argue that Cronenberg acquired a progressive path of making more elevated films in his later years. As far as we can observe, Cronenberg does not prefer to deliver explicit political messages to his audience directly. However, we also know that he is a secular-liberal personality with progressive, left-wing world views, and he self-identifies as an atheist, defining atheism as acceptance of how the universe works and what is real in it only,²³ with no further thoughts on the surreal or metaphysical whatsoever. Plus, Cronenberg does not hesitate to criticize, even bash American conservative, right-wing politics.²⁴

In this context, Cronenberg would not be expected to give conservative, religious or moral messages in the first place. For instance, a ‘morally corrupt’ and ‘dirty’ Max Renn, the head of Civic TV, a sleazy TV channel broadcasting dirty and pornographic content, would not be expected to be well-respected during the film entirety in the American mainstream conservative context. Yet, Cronenberg makes us feel for such a TV boss in *Videodrome* (1983). The audience feels and associates with him in the film as he is presented as a quite likeable character, due to Cronenberg’s secular-liberal worldview and his non-judgmental take on the story and its actors.

Body horror is a controversial sub-genre of horror, and it will continue to be. In Milligan’s words, “it’s the filmic representation of body horror that leaves us more vulnerable to the full force of seeing bodies like ours mutate into the represented unrepresentable”.²⁵ Cronenberg’s films reflect our own personal bodily fears to us, our own fears of decay and death. As long as our human fears survive over time, the sub-genre of body horror will continue, expand and gain new momentums in the future, and continue to benefit from Cronenberg’s mindset. This mindset cannot be

23 Henry Barnes, “David Cronenberg: I Never Thought of Myself as a Prophet,” *The Guardian*, September 12, 2013, <https://www.theguardian.com/film/2013/sep/12/david-cronenberg-suicide-fantastic-exit>.

24 Anthony D’Alessandro, “‘Crimes of the Future’s David Cronenberg Slams Conservative U.S. Politics: ‘In Canada... We Think Everyone in the U.S. Is Completely Insane,’” *Deadline*, May 23, 2022, <https://deadline.com/2022/05/crimes-of-the-future-david-cronenberg-roe-vs-wade-cannes-film-festival-1235031178/>.

25 Caleb Milligan, “Uncomfortable in the New Flesh: Adapting Body Horror in the Cinema of David Cronenberg,” *Trespassing Journal*, no. 6 (2017): 40.

a conservative one for sure. On the contrary, it must be liberally brave to be able to question deeper into our darkest anxieties and reflect our fears so that we overcome them as a social species.

Cronenberg's films are political. However, the term 'political' in this context must be accompanied with a critical footnote: not political in the casual use of the term, not directly and explicitly political, not in a clearly identifiable liberal, conservative, socialist, feminist, etc. direction. These films are not didactic either. The term 'political' is used here in a more holistic, generic framework according to which politics can be observed rather indirectly and/or implicitly at micro, meso and macro levels. If the audience is looking for a message, maybe it is in the hidden meanings and interpretations. Cronenberg films might proceed or end up crazy from time to time, but they often do not start out crazy. On the contrary, stories of Cronenberg films can be truly slow-paced, establishing events and characters in a prolonged introduction, for instance.

Rather than revealing direct messages, Cronenberg's films often constitute a framework within which a series of characters build up and experience a common theme, stimulant or occurrence, an event, a process, which can take forms of: playing collectively a surreally futuristic game, being Videodromed, turning into a human-fly biologically, crashing cars, living in a Hollywood life, being busted by gangsters, creating a new limb and so on. Characters are often constructed powerfully in the common story and its flow of events. The audience is often made to feel and care for the main characters, including the protagonist if any.

Cronenberg's films contain not only bodily mutations, transformations and degradations, but also in-depth questions about social relations, inter-personal perceptions, decisions that people make, incentives that people take, workings of the inner mind, and so on. At the film endings, the audience can sometimes get confused about what just happened or cannot be sure as to which sub-narrative was the most accurate. Secondary, even third screenings often become necessary to go over the entire story and its readings in its full details. If the genre is science-fiction and includes supernatural processes, the audience might be more prepared for an ending in chaos, or any ending. However, if the genre is less science-fiction and more down-to-earth realistic drama, the chances of confusion at the ending is more likely and unexpected. Not all films end up with twists either. Not everything is illuminated with full information at the end of Cronenberg's films, even purposely. In several film endings, the director's purpose feels confusing rather than enlightening the audience, raising more questions

or questioning the answers rather than answering questions.

Body horror has become a critical instrument to convey messages to larger audiences explicit and implicit. A contemporary example of that we can speculate loosely about a potential ‘Cronenbergian effect’ or inspiration is *The Substance* (2024). Directed by Coralie Fargeat, the director of *Revenge* (2017), cinematographed by Benjamin Kračun, *The Substance* (2024) stars Demi Moore, Dennis Quaid and Margaret Qualley, each performing at elevating levels. In particular, the film follows a fading TV celebrity, Elisabeth Sparkle (played by Demi Moore). On her 50th birthday, Elisabeth, a once-celebrated but now-faded TV celebrity, is fired by her producer Harvey (played by Dennis Quaid) due to her age, and she orders a black-market product called ‘the substance’ that generates a younger version of herself (played by Margaret Qualley) with unexpectedly negative effects. *The Substance* (2024) not only disgusted the audiences due to its bloody, violent and gory content, but also demonstrated a lot about the asperity and selfishness of the entertainment sector, personal ambitions of its actors, the hypocrisy of the audiences about freshness and beauty, slipperiness of tv and film producers, and so on.

Looking deeper into a few scenes with body horror, it is fair to say simply the idea of an illicit substance to make body doubles is a Cronenbergian idea to start with. Furthermore, the methodology of body doubling, literally a body coming out of the former body via its back clear-cut like in a cesarean surgery, later to be stitched graphically, also feels quite Cronenberg-inspired. Needless to say, Cronenberg does not hold the monopoly of body horror. However, it is fair to argue speculatively that new generation body horror filmmakers do, must and can benefit a lot from the artwork of earlier generations including Cronenberg films and stories. Cronenberg films have collectively constructed a strong film school for future generations as this example also demonstrates, and they will most probably continue to inspire future generations in film art and industry.

Bibliography

Aldana Reyes, Xavier. *Body Gothic: Corporeal Transgression in Contemporary Literature and Horror Film*. Cardiff: University of Wales Press, 2014.

D’Alessandro, Anthony. “‘Crimes of the Future’s David Cronenberg Slams Conservative U.S. Politics: ‘In Canada...We Think Everyone in the U.S. Is Completely Insane.’” *Deadline*, May 23, 2022. <https://deadline.com/2022/05/crimes-of-the-future->

david-cronenberg-roe-vs-wade-cannes-film-festival-1235031178/.

Ballard, James Graham. *Crash*. London: Jonathan Cape, 1973.

Barnes, Henry. “David Cronenberg: I Never Thought of Myself as a Prophet.” *The Guardian*, September 12, 2013. <https://www.theguardian.com/film/2013/sep/12/david-cronenberg-suicide-fantastic-exit>.

Brophy, Phillip. “Horrority – The Textuality of the Contemporary Horror Film.” *Art & Text*, no. 3 (1983). Accessed September 10, 2024. https://web.archive.org/web/20180910033121/http://www.philipbrophy.com/projects/rstff/Horrority_C.html

Cruz, Ronald Allan Lopez. “Mutations and Metamorphoses: Body Horror is Biological Horror.” *Journal of Popular Film and Television* 40, no. 4 (2012): 160-168.

Kafka, Franz. *The Metamorphosis [Die Verwandlung]*. 1915.

Kellner, Douglas. “David Cronenberg: Panic Horror and the Postmodern Body.” *Canadian Journal of Political and Social Theory* 13, no. 3 (1989): 89-101.

Kuhn, Annette and Guy Westwell. *A Dictionary of Film Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Langelaan, George. “The Fly.” *Playboy*, 1957.

Marriott, James and Kim Newman. *The Definitive Guide to Horror Movies*. London: Carlton Books, 2006.

Milligan, Caleb. “Uncomfortable in the New Flesh: Adapting Body Horror in the Cinema of David Cronenberg.” *Trespassing Journal*, no. 6 (2017): 28-43.

Oliver, John “Why I love Bela Lugosi’s Dracula.” *British Film Institute*, October 20, 2016. Accessed October 29, 2024. <https://www.bfi.org.uk/features/why-i-love-bela-lugosis-dracula>

Panic, Piotr. *The Fly (1986)- Insect Politics*. YouTube video. Accessed October 26, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=hKXqCFIJhSk>.

The Politics of Horror. YouTube video, 2019. <https://www.youtube.com/>

watch?v=t6Owf9N1R_Q

Rodley, Chris, ed. *Cronenberg on Cronenberg*. London: Faber and Faber, 1997.

Slyce, John. “We Have the Technology: The Conditions of Art and its Experience in a Would-be Age of the Technological Sublime.” In *More than Real Art in the Digital Age 2018 Verbier Art Summit*, edited by Daniel Birnbaum and Michelle Kuo, 166-181. Verbier Art Summit, 2018.

Videodrome: Horror Movie Review - Body Horror Movies. YouTube video. Accessed November 21, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=x8nWC6JJNZ0>

Vieira, Mark A. *Hollywood Horror: From Gothic to Cosmic*. New York: Harry N. Abrams, Inc., 2003.

Wells, Paul. *The Horror Genre: From Beelzebub to Blair Witch*. London and New York: Wallflower, 2000.

Wagner, John. *A History of Violence*. New York: Paradox Press, 1997.

Williams, Linda. “Film Bodies: Gender, Genre, and Excess”, *Film Quarterly* 44, no. 4 (1991): 2–13.

SİYASET BİLİMİ

**Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikası:
2011 Genel Seçimlerinden 2023 Seçimlerine Bir Analiz**

**Environmental Policy in the Election Declarations of the Nationalist Movement
Party: An Analysis from 2011 General Elections to 2023 Elections**

Ahmet Miraç Akmen

İstanbul Gedik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
mirac_akmen@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-0346-742X

Gönderim Tarihi: 19.07.2024

Kabul Tarihi: 05.08.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Akmen, Ahmet Miraç. "Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikası: 2011 Genel Seçimlerinden 2023 Seçimlerine Bir Analiz". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 242-269.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikası: 2011 Genel Seçimlerinden 2023 Seçimlerine Bir Analiz

Ahmet Miraç Akmen¹

Öz

Bu çalışmada, Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) seçim beyannamelerinde yer alan çevre politikaları ele alınmıştır. Bu beyannamelerde MHP'nin çevre politikasında hangi temel ilkeleri esas aldığı, çevre ile ilgili problemlere ne tür çözümler ürettiği ve dönemin değişen şartlarına göre beyannamelerde nasıl bir farklılığa gittiği incelenmiştir. MHP'nin, parti programında yer alan çevre politikasından hareketle; Haziran 2011 genel seçimlerinden Mayıs 2023 seçimlerini de kapsayacak şekilde seçim beyannamelerindeki çevre politikasının incelenmesini içeren bu çalışmada, literatür tarama yöntemi kullanılmış olup beyannamelerdeki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Esas bilgi kaynakları; partiye ait program, seçimlerdeki beyannameler ve partinin yayınları olan çalışmada partinin kurumsal internet sayfasından da faydalanılmıştır. Çalışmada, MHP'nin seçim beyannamelerinde yer alan çevre politikası tetkik edilirken tarihsel süreç esas alınmıştır. 2011 genel seçimlerinden başlanarak en son yapılan 28. dönem milletvekili seçimlerini de içine alacak şekilde parti programları ve seçim beyannameleri dikkate alınarak çevre politikaları hakkında değerlendirmeye yer verilmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi, çalışmada bahsedilen zaman diliminde Çevre Bakanlığı sorumluluğunu hiçbir zaman üstlenmediği için çevre ile ilgili politikalarını ne ölçüde gerçekleştirebileceği bilinmemektedir.

Anahtar Kelimeler: MHP, Seçim Beyannamesi, Çevre, Politika, Parti Programı

¹ İstanbul Gedik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, mirac_akmen@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-0346-742X

Environmental Policy in the Election Declarations of the Nationalist Movement Party: An Analysis from 2011 General Elections to 2023 Elections

Abstract

In this study, the environmental policies in the election declarations of the Nationalist Movement Party (MHP) are analyzed. In these declarations, the basic principles on which the MHP's environmental policy is based, what kind of solutions it produces for environmental problems and how it has made a difference in the declarations according to the changing conditions of the period are examined. Based on the environmental policy of the MHP in the party program, this study, which includes the examination of the environmental policy in the election declarations from the June 2011 general elections to the May 2023 elections, has used the literature review method and the similarities and differences in the declarations have been revealed. The main sources of information are the party's program, election manifestos and party publications, and the party's corporate website was also used. The study is based on the historical process while analyzing the environmental policy of the MHP in its election manifestos. Starting from the 2011 general elections and including the most recent 28th term parliamentary elections, party programs and election declarations were taken into consideration and an evaluation of environmental policies was included. Since the Nationalist Movement Party has never assumed the responsibility of the Ministry of Environment in the time period mentioned in the study, it is not known to what extent it can realize its environmental policies.

Keywords: MHP, Election Declaration, Environment, Politics, Party Program

Giriş

Demokrasimizin vazgeçilmez unsurlarından bir tanesi de siyasi partilerdir. Toplumu yönlendirme gayesinde olan her siyasi parti, kendine ait parti programında veya seçim beyannamelerinde topluma ait sorunları ortaya koyar ve bu sorunlara alternatif çözüm önerileri sunar.²

Bu çerçeve içerisinde çözüm önerileri sunulan önemli unsurlardan biri çevredir.

2 Erdal Akçelik, "Milliyetçi Hareket Partisinin Seçim Beyannamelerinde Eğitim Politikası" (Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019), 1.

“Çevre; her türlü canlının içerisinde yaşamlarını idame ettiği, farklı durumlarda etkiledikleri ve kendinden başkasını etkiledikleri ortam olarak ifade edilmektedir.”³ Başka bir tanımda ise çevre; içinde kültürel, sosyal, ekonomik, fiziksel ve biyolojik ortam gibi birçok faktöre yer veren, canlı yaşamının sürdürüldüğü, birbirleri ile çift taraflı etkileşim içinde oldukları alan olarak ifade edilmektedir.⁴ Çevre politikası ise meydana gelen ya da gelmesi muhtemel çevre sorunlarıyla ilgili çevrenin koruma altına alınmasına yönelik olarak çevre problemlerinin çözümünü içeren faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir.⁵

Endüstri Devrimi ile beraber artan çevre sorunlarının dünyanın tümünün gündeminde yer alması yaklaşık iki asrın geçmesiyle mümkün olmuştur. 20. asrın ikinci yarısıyla birlikte çevre sorunlarının çok önemli ve ivedi çözümlenmesi gereken bir problem olarak belirlenmesi ve bahsi geçen konuda aktif politikaların ortaya çıkmasının temel nedeni; bu sorunların doğrudan gündelik yaşama olan etkisi olduğu söylenebilmektedir.⁶

Bu kapsamda, siyasi partiler çevre politikalarında bireylerin sürdürülebilir ve sağlıklı bir çevrede yaşamaları için gerekli olan özellikleri ve değerleri vurgularlar. Bu doğrultuda, Milliyetçi Hareket Partisi de çevre politikasında belirli özler belirlemiştir. Milliyetçi Hareket Partisi’ne göre çevre; sürekli iyileştirilmeli, korunmalı, yaşanılabilir hâle getirilmelidir ve çevreye saygılı, duyarlı olunmalıdır.

Bu çalışmada öncelikle Milliyetçi Hareket Partisi’nin siyasi kuruluşu hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın yoğunlaştığı temel konu ise Milliyetçi Hareket Partisi’nin parti programı ve seçim beyannamelerinde çevreye ne derinlikte yer ayırdığı, çevre temelli hangi kod ve temaları kullanıma sunduğu ile bahsi geçen kod ve temaların beyannamelerdeki hem çevre bölümünde hem de genel metin içinde kullanım durumlarının tespit edilmesidir.

Bu denli öneme sahip çevre kavramının parti programı ve seçim beyannamelerindeki

3 Berna Karagöz, “Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Çevre Politikaları” (Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2023), 5.

4 Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 19.

5 Karagöz, “Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Çevre Politikaları”, 13.

6 Alper Uzun ve Oğuzhan Özkan, “Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, sy.3 (2019): 327.

yeri, çevreye karşı gösterilen değer ve duyulan saygının daha iyi kavranabilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeple araştırmamızda beyannamelerdeki “çevre” konusu yeğlenmiş ve ilgili literatüre az da olsa bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi’nin Tarihçesi

1969 yılının Şubat ayında gerçekleşen CKMP Büyük Kurultayı’nda alınan karar ile partinin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olmuştur ve parti amblemi de üç hilal şeklinde değiştirilmiştir.⁷ MHP’nin üzerinden yükseldiği siyasi mirası kavrayabilmek adına CKMP’yi de içine alan sürecin bilinmesi gerekmektedir.⁸ MHP’nin tarihine kaynaklık ve öncülük eden ilk parti, 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulmuş olan Millet Partisi’dir (MP).⁹ Millet Partisi’nin Demokrat Parti (DP) tarafından kapatılması sonucunda Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. TKP’nin (Türkiye Köylü Partisi) CMP’ye (Cumhuriyetçi Millet Partisi) katılım sağlamasıyla partinin ismi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) olmuştur.¹⁰

Millet Partisi 20 Temmuz 1948 tarihinde CHP ve Demokrat Parti’nin ardından üçüncü parti olarak mecliste yer almıştır. Parti programının ilk maddesinde MP’nin; adalet, cumhuriyet, liberalliğin ülkülerine ve milli esaslara son derece bağlı bir parti olduğu ifade edilmiştir.¹¹ MP’nin kurucu kadrosunu oluşturan isimler ise Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Enis Akeygen ve Osman Bölükbaşı’dır.¹²

10 Şubat 1954 tarihinde Millet Partisi kapatılmış onun yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. CMP’nin on dört kurucusu arasında MP kurucularından Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan ve Enis Akeygen yer almaktadır.¹³ Parti tüzüğünde CMP’nin gayesinin Türkiye’de insan haklarını tesis edecek ve bu hakları emin, sağ-

7 Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket-1: CKMP’den MHP’ye* (Ankara: Alternatif Yay., 2008), 175.

8 Mehmet Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011” (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2021), 49.

9 Ümit Demirci, “1998 Sonrası Dönem MHP’nin Parti Politikaları ve Din” (Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2023), 35.

10 Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”, 49.

11 Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”, 49.

12 Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”, 49.

13 Demirci, “1998 Sonrası Dönem MHP’nin Parti Politikaları ve Din”, 35.

lam bir temele istinat edecek biçimde bir devlet tertibi kurmak olduğu belirtilmiştir.¹⁴

1958 Ekim ayına gelindiğinde dönemin CMP lideri Osman Bölükbaşı ile TKP lideri Tahsin Demiray İstanbul’da bir araya gelerek partilerini birleştirme kararı almıştır.¹⁵ CMP, TKP ile 1958’de birleştikten sonra CKMP ismini almıştır.¹⁶

CKMP, 27 Mayıs 1960 İhtilali sonrasında DP’nin kapatılmasıyla CHP ile beraber çalışmalarına devam etmiştir. DP kitlesinin oylarını elde etmek için çalışan CKMP, DP geleneğinden geldiği iddiasıyla kurulmuş olan Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi’nin (YTP) gerisinde kalmıştır. Parti, 1961’de yapılan seçimde 54 milletvekili çıkarmıştır.¹⁷

1961 seçimlerinde partinin beklenenden az oy alması, oyların AP’ye kaptırılması ve Bölükbaşı’nın ekip ruhu yerine kendini ön plana çıkardığı iddiaları sonucu parti içi muhalefet oluşmuş ve nihayetinde Osman Bölükbaşı 31 Mayıs 1962’de partiden istifa etmiştir.¹⁸ Osman Bölükbaşı’nın CKMP genel başkanlığından istifası ile parti güç kaybetmiş ve yeni bir lider arayışına girmiştir. Tüm bu gelişmeler neticesinde CKMP’li partililer, sürgün hayatındayken Türkiye’ye dönüş yapan ve halkın dikkatleri üzerinde topladığı Alpaslan Türkeş’e yoğunlaşmıştır.¹⁹ Türkeş ve arkadaşlarının partiye katılması ise 1965 yılında Ahmet Oğuz’un daveti üzerine olmuştur.²⁰

Türkeş’in CKMP’ye katılmasıyla birlikte parti politikalarında önemli değişimler yaşanmaya başlanmış, laiklik kayıtsız şartsız benimsenirken diğer yıllarda bu söylem farklılık göstermiştir. Parti, farklılaşan düşüncelerini “Türk-İslam Sentezi” düşüncesi

14 Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”, 51.

15 Zeki Özdemir, “1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi” (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 68.

16 Özdemir, “1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi”, 68.

17 Adem Çaylak, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010), 432.

18 Parlar, “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”, 52.

19 Özdemir, “1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi”, 74.

20 Ferit Salim Sanlı, “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)” (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017), 61.

çerçevesinde savunmaya başlamıştır.²¹

CKMP 1969 yılına kadar ülke genelinde teşkilatlanma çalışmalarına devam etmiş ve aynı yılın 9 Şubat'ında Adana'da düzenlenen Büyük Kurultay'da partinin yeni bir kimlikle yola devam etmesi kararı alınmıştır.²² Akabinde CKMP'nin ismi MHP olarak değiştirilmiş ve partiye ait amblem de kırmızı zemin üzerine üç hilal olacak şekilde revize edilmiştir. Bu kapsamda, CKMP'den MHP'ye geçiş sonrasında partinin ideolojisi yavaş yavaş belirmeye başlamış ve CKMP'nin 1965 Kurultayı'ndan itibaren kurgulamaya çalıştığı düşünce zemini, daha sonraları "9 Işık Doktrini" ismini alarak fikirler dünyasında belirginleşmeye başlamıştır.²³

Parti, 1980 yılında gerçekleşen askeri darbeye kadar siyasi hayatını sürdürmüştür. Ordu'nun yönetime el koymasının ardından Milli Güvenlik Kurulu kararıyla siyasal partilerin faaliyetleri durdurulmuş, siyasi parti liderleri hapse atılmıştır.²⁴

12 Eylül 1980 ihtilali akabinde ülkücü camianın ilk parti kurma teşebbüsü, 1983'de kurulan Muhafazakâr Parti olmuştur. Muhafazakâr Parti'nin 1985 yılındaki kurultayında partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değiştirilmiş; 1987 referandumuyla siyasi yasağı kaldırılan Türkeş, MÇP'nin Olağanüstü Kurultayı'nda delegelerin tamamının oyunu alarak genel başkanlığa seçilmiştir.²⁵

Ocak 1993'te olağanüstü bir kongre yapılmış ve bu kongrede MÇP ismi değişmiş, parti eski ismini (MHP) geri kazanmıştır. İsim değişikliği sonrası 1995 seçimlerine katılan parti, %8 oy almış ancak seçim barajı %10 olduğundan meclise girme hakkı kazanamamıştır.²⁶

Türkeş, Nisan 1997'de vefat etmiş ve vefatından sonra genel başkanlık koltuğuna

21 Gökhan Karakurt, "Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, sy.1 (2016): 42.

22 Demirci, *1998 Sonrası Dönem MHP'nin Parti Politikaları ve Din*, 40.

23 Demirci, *1998 Sonrası Dönem MHP'nin Parti Politikaları ve Din*, 40.

24 Parlar, *Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011*, 55.

25 Burak Kazım Mırık, "Siyasal Liderlik ve 1965-1980 Döneminde Alpaslan Türkeş" (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2018), 15.

26 Demirci, "1998 Sonrası Dönem MHP'nin Parti Politikaları ve Din", 48.

geçici olarak oğlu Yıldırım Tuğrul Türkeş oturmuştur. Türkeş'in vefatı sonrası genel başkanlık seçimi için 18 Mayıs'ta 5. Olağanüstü Kongre toplanmış ve kongrede aralarında Devlet Bahçeli ve Tuğrul Türkeş'in de olduğu 6 kişi aday olmuştur.²⁷ Yapılan seçim sonucu Devlet Bahçeli, partililerden en fazla oy alarak Milliyetçi Hareket Partisi'nin Alpaslan Türkeş'ten sonraki yeni genel başkanı olmuştur.

Devlet Bahçeli; 2000, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018 ve 2021 yıllarında yapılan kongrelerde partinin genel başkan seçilmiştir. Devlet Bahçeli hâlen genel başkan olarak görevine devam etmektedir.²⁸

Milliyetçi Hareket Partisi'nin Parti Programında Çevre Politikası

Milliyetçi Hareket Partisi'nin 8 Kasım 2009 tarihinde 9. Olağan Büyük Kongresi'nde, "Geleceğe Doğru" teması ile en son yayımladığı parti programında, 24 tane farklı politika başlığı yer almaktadır. Adalet, Kamu Yönetimi, Bilim ve Teknoloji, Sanayi, Kentleşme, Konut ve Afet ile Çevre; bahsi geçen politika başlıklarından birkaçını oluşturmaktadır. Bu anlamda bahsi edilen bu politikaların çevre ile olan ilişkisi aşağıda başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

Parti programının "Temel Hedef ve Görüşlerimiz" ana başlığı altındaki çevre politikası ile ilgili ilk bahis ve temel hedef şu şekilde yer almıştır:

"Çevre şartlarını sürekli iyileştirerek yaşanabilir hâle getirmek."²⁹ Yine aynı parti programının "Ekonomik Hedef ve Politikalar" başlığı altında ekonomik politikaların esasları belirtilerek çevre hassasiyeti ve istihdam odaklı büyümenin gerçekleştirilmesinin iktisadi politikalarının temelini oluşturduğu ifade edilmiştir.³⁰ Bununla birlikte çevreye gösterilen saygı çerçevesinde özel sektöre ait yatırımların destekleneceği ifade edilmiştir.

Programın "Sanayileşme" politikaları başlığı altında; "Tüketicinin tercih ettiği fak-

27 Ersin Öztürk, "1997-2018 Döneminde Devlet Bahçeli ve MHP Siyasetinin Sürekliliğinin İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018), 7.

28 Demirci, "1998 Sonrası Dönem MHP'nin Parti Politikaları ve Din", 48.

29 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı "Geleceğe Doğru"* (PDF: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2009), 35.

30 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı "Geleceğe Doğru"*, 61.

törleri dikkate alan, merkezde çevrenin olduğu üretim tesis eden, yerelde yer alan kaynakları kullanıma sunan, istihdamda işgücünün nitelikli olmasına dikkat eden, teknolojinin ileri düzeyde olmasına hassasiyet gösteren bir sanayinin meydana getirilmesinin ana amaç olduğu” ifade edilerek çevre normlarına uygun bir üretim yapan sanayinin varlığının bu temel amacın bir etkeni olduğu belirtilmiştir.³¹

Programın bir diğer politika başlığı olan “Enerji ve Doğal Kaynaklar” başlığı altında ilk olarak enerji politikasının temel amacı açıklanmış ve enerji ihtiyacının çevreye karşı duyarlı bir sistem içinde karşılanması suretiyle gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir.³² Yine, aynı politika başlığı altında barajların çevre ile uyum içinde bulunmasının suya ilişkin politikaların esaslarından biri olacağı ifade edilmiştir.

Programda yer alan ve bir diğer politika olan “Esnaf ve Sanatkâr” başlığı altında ise küçük ölçekli sanayi sitelerinin çevre etkisine dikkat edilerek düzenleneceği belirtilmiştir.³³

Milliyetçi Hareket Partisi’nin parti programında yer alan politikalarından bir diğeri olan “Kentleşme, Konut ve Afet” başlığı altında, kentleşme politikasının esası ve çevre ile olan ilişkisi şu şekilde belirtilmiştir:

“Yerel kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sunulması, bireylerin yaşam standardının artırılması, çevre ile su kaynaklarının koruma altına alınması, altyapısı rasyonel olan çağdaş kentler oluşturulması ve kentlilik kültürünün sağlanması kentleşme politikasının esasını oluşturmaktadır.”³⁴

Aynı politika başlığı altında, kent planlarının sağlıklı ve yaşanabilir çevreyle ahenk içinde olacak şekilde tesis edilmesinden bahsedilmiştir.³⁵

Parti programında yer alan politikalardan biri olan “Turizm” politikası altında turizm politikasının esasına değinilmiş ve ülkeye ait tarihi ve kültürel zenginlikler başta

31 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 61.

32 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 79.

33 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 92.

34 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 115.

35 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 116-117.

olmak üzere tüm zenginliklerin çevreye duyarlı bir anlayışla ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶

Yukarıda görüldüğü gibi 2009 yılında hayata geçirilen Milliyetçi Hareket Partisi'nin parti programında 24 tane politikaya yer verilmiş ve bu politikalardan bazılarının çevre ile ilişkisi belirtilmiştir.

Çalışmamıza esas teşkil eden ve MHP'nin parti programında “Çevre Politikası” kapsamında gerçekleştirmeyi planladığı politikalar aşağıda yer almaktadır. Bununla birlikte, parti programında çevre politikası ana başlığı altında şu beş alt başlığa değinilmiştir:³⁷

- ✓ “Çevre Politikalarının Temeli ve Çevre Hakkı”
- ✓ “Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması”
- ✓ “Çevre Duyarlılığı”
- ✓ “Bütüncül Çevre Politikaları”
- ✓ “Biyolojik Çeşitlilik”

Bu kapsamda, sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamının her insanın temel hakkı olduğu vurgulanmış ve sonraki nesillere sağlıklı, temiz ve her anlamda korunmuş bir çevrenin aktarılmasının çevre politikasının temelini oluşturduğu vurgulanmıştır.³⁸

Ayrıca sosyal ve ekonomik politikalar ile çevre politikası arasında bir uyumun sağlanması gerekliliği vurgulanmış ve kalkınma sağlanırken ekolojik denge ve insan sağlığı gibi değerlerin muhafazasının gerekliliğinden söz edilmiştir.³⁹

Yatırım projelerinin seçiminde çevre duyarlılığına yer verilmesi, gerçekleştirilecek yatırım projelerinde çevreyle dost teknoloji kullanımının özendirilmesi, çevre duyarlılığının kazandırılması ve bunun hayata geçirilmesi için basın-yayın organlarının

36 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 119.

37 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 118.

38 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 118.

39 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 118.

teşvik edilmesi ile eğitim müfredatının çeşitlendirilmesi gibi konular da yine parti programında yer alan beyanlardır.

Son olarak, sahip olunan biyolojik çeşitliliğin araştırılması, muhafazası ve iktisadi değer kazandırılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Genetiği değiştirilmiş organizmalar ve biyogüvenlik konusundaki tehlikelerin minimize edilmesi için çeşitli politikaların birlikte ele alınacağı ifade edilmiştir.⁴⁰

Milliyetçi Hareket Partisi'nin parti programı genel olarak değerlendirildiğinde çevreye ilişkin sorunların çözümü "asayişin tesisi ve terörle mücadele" ile "dış politika" gibi politika başlıklarına nazaran daha zayıf bir karakter göstermektedir. Ancak yine de tarihsel süreç içinde bu durumun önceki dönemlere göre ileri bir düzeyi yansıttığı da görülmektedir. Çünkü çevre sorunlarına ilişkin geliştirilen politikalar, parti programlarında önceden kent ve kentleşme gibi konular ile ele alınmış ya da bu başlıkların altında değinilmiştir. Ancak günümüzde çevre sorunlarına ilişkin geliştirilen politikalar ayrı ve bağımsız bir şekilde "çevre" başlığı altında ele alınmaktadır.⁴¹ Bununla birlikte parti programında, küresel çevre duyarlılığı yaklaşımının klasik çevre kirliliği türlerine kıyasla yeterince yer bulmadığı da görülmektedir.⁴²

Son tahlilde, Milliyetçi Hareket Partisi'nin parti programı ve seçim beyannamelerinde çevre konusuna bağımsız bir başlık altında değinmiş olması takdirle karşılanacak bir durum olsa da burada temel sorun; devlet yönetimine talip olan MHP'nin "-melidir/malıdır ve -caktır/cektir" ile biten cümlelerin çok daha ötesinde hedeflere ulaşmak için uygulanabilir stratejileri bütüncül bir şekilde ortaya koyamamasıdır.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2011 Seçim Beyannamesinde Çevre Politikası

Parti, 2011'de gerçekleşen seçimlerde Tablo 2'de belirtildiği gibi % 12,98 rey alarak 53 mebus ile parlamentoda temsil edilmiştir. Parti, seçimlere 2023'e *Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi (Ses Ver Türkiye)* adlı beyannamesiyle katılım sağlamıştır.

40 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı "Geleceğe Doğru"*, 119.

41 Hikmet Yavaş, "Türkiye'de Siyasi Partilerin Küresel Çevre Sorunlarına Yaklaşımları", *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9, sy.1 (2011): 212.

42 Yavaş, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Küresel Çevre Sorunlarına Yaklaşımları*, 212.

Tablo 1. 2011 Genel Seçim Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/tr>

Parti	Oy Oranları	Milletvekili Sayısı
AKP	% 49.95	326
CHP	% 25.94	135
MHP	% 12.98	53
BĞMSZ	% 6.58	36
SP	% 1.25	0
HAS	% 0.76	0
BBP	% 0.74	0
DP	% 0.65	0
Toplam	% 100	550

MHP, 2011 seçimlerinde çevre politikasını vatandaşların sağlıklı ve hijyenik bir çevrede yaşamlarını idame ettirmesi, kültürel, doğal ve tarihi değerlerin koruma altına alınması, çevreye karşı hassasiyet kazandırılmasının sağlanması, biyolojik çeşitliliğin güvence altına alınması ve bütünsel çevre politikalarının izlenmesi gibi alt başlıkları altında değerlendirmiştir.

MHP'nin 2011 Seçim Beyannamesi 205 sayfa, 8 ana başlık ve 32 politikadan oluşmaktadır. Beyannamenin “MHP İktidarında Küresel Güç Türkiye'ye Doğru” ana başlığı altında çevrenin koruma altına alınarak iktisadi ve sosyal yapıda değişimin büyük oranda gerçekleştirileceği beyan edilmiştir.⁴³ Yine aynı ana başlık altında sahip olunan doğal zenginliklerin korunma şartlarının tespit edilerek bilinçsizce kullanımı ile kaynaklardan etkin ve verimli bir şekilde faydalanılmasını tesis edecek çevre yönetim sistemlerinin hayata geçirilmesinin zorunluluğundan söz edilmiştir.⁴⁴

Beyannamenin “Temel Hedef ve Görüşlerimiz” ana başlığı altında ise çevre şartlarının sürekli iyileştirerek yaşanabilir hâle getirilmesi ifade edilmiştir.⁴⁵ Bununla birlikte “Milli ve Demokratik Anayasa Anlayışımız” ana başlığı altında; sağlıklı ve koruma altına alınmış bir çevrede yaşama hakkı ile sonraki nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının güvence altına alınmasının anayasal düzlemde koruma altına

43 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”* (PDF: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2011), 13.

44 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”*, 14.

45 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”*, 24.

alınması gerekliliğinden söz edilmiştir.⁴⁶

Afete ve çevreye hassas, kent estetiğine önem veren şehir planlarının hayata geçirilmesi ve uygulanması hedefleri “Kamu Yönetimi” ana başlığı altında, çevre duyarlılığı yüksek ve istihdam odaklı bir büyümenin gerçekleştirilmesi gerekliliği ise “Ekonomik Hedef ve Politikalar” ana başlığı altında belirtilmiştir. “Ekonomik Hedef ve Politikalar” ana başlığında koşullara ve insan öz benliğine saygılı olmak şartıyla; doğrudan yabancı sermayeyi de içinde barındıran özel sektör yatırımlarına ülkemizi cazip hale getirmek için gerekli yardımların sağlanacağından söz edilmiştir.⁴⁷

Beyannamenin bir başka ana başlığı olan “Sanayileşme” bölümünde ise çevre normlarına uygun bir şekilde üretim tesis eden sanayinin oluşturulacağı hedeflenmiştir.⁴⁸

“Enerji ve Doğal Kaynaklar” ana başlığı altında ise kesintisiz, yeterli ve güvenli bir enerji arzının sağlanmasının çevreye karşı hassas bir sistem içinde karşılanması ile barajların çevreyle ahenk içinde yer alması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.⁴⁹

“Ulaştırma” ana başlığı altında da maliyeti düşük, emniyetli ve hızlı ulaştırma sisteminin çevreye duyarlı şekilde tesis edilmesinin gerekliliğinden söz edilmiştir.⁵⁰

Beyannamenin “Kentleşme ve Konut” ana başlığı altında, sağlıklı ve yaşamaya değer kentler oluştururken çevrenin korunmasına önemle dikkat edileceği ve hazırlanacak kent planlarının, sonraki nesillere sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre ekseninde tesis edileceği vurgulanmıştır.⁵¹

Bununla birlikte, “Turizm” ana başlığı altında ise; ülkeye ait her türlü kültürel, tarihi ve doğal zenginliklerin çevreye karşı duyarlı bir şekilde değerlendirilmesinden bahsedilmiştir.⁵²

46 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 43.

47 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 85.

48 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 95.

49 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 101.

50 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 102.

51 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 172.

52 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 166.

Son tahlilde, 2011 genel seçimleri için hazırlanan bu beyannamede; partinin çevre başlığı altında ele aldığı politikalar aşağıda sıralanmıştır:⁵³

- ✓ İnsanların temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamasının sağlanması,
- ✓ Kültürel değerlere sahip çıkmış, doğal bir çevrenin gelecek nesillere aktarılması,
- ✓ Çevre konusunda akli ve bilimi merkeze alan, milli değerlerimiz ile çatışma içinde olmayan bir bakış açısının egemen kılınması,
- ✓ Çevre politikaları ile diğer politikalar arasında uyumun sağlanması,
- ✓ Teknoloji kullanımında çevreye dost teknolojinin teşvik edilmesi,
- ✓ Çevreye duyarlılığın kazandırılması,
- ✓ Çevre duyarlılığının geliştirilmesi amacıyla medyanın toplumsal sorumluluk kapsamında yayın yapmasının sağlanması,
- ✓ Çevreye ilişkin duyarlılık kazandırılması kapsamında eğitim politikalarının zenginleştirilmesi,
- ✓ Sanayi, şehirleşme, turizm, tarım gibi alanların daha güçlü ve sağlıklı bir zemine oturtulması için çevre düzeni planlarının Türkiye genelinde tamamlanmasının gerçekleştirilmesi,
- ✓ Çevre sorunlarının kirlenmenin meydana gelmesinden sonra çözüme kavuşturulacak sorunlar olarak değil; kalkınma planlarının bir ögesi olarak önceden tespit edilen kıstaslar çerçevesinde incelenmesi gereken bir sorun olarak görülmesinin sağlanması,
- ✓ Denetimde etkinlik ve verimliliği sağlamak için çevre zabıtası müessesinin kurulması,
- ✓ Çevreye özgü ihtisas mahkemelerinin tesis edilmesi,
- ✓ Çevre mevzuatı kapsamında bilgi sistemlerinin hayata geçirilmesi,

53 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi* “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye”, 169-172.

- ✓ Meteorolojik ölçümde bulunan istasyonların çevre kirliliğini de içine alacak şekilde geliştirilmesi,
- ✓ Doğal çevre ile kent ve kırsal yerleşimlerin yaşanabilir bir duruma getirilmesi ile sürdürülebilir bir doğal çevrenin sonraki nesillere aktarılması,
- ✓ Bütüncül çevre politikalarının izlenmesi,
- ✓ Deniz, su, toprak ve havayı beraber ele alan bütünleşmiş çevre politikalarının geliştirilmesi,
- ✓ Verimli toprakların koruma altına alınması ve tarım faaliyetine özgülennmiş toprakların amaç dışı kullanımının engellenmesi,
- ✓ Doğal zenginliklerimize ülke olarak sahip çıkma anlayışının güçlendirilmesi ve çevreye karşı duyarlılığının geliştirilmesi için kamuoyunun bilinçlendirilmesine azami özen gösterilmesi,
- ✓ Biyolojik çeşitliliğin koruma altına alınması,
- ✓ Biyogüvenlik ve genetiği değiştirilmiş organizmalarda meydana gelecek tehlike ve risklerin minimize edilmesi için konu bağlamındaki çeşitli politikaların birlikte ele alınması,
- ✓ Su sağlama tesislerinde oluşacak kayıp ve kaçakların önlenmesi,
- ✓ Su kaynaklarında kullanım etkinliğinin sağlanması ve kaynakların kirliliğe karşı korunması,
- ✓ Su havzalarının koruma altına alınması,
- ✓ Su kaynaklarının denetim ve gözetim altında tutulması,
- ✓ Sulama kanallarında meydana gelecek kayıpları engellemek için önleyici sistemlerin inşa edilmesi.

MHP'nin 7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesinde Çevre Politikası

Milliyetçi Hareket Partisi, 7 Haziran 2017 tarihinde gerçekleşen seçimlerde %16,3 oy alarak 80 milletvekili ile yasama organında temsil hakkı kazanmıştır.

Tablo 2. 7 Haziran 2015 Genel Seçim Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/tr>

Parti	Rey Oranları	Parlamentar Sayısı
AKP	% 40,9	258
CHP	% 25,0	132
MHP	% 16,3	80
HDP	% 13,1	80
SP	% 2,1	0
Toplam	% 100	550

Parti, 2015 yılında gerçekleşen Haziran seçimlerine *Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek (Bizimle Yürü Türkiye)* isimli beyanname ile girmiştir. Bahsi geçen seçim beyannamesi, 2011 Seçim Beyannamesi'nde yer alan politikaları içermektedir. 2011 Seçim Beyannamesi'ne ek olarak bu beyanname; çevre bilgi sisteminin hayata geçirilmesi, çevre üzerine ihtisaslaşan mahkemelerinin kurulması, çevre zabıtası uygulamasının oluşturulması, su kaynaklarının tüketiminde etkinliğin esas alınması ile yaban hayatının koruma altına alınmasına azami özen gösterilmesi gibi konular ele alınmıştır.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin 7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi 257 sayfa, 8 ana başlık ve 32 politikadan oluşmaktadır. Beyannamenin “Küresel Güç Türkiye Vizyonu” ana başlığı altında çevre politikası ile ilgili şu hedeflere yer verilmiştir:

“Türkiye'nin sahip olduğu tabii kaynakların korunma şartları tespit edilerek bilinç dışı kullanma ile tahribat engellenecek, sözü edilen kaynaklardan verimli şekilde faydalanılmasını temin edecek çevre yönetim sistemleri hayata geçirilecektir.”⁵⁴

“İktidar Anlayışımız ile Temel Görüş ve Hedeflerimiz” başlığı altında, çevre dostu ve duyarlılık içeren kalkınma anlayışıyla ekosistemleri ve doğal varlıkları koruyarak büyümenin sağlanacağı ve çevresel şartları sürekli iyileştirerek yaşanabilir seviyeye getirileceği belirtilmiştir.⁵⁵

54 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”* (PDF: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2015), 35.

55 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 49-51.

Beyannamenin temel başlıklarından “Kamu Yönetimi” ana başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır:

“Yerelde gerçekleşecek hizmetlerin hızlı, düşük maliyetli ve adalet anlayışı içinde sunulduğu; olası afete ve çevreye karşı duyarlı, kent estetiğine önem veren şehir planlarının hayata geçirildiği, gerekli ölçüde yeşil alanların, sosyal ve fiziki altyapının sağlandığı; tarihi ve kültürel mirasa sahip çıkıldığı, yoksul durumda olan vatandaşların gözetildiği, çağdaş ve yaşanabilir kentlerin tesis edildiği yapı, belediyeçilik anlayışımızın temelini oluşturmaktadır.”⁵⁶

Beyannamenin “Ekonomik Hedef ve Politikalar” ana başlığı altında yer alan ve partinin çevre politikası ile ilişkili olduğu durumlar bir önceki seçim beyannamesi ile benzerlikler göstermektedir. Bu başlık altında ilave olarak çevre hassasiyeti yüksek, istihdam dostu büyümenin gerçekleştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının çevresel etkiler ve ekolojik dengeler dikkate alınarak geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.⁵⁷

Beyannamede yer alan “Sanayileşme” bölümünde ise 2011 Seçim Beyannamesi’nde belirtilen konular dışında, deri sanayisinde insan ve çevre sağlığına duyarlı üretimin tesis edilmesi hedeflenmiştir.⁵⁸

Beyannamenin bir başka ana başlığı olan “Enerji ve Tabii Kaynaklar” başlığı altında milli bir enerji politikasının meydana getirilmesinden söz edilmiş ve akabinde milli enerji politikasının ana hedeflerinden birinin şu olacağı ifade edilmiştir:

“Duyarlı bir anlayış ve çevreye dost bir yaklaşımla enerji üretiminin çevre ve insan sağlığına zarara yol açmadan üretilmesi.”⁵⁹

“Ülkemizin hassas nükleer teknolojiye sahip olmasının sağlanması ile santrallerde üst düzey güvenli teknolojinin kullanılmasına, konunun insan sağlığı ve merkezde çevrenin olduğu bir yaklaşımla ele alınma-

56 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 86.

57 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 89.

58 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 134.

59 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 139.

sına yüksek ölçüde dikkat edilmesi gerektiği”

beyannamenin devamında dile getirilmiştir.⁶⁰

Enerji ve Doğal Kaynaklar ana başlığı altında değinilen bir başka konu ise su kaynaklarının duyarlılık içinde ve büyük bir dikkatle yönetilmesi gerektiğidir. Bu kapsamda beyannamede konu ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Suyun kaynağından itibaren koruma altına alınması, temiz tutulması, barajların çevreyle uyum içinde yer alması, erozyon etkileri ile kentsel atıklardan baraj göllerinin korunması, sağlıklı içme ve kullanma suyunun uluslararası standartlarda sağlanması esas olacaktır.”⁶¹

Beynamede, “Ulaştırma” ana başlığı altında 2011 Seçim Beyannamesi’nde yer aldığı gibi hızlı, güvenli ve düşük maliyetli ulaşırma sisteminin çevreye duyarlı şekilde tesis edilmesinin gerekliliğinden söz edilmiştir.⁶²

Beyannamenin “Kentleşme ve Konut” ana başlığı altında ise sağlıklı, yaşanabilir, doğayla uyumlu kentlerin oluşturulmasından bahsedilmiştir. Hazırlanacak kent planlarının çevreyle uyum içinde, doğal yapıya uygun, kültürel değerleri esas alan bir şekilde oluşturulmasının gerekliliğinden söz edilmiştir.⁶³

“Turizm” ana başlığı altındaysa şu ifadeler yer almaktadır:

“Turizm bölgelerinde imar planları gözden geçirilecek imar rantı ve istismarını çevre ve tarihi kültürel dokunun korunmasına öncelik verilecektir.”⁶⁴

7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi, bir önceki seçim beyannamesiyle büyük benzerlikler taşımaktadır. İçerik olarak aynı olan bu beyannamelerde “çevre” ana başlığı altında yer alan politikalardan benzer olanlar tekrara düşmemek adına dile getirilme-

60 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 143.

61 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 145.

62 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 147.

63 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 219.

64 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*, 227.

miştir. Aşağıda Haziran 2015 beyannamesinde farklı olan hedefler belirtmiştir. 2011 Seçim Beyannamesi'nden farklı olarak hedeflenen politikalar şu şekildedir:⁶⁵

- ✓ Taş ocağı ile maden aramaları tamamlandıktan sonra çalışma tesis edilen sahanın ağaçlandırılması zorunlu olmalı,
- ✓ Yaban hayatı koruma altına alınmalı ve bu konuda gerekli özen gösterilmeli,
- ✓ Ulaşım altyapıları planlanırken yaban hayatının sürekliliği dikkate alınmalı,
- ✓ Genel ve devlet avlağı uygulaması terk edilmeli, özel avlak uygulamasına geçilmeli.

Milliyetçi Hareket Partisinin 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesinde Çevre Politikası

Parti, Kasım ayında gerçekleşen seçimlerde % 11,9 rey alarak 40 parlamenter ile TBMM'de temsil hakkı kazanmıştır.

Tablo 3. 2015 (Kasım) Genel Seçim Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/tr>

Parti	Oy Oranları	Milletvekili Sayısı
AKP	% 49,49	317
CHP	% 25,31	134
MHP	% 11,90	40
HDP	% 10,76	59
Diğer	% 2,54	0
Toplam	% 100	550

MHP, 2015 Kasım ayında gerçekleşen seçimlere *Huzurlu ve Güvenli Gelecek* isimli seçim beyannamesi ile girmiştir. Beynamede yer alan çevreye ait politikalar, Haziran 2015 Seçim Beyannamesi'nde yer alan politikalar ile bire bir aynıdır. Bununla birlikte beyanname 269 sayfa, 7 ana başlık ve 30 farklı politikadan oluşmaktadır.

65 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi "Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek"*, 223-225.

2015 Kasım beyannamesi, Haziran 2015 seçim beyannamesiyle içerik olarak aynı olduğu için tekrara düşmemek adına bu başlık altında ele alınmayacaktır.

2018 Genel Seçimlerinde MHP'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Politikası

Parti, bahsi geçen seçimde %11,1 oy almış ve 49 milletvekili ile parlamentoda yerini almıştır.

Tablo 4. 2018 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/tr>

Parti	Oy Oranları	Milletvekili Sayısı
AKP	% 42,6	295
CHP	% 22,6	146
HDP	% 11,7	67
MHP	% 11,1	49
İYİ	% 10	43
DiĞER	% 2	0
Toplam	% 100	600

Parti, 2018 seçimlerine *Milli Diriliş Kutlu Yükseliş (Cumhur İttifakı Millet Akli)* adlı seçim beyannamesi ile girmiştir. Beyanname 133 sayfa, 10 ana başlık ve 24 politika-dan oluşmaktadır.

MHP, 2018 Seçim Beyannamesi'ni önceki yıllarda yer alan beyannamelere kıyasla dar kapsamlı tutmuştur. Bunun sonucunda partinin “çevre politikası” da beyanname çok kısa tutulmuştur. Bahsi geçen beyanname çevre politikasına ilişkin ele alınan konular şu şekildedir:⁶⁶

- ✓ Parti, tüm vatandaşların temiz, sağlıklı ve koruma altına alınmış bir çevrede yaşamasının teminat altına alınmasının bir zorunluluk olduğunu ve bu durumun çevre politikasının esasını oluşturduğunu vurgulamıştır.
- ✓ Bununla birlikte, çevre konusunda bilim ve aklın esas alınması

66 Milliyetçi Hareket Partisi, *Seçim Beyannamesi “Milli Diriliş Kutlu Yükseliş”* (PDF: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2018), 102-103.

gerektiği ifade edilmiş; ancak bu şekilde doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerin tahrip edilmesinin ve yok olmasının önüne geçilebileceği belirtilmiştir.

- ✓ Son olarak yatırımlarda, projelerinin hayata geçirilmesinde çevreye karşı duyarlılığa azami ölçüde önem verileceği vurgulanmış ve çevreye uyumlu, çevre tahribine yol açmayan teknoloji kullanımının hayata geçirileceği ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Milliyetçi Hareket Partisi'nin 2018 Seçim Beyannamesi'nde çevre politikaları kısa ve öz tutulmuş, önceki seçim beyannamelerinde yer alan geniş ve kapsamlı sunum bu beyannamede yer almamıştır.

14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin Seçim Beyannamesinde Çevre Politikası

MHP, Cumhuriyetimizin 100. yılında gerçekleşen seçimlerde %10,3 oy almış ve 51 parlamenter ile TBMM'de temsil hakkı kazanmıştır.

Tablo 5. 2023 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları <http://www.ysk.gov.tr/tr>

Parti	Oy Oranları	Milletvekili Sayısı
AKP	% 36,3	266
CHP	% 25,8	168
MHP	% 10,3	51
İYİ	% 9,9	44
YSP	% 9	62
YRP	% 2,9	5
TİP	% 1,8	4
DİĞER	% 4	0
Toplam	% 100	600

MHP, 14 Mayıs 2023 tarihinde yapılan seçimlere *Gelen Türk Asrı, Geleceğin Gücü Türkiye (Devlet ve Milletiyle Her Şeyden Önce Türkiye)* adlı seçim beyannamesi ile girmiştir.

Beyanname, 2018 beyannamesi de dâhil olmak üzere önceki seçim beyannamelerine göre çok kısa ve maddeler hâlinde tutulmuştur. 100 maddeden oluşan beyannamede

partinin çevre politikaları ile ilgili şu hususlara değinilmiştir:⁶⁷

- ✓ Kızılırmak ve Yeşilirmak Nehirleri başta olmak üzere ihtiyaç duyulan yerlerde stratejik hedefler doğrultusunda suyolu projeleri hayata geçirilecektir,
- ✓ Küresel iklim değişikliği etkilerini azaltıcı, çevre şartlarını sürekli iyileştirerek yaşanabilir hâle getirici politikalar uygulanacaktır,
- ✓ Su havzaları korunacak, sınır aşan sular konusu milli stratejik bir politika olarak değerlendirilecektir.

Sonuç

Seçim beyannameleri; iktidara ulaşma ve iktidarda kalma gayesi olan siyasi partilerin seçim maratonuna girerken hazırladığı ve seçmenlere sunduğu rehber gibidir. Beyannameler, siyasi partilerin önümüzdeki dönem için hayata geçirmeyi düşündükleri vaatleri içeren metinlerdir ve seçim boyunca birden fazla politika ve planlarını belirttiği araçlardan bir tanesidir.⁶⁸

Siyasi partiler, sözü edilen beyannameler aracılığıyla kendilerini seçmenlere tam manasıyla anlatabilmeyi hedeflemektedir. Bu anlatım arzu edilen seviyede olursa, partiler kendilerini benimsememiş ve önceki seçimlerde kendilerine oy vermemiş grupları da etkileyebilmekte, böylece en büyük gayesi olan iktidara erişebilme konusunda kayda değer kazançlar elde edebilmektedirler.⁶⁹ Bu açıdan, beyannamelerin vatandaşları ikna etmek ve onları yönlendirmek için etkin bir araç olması, partilerin seçim beyannamelerini gereğinden fazla önemsemelerini ve bir sarraf titizliği ile bu beyannameleri hazırlamalarını sağlamaktadır.

Siyasi partilerin bir bakıma ayakta kalmasını sağlayan siyaset ve iktidar kurumları,

67 “MHP 14 Mayıs 2023 Seçim Beyannamesini Açıkladı”. Adana Hilal Haber Sitesi. (Erişim 24 Kasım 2023).

68 Elif Şeşen ve Özkan Ertürk, “Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları”, *Selçuk İletişim Dergisi* 10, sy.1 (2017): 193.

69 Uzun ve Özkan, Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi Örneği, 350.

çevreyi bariz bir şekilde etkilemekte ve ondan da etkilenmektedir.⁷⁰ Nitekim iktidara ulaşma gayesinde olan partilerin hedef kitlesi olan toplumlar da çevre ile devamlı etkileşim içindedir.

Bu çalışmada 2011 genel seçimlerinden başlanarak en son yapılan 28. Dönem Milletvekili Seçimleri’ni de içine alacak şekilde Milliyetçi Hareket Partisi’nin hazırladığı parti programı ve seçim beyannameleri, çevre ekseninde incelenmiştir. Bu sebeple MHP’nin; toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi birçok alandaki ilişkilerin çevreye dair bakışı ve ona atfettiği önem ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Milliyetçi Hareket Partisi’nin seçim beyannamelerine bakıldığında; çevre konusuna en fazla atıfta bulunulan ve politika geliştirilen beyanname 2015 genel seçimleri için hazırlanan beyannameler olmuştur. Konu içeriği bakımından çevre konusuna daha fazla yer ayıran bu beyannameye karşılık, Mayıs 2023 seçimleri için hazırlanan beyanname daha kısa ve dar kapsamlı tutulmuştur.

MHP’nin seçim beyannamelerinde, çevre konusuna parti programı ve önceki beyannameler dikkate alınarak az atıfta bulunduğu bir diğer beyanname 2018 seçim beyannamesidir. 2018’den başlanarak son seçimlere kadar hazırlanan seçim beyannamelerinde çevre konusuna yapılan atfın ve politikadaki düşüşün sebebi, partinin Cumhuriyet İttifakı içinde konumlanmış olması olarak düşünülmektedir. Cumhuriyet İttifakı ise ilk kez ve resmî düzeyde 2018 genel seçimleri için oluşturulmuştur.⁷¹ Ancak söz konusu ittifakın meydana gelmesine zemin oluşturan gelişmeler 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi’ne kadar uzanmaktadır. 15 Temmuz Darbe Girişimi’ni takiben Ak Parti ve MHP yaşanan olumsuzlukları hızlı bir şekilde bertaraf etmek için olağanüstü hal (OHAL) ilanı konusunda tam bir uzlaşma içinde olmuş ve bunun neticesinde OHAL ilan edilmiştir.⁷² Bunun yanı sıra İstanbul Yenikapı’da darbeye karşı ortak bir tavır almak amacıyla “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” adıyla bir miting düzenlenmiştir. Düzenlenen bu mitingde, asıl meselenin vatanın bütünlüğü olduğu, vatani ilgilendiren konularda partiler üstü bir tavır alınması gerektiği, dolayısıyla milli birlik ve

70 Uzun ve Özkan, Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi Örneği, 330.

71 Mehmet Ulaş ve Alper Yılmaz, “Cumhuriyet İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi 1*, sy. Ek (2019): 84.

72 Ulaş ve Yılmaz, *Cumhuriyet İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği*, 84.

beraberlik anlayışıyla hareket etmenin daha doğru olacağı vurgulanmıştır.⁷³ Bu mitingte birlikte, Ak Parti ve MHP arasındaki yakınlaşma süreci hızlanmış; bu dönemde yaşanan Fırat Kalkanı, El-Bab ve Afrin Harekatlarına MHP'nin tam ve koşulsuz desteği, milliyetçi ve devletçi söylemlerle birlikte ittifakın psikolojik ve sosyolojik zeminini oluşturmuştur.⁷⁴

MHP'nin iktidar partisi ile birlikte hareket etmesine etki eden bir diğer faktör, 1 Kasım 2015 seçimleri sonucunda MHP'nin yaşadığı iç dalgalanmalardır. Yükselen parti içi muhalefet sebebiyle olağanüstü bir dönemden geçen MHP, 15 Temmuz sürecinin yaşanmasıyla birlikte sert ve keskin bir siyaset değişikliğine giderek⁷⁵ tabanları da birbirine çok uzak olmayan Ak Parti ile yakınlaşmıştır.⁷⁶

Ülkemizin önde gelen ideolojik ve kurumsallığa sahip partilerinden biri olan MHP, tarihsel süreç içinde Türkiye'nin önemli bir meselesi olan çevre sorunları konusundaki politika esasını şu şekilde izah etmiştir:⁷⁷

“Çevresel sorunları; kalkınma – çevre muhafazası ikilemi yerine, akli esas alan bir koruma, kullanma ve ilerletmeyi öngören devamlılık sağlayan kalkınma modeliyle aşarak, sonraki nesillere her türlü değerleri korunmuş bir çevrenin intikal ettirilmesi, çevre politikamızın temelini oluşturmaktadır.”

Milliyetçi Hareket Partisi'nin seçim beyannameleri incelendiği zaman, en çok geçen temanın çevre duyarlılığı ve doğal kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır. MHP'nin seçim beyannamesinde koruma alanları, çevre hukuku, endemik, habitat, milli park ve canlı türleri gibi temalara hiç yer verilmemiştir. Bununla birlikte, beyannamelerdeki kodlar incelendiğinde biyogüvenlik, biyoçeşitlilik, ekosistem yönetimi; su, görüntü, toprak,

73 “Yenikapı'da Üç Partinin Katılımıyla Demokrasi ve Şehitler Mitingi”. BBC News Türkçe Haber Sitesi. (Erişim 31 Temmuz 2024).

74 Ulaş ve Yılmaz, *Cumhur İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği*, 84.

75 *Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli, parti içinde ortaya çıkan ve liderliğini sorgulamaya açan parti içi muhalefeti FETÖ ile ilişkilendirerek Ak Parti ile birlikte hareket etme yoluna gitmiştir.*

76 Ulaş ve Yılmaz, *Cumhur İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği*, 84.

77 Milliyetçi Hareket Partisi, *Parti Programı “Geleceğe Doğru”*, 118.

hava ve gürültü kirliliği gibi kodların da beyannamelerde yeteri kadar (bazılarının hiç) yer edinmediği analiz sonucu görülmüştür. Tüm bu eksiklikler birlikte düşünüldüğünde, MHP'nin çevre konusuna bakışının dengeli ve bütüncül olmadığı görülebilmektedir. Tüm bu anlatılanlar ışığında Milliyetçi Hareket Partisi'nin hangi temalara hangi seçim beyannamesinde yer verdiğini gösteren tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 7. MHP'nin Seçim Beyannamelerinde Çevre Politikasına İlişkin Yer Alan Temalar

Beyannamelerde Kullanılan Temalar	2011 Seçim Beyannamesi	2015 Seçim Beyannamesi	2018 Seçim Beyannamesi	2023 Seçim Beyannamesi
Çevre Duyarlılığı	✓	✓	✓	✓
Koruma Alanları	X	X	X	X
Çevre Hukuku	X	X	X	X
Ormanlar	✓	✓	✓	✓
Biyolojik Çeşitlilik	✓	✓	✓	✓
Canlı Türleri	X	X	X	X
İklim Değişikliği	X	X	X	✓
Küresel Isınma	X	✓	✓	X
Ekosistem Yönetimi	X	✓	✓	✓
Biyogüvenlik	X	✓	✓	✓
Atıklar	✓	✓	✓	✓
Hava Kirliliği	✓	✓	✓	✓
Su Kirliliği	✓	✓	✓	✓
Toprak Kirliliği	✓	✓	✓	✓
Görüntü Kirliliği	X	X	X	X
Gürültü Kirliliği	X	X	X	X
Endemik/Habitat	X	X	X	X
Milli Park	X	X	X	X
Doğal Kaynaklar	✓	✓	✓	✓

Bununla birlikte, yapılan incelemelerde ve elde edilen verilerde MHP'nin çevre başlığını beyannamelerin son kısımlarında kullanmayı tercih ettiği tespit edilmiştir. Beyannamelerde sıra ve sayfa sayısı olarak ekonomi, iç ve dış siyaset konuları diğer politika başlıklarına nazaran daha ön plandadır. Çevreye dair ayrılan sayfa sayıları ise beklenen düzeyde değildir. Örneğin, 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası oluşturulan Cumhurbaşkanlığı'ndan sonraki beyannamelerde Cumhurbaşkanlığı Seçim Sistemi 17 sayfada anlatılmışken çevre konusuna sadece iki sayfada yer verilmiştir.

Son tahlilde çevre; içinde birden fazla ögeyi barındıran, kapsamı geniş bir kavram olduğundan MHP'nin iktidar partisi ol(a)madığı, parlamentoda yeteri sayıda milletvekili ile temsil edilmediği ve Çevre Bakanlığını elinde bulundurmadığı gibi sebeplerle çevreye ait politikaları ne ölçüde gerçekleştirebileceği bilinmemektedir. Araştırmamız sonucunda seçim zamanı yayımlanan beyannameler, parti programı ve bahsedilen sebepler birlikte ele alındığında MHP'nin çevreye ilişkin politikalarının beyandan öteye geç(e)mediği görülmektedir.

Kaynakça

Akçelik, Erdal. Milliyetçi Hareket Partisinin Seçim Beyannamelerinde Eğitim Politikası. Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

Çaylak, Adem. *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Demirci, Ümit. “1998 Sonrası Dönem MHP'nin Parti Politikaları ve Din”. Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2023.

Karagöz, Berna. “Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Çevre Politikaları”. Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2023.

Karakurt, Gökhan. “Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında MHP Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2, sy. 1 (2016), 41-50.

Keleş, Ruşen. *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.

Mırık, Burak Kazım. “Siyasal Liderlik ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkeş”. Yüksek lisans tezi, 2018.

“MHP 14 Mayıs 2023 Seçim Beyannamesini Açıkladı”. Adana Hilal Haber Sitesi. Erişim: 24.11.2023, <https://www.adanahilal.com/haber-mhp-14-mayis-2023-secim-beyannamesini-acikladi-22316.html>.

Milliyetçi Hareket Partisi. *Parti Programı: “Geleceğe Doğru”*. PDF: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2009.

Milliyetçi Hareket Partisi. *2011 Seçim Beyannamesi “2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi”*. Ankara: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2011.

Milliyetçi Hareket Partisi. *7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi: “Toplumsal Onarım ve Huzurlu Gelecek”*. Ankara: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2015.

Milliyetçi Hareket Partisi. *2018 Seçim Beyannamesi: “Milli Diriliş Kutlu Yükseliş”*. Ankara: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları, 2018.

Özdemir, Zeki. “1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi”. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.

Öznur, Hakkı. *Ülkücü Hareket-1: CKMP’den MHP’ye*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2008.

Öztürk, Ersin. “1997-2018 Döneminde Devlet Bahçeli ve MHP Siyasetinin Sürekliliğinin İncelenmesi”. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, 2018.

Parlar, Mehmet. “Milliyetçi Hareket Partisi Kültür Politikaları 1999-2011”. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2021.

Sanlı, Ferit Salim. “Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)”. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017.

Şeşen, Elif ve Ertürk, Özkan. “Türkiye’de 1990 Sonrası Çevre Politikalarının Seçim Beyannamelerine Yansımaları”. *Selçuk İletişim Dergisi* 10, sy. 1 (2017): 188-215.

Ulaş, Mehmet ve Yılmaz, Alper. “Cumhur İttifakı Oluşum Sürecinde Ak Parti ve MHP Liderlerinin Nasıl Bir İkna Dili Kullandığı; Parti Grup Toplantıları Örneği”. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy. Ek (2019): 79-94.

Uzun, Alper. ve Özkan, Oğuzhan. “Çevre Konusunun Seçim Beyannamelerindeki Yeri: 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi Örneği”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, sy. 3 (2019): 326-354.

Yavaş, Hikmet. “Türkiye’de Siyasi Partilerin Küresel Çevre Sorunlarına Yaklaşımları”. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 9, sy. 1 (2011): 201-213.

“Yenikapı’da Üç Partinin Katılımıyla Demokrasi ve Şehitler Mitingi”. BBC News Türkçe Haber Sitesi. Erişim: 31.07.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37002177>.

Türkiye Günlüğü Dergisi: “Sağ”ın Temel “Liberal” Değerler ile Kendini Yeniden İnşası, “Merkez”de ve “Devlet”te Değişim Talepleri

Türkiye Günlüğü Journal: The Reconstruction of the “Right” Through Basic “Liberal” Values and Demands for Change in the “Center” and the “State”

Mehmet Mert Kaleci

Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, mertkaleci@duzce.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6236-4243

Gönderim Tarihi: 07.12.2024

Kabul Tarihi: 27.12.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Kaleci, Mehmet Mert. “*Türkiye Günlüğü Dergisi: ‘Sağ’ın Temel ‘Liberal’ Değerler ile Kendini Yeniden İnşası, ‘Merkez’de ve ‘Devlet’te Değişim Talepleri*”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 270-334.

Türkiye Günlüğü Dergisi:
**“Sağ”ın Temel “Liberal” Değerler ile Kendini Yeniden İnşası,
“Merkez”de ve “Devlet”te Değişim Talepleri¹**

Mehmet Mert Kaleci²

Öz

Bu çalışma, 1980’lerin sonu ve 1990’ların başı itibarıyla, siyasal yelpazenin sol ve sağ geleneklerinden gelen ve çeşitli seviyelerde liberal ve özgürlükçü değerlere yönelerek doğal bir şekilde yeniden inşacı bir söylemsel koalisyon oluşturan aktörlerin tespiti üzerine şekillenmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesi yeni kurumsalcı söylemselci (inşacı) devlet kuramına, yardımcı kavramsal çerçevesi ise Metin Heper’in devlet-merkezci analizine referansla aşkıncılık ve araçsalcılık kavramlarına dayandırılmıştır. Bu çerçevede, 1989 yılında yayın hayatına başlayan *Türkiye Günlüğü Dergisi*, tespit edilen söylemsel koalisyon içinde (milliyetçi-muhafazakâr) sağ gelenek kökenli bir kolektif aktör olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar dergi genel olarak sağ bir perspektif ve kökenden beslense de farklı ideolojik geçmişlere ve duruşlara sahip yazarların yazılarına da yer verilmiştir. Derginin sürekli yazarları ise ağırlıklı olarak sağ gelenekten gelen aktörler olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın zamansal odağı 1990’ların ortalarına kadar uzanmaktadır. Bunun üç temel nedeni vardır: Birincisi, bu dönem yeniden inşacı söylemsel koalisyonun belirginleşme ve pekişme sürecine karşılık gelir. İkincisi, yeniden inşacı söylemsel koalisyon içinde pivot aktör (motive eden, yönlendiren, destekleyen vb.) olarak konumlandırılan Özal, bu dönemin önemli bir kısmında hayatta olmuş ve siyasal mirası, 1993’teki ölümünden sonra da etkisini bir süre daha kuvvetli şekilde sürdürmüştür. Üçüncü neden ise 1990’ların ortalarını dahi gelmeden ülkede liberal atmosferin bozulması ve ardından gelen 28 Şubat sürecinin, yeniden inşacı söylemsel koalisyonu 2000’lerde daha siyasallaşmış bir faza taşımasıdır. Bu çalışmada *Türkiye Günlüğü Dergisi*’nin genel duruşu, yeni kurumsalcı söylemselci perspektife göre değerlendirilmiş, devlette ve merkezde talep

1 Bu makale yazarın Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Ekim 2020’de savunulmuş ve başarılı bulunmuş “Türkiye’de Devlet Olgusu Etrafında Yoğunlaşan Siyaset: ‘Liberal’ Söylemsel Koalisyonun Devlet’de Değişim Taleplerinin Yeni Kurumsalcı Devlet Kuramları Üzerinden Değerlendirmesi (1989-1997)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, mertkaleci@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6236-4243

edilen felsefi düzeydeki değişimler incelenmiş ve bu değişim talepleri, aşkıncılık ile araçsalcılık kavramları üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, o dönem itibarıyla ve kolektif düzeyde cari merkezin ve devletin aşkıncı karakterinin eleştirildiği ve değişim taleplerinin ortaya konduğu ancak Heper'in tanımındaki anlamda araçsalcı bir yaklaşımın henüz belirginleşmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: yeni kurumsalcı devlet teorisi, söylemsel kurumsalcılık, devlet, devlet geleneği, merkez-çevre

***Türkiye Günlüğü* Journal: The Reconstruction of the “Right” Through Basic “Liberal” Values and Demands for Change in the “Center” and the “State**

Abstract

This study is based on the observation that, from the late 1980s to the early 1990s, political actors originating from both leftist and right-wing traditions, who subsequently gravitated toward liberal and libertarian values at various levels, naturally coalesced into a reconstructionist discursive coalition. The theoretical framework is rooted in the new institutionalist discursivist (constructivist) theory of the state, while the auxiliary conceptual framework references the concepts of transcendentalism and instrumentalism, inspired by Metin Heper's state-centric analysis. Within this framework, *Türkiye Günlüğü* journal, which began publication in 1989, is analyzed as a collective actor with roots in the right-wing tradition within the identified discursive coalition. Although the journal generally originated from a right-wing perspective, it also featured contributions from authors with diverse ideological backgrounds. Regular contributors to the journal are similarly evaluated as actors with right-wing origins. The temporal focus extends to the mid-1990s for three key reasons: first, this period marked the consolidation of the reconstructionist discursive coalition; second, Özal, positioned as a pivotal actor (motivator, orienter, supporter, etc.), was alive for a significant part of this period, and his political legacy remained influential even after his passing in 1993; and third, the liberal atmosphere deteriorated even before the mid-1990's, with the 28 February process shifting the coalition into a more politicized phase in the 2000s. This study evaluates *Türkiye Günlüğü*'s general stance through the new institutionalist discursivist lens, examines the philosophical changes demanded within the state and its center, and interprets these demands through transcendentalism and instrumentalism. The findings suggest that while critiques of the transcendentalist character of the state and center were prominent during this period,

an instrumentalist redefinition in Heper's sense had not yet fully emerged.

Keywords: new institutionalist state theory, discursive institutionalism, state, state tradition, center-periphery

Giriş

Bu çalışmada, 1989 yılında kurulan *Türkiye Günlüğü Dergisi*'nin 1990'ların ortalarına kadar yayımlanan sayıları incelenip değerlendirilmiştir. Dergideki yazılar, özellikle kurucu ana kadronun ya da sürekli yazarların yazılarına odaklanılarak, devlette aşkıncılık-araçsalcılık kavramları ve yeni kurumsalcı inşacı-söylemselci devlet kuramları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Dergi'nin, erken Soğuk Savaş sonrası dönemde, devlette talep ettiği değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elbette Dergi'deki her bir yazarın birbirinden farklı görüşleri ve yaklaşımları vardır. Hatta Dergi'nin sürekli yazarları içinden isimler genel planda belirginleşen görüşlere karşı argümanlar ortaya koyabilmektedirler ki çalışma içinde bu örneklerle de yer verilmiştir. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan ise Dergi'de ifade edilen görüşlerin bileşkesinde görünürlük kazanan ya da öne çıkan entelektüel tavırların, tartışma konularının ve argümanların değerlendirilmesidir.

Dergi, 1990'larda görünürlük kazanan, devlette (bunun yanında siyasal merkez ve merkez siyasette) değişim(ler) talep eden bir (yeniden inşacı) söylemsel koalisyonun parçası olarak değerlendirilmektedir. Devlette felsefi (dünya görüşü, *weltanschauung*) düzeyde değişim talep eden bu koalisyon, 1980'ler ile birlikte sağ ve sol cenah siyasetlerden, aşgaride retorik düzeyde özgürlükçü ve liberal değerlere ya da söylemlere doğru hareketlenen aktörlerden oluşmaktadır. Yeniden inşacı alana doğru sağ ve sol cenah siyasetlerden gelen bu hareketlenme, kurucu dünya görüşü ekseninde de benzer simetrik bir "toplanmanın" (ya da toplanmalar) yaşanmasına da neden olmuştur. Dolayısıyla 1980 öncesinde sağ ve sol cenah siyasetler arasında, yatay hatta yoğunlaşan çatışma-mücadele, 1980'ler ile birlikte peyderpey "liberal" yeniden inşacılık ile cari devlet olgusu arasında dikey bir hatta kaymıştır. İki cephenin de -ya da söylemsel koalisyonun da- dikkat çeken ortak özelliği, sağ ve solun farklı koordinatlarından gelen aktörleri heterojen ve gevşek -koordinatif özellikleri çok da güçlü olmayan- birer yapı içinde barındırmalarıdır. Odaklanılan dönemde *Türkiye Günlüğü*

Dergisi de yeniden inşacı alana sağ³ cenahtan hareketlenen bir oluşum olarak kendini göstermektedir. Genel anlamda Dergi de, bünyesindeki yazarlar da, söylemsel koalisyon içinde birer aktör olarak kabul edilebileceği gibi Dergi bir alt-küme olarak düşünülecek olursa; buradaki koordinatif iletişim, söylemsel koalisyonun geneline kıyasla daha güçlü gözükmektedir.

Dergi'nin merkezinde yer alan sürekli yazar kadrosu, umumiyetle milliyetçi-muhafazakâr siyaset koordinatlarından bahsi geçen değişim talep eden koordinatlara doğru hareketlenmiştir. Söylemsel koalisyonun içinde tahayyül edilen siyasal aktörlerin, çeşitli boyut ve seviyelerde, Özal siyasetini zımnî ya da açıktan olumladıklarının tespit edilebileceği dönem içinde, Dergi'nin Cedit A.Ş. adına sahibi, Genel Yayın Müdürü Mustafa Çalık da Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde danışman ekibi içinde yer almaktadır. Bu olumlama Özal'ı geleneksel merkez sağa nispetle ehven-i şer olarak görmekten Özalılık noktasına kadar geniş bir aralığı kapsarken, çalışmadaki görüşe göre de Özal siyaseti, yeniden inşacı söylemsel koalisyonun pivot bölgesinde yer almaktadır. Başka bir deyişle değişim talep eden bir aktör olarak Özal, söylemsel koalisyonun motive edici, oriente edici pivot figür olarak kendini göstermektedir. Dergi sayılarının başlıkları ve de içerikleri, Özal siyasetinin de bu son döneminde doğrudan ya da dolaylı olarak tartışmaya açmak istediği konular ile benzerlikler, paralellikler taşımaktadırlar. Kaldı ki çalışmada ele alınan zaman aralığı, Özal siyasetinin odağını iktisadi liberalizmden müesses nizam karşıtlığına, biraz ABD siyaseti ilhamlı içeriklerden özgürlükçü söylemlere doğru kaydırıldığı dönem olmuştur. Çevresinden gelen ifadeler düşündürmektedir ki 1993'te ikinci siyaset deneşmesini başlatabilmesi durumunda yeni parti(si)nin formülasyonunu, yeniden dört eğilimin bir araya getirilmesinden ziyade özgürlükçü değerler üzerinden merkeze -yeni merkez inşasına- yönelmiş milliyetçi-muhafazakâr kadrolar ile yapılandırılacak bir gelenekselci "liberalizm teklifi" üzerine kurma yolunu seçmesi çok yüksek olasılık göstermekteydi. Bunun da Dergi'deki tartışma, fikir ve söylemleri dönemin siyasal iklim okuması açısından daha da önemli hâle getirdiği düşünülmektedir.

Dergide öne çıkan birçok yazıda Cumhuriyet'in kurucu dünya görüşü ve uygulamaları, Tanzimat modernleşmesinden başlanarak eleştiriye tabi tutulurken, değişim talepleri de ele alınan konular üzerinden işaret edilmekte, tartışılmakta, söylemleştirilmekte-

3 Dergi'nin 16. sayısının "Giriş" yazısında, Türkiye'deki yerleşik sağ tanımlamaları, kerhen de olsa, kabul edilirken, bu tanımlamaların, muhafazakâr siyasetin tonlarını tam olarak karşılamadığı da savunulmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de sol tanımlanırken, bazı siyasal akımların da "kısmetine" sağda konumlandırılmak düştüğü ifade edilmektedir. Yazı Kurulu, "Güz Mektubu", *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991): 3.

dir. Yazarlar, bu eleştirileri şekillendirirken, Tanzimat bürokratını, aydınını, Tanzimat zihniyeti dışında kalan eski Osmanlı merkezini, Cumhuriyet elitlerini, cari merkezin sahiplerini, tasfiye edilen eski Osmanlı merkez kültürünü, Cumhuriyet ile sınırları çizilen yeni çevreyi, kendilerini, “çevre”de konumlandırılan halkın (sessiz çoğunluk, asıl kütle) içinden çıkan yeni aydın modelini, onlara öncülük eden çevre kökenli bürokrat, siyasetçi, akademisyen modellerini kültüralist zaviyelerden değerlendirip karşılaştırmaktadırlar. Çalışmada çevre kökenli aydın benzeri sıfatlandırmalar kullanılmasının sebebi de bu öz tanımlamalar olmuştur. Bazı yazarlar kendi gençlik ve üniversite yıllarının karakter ve imkânlarını bürokrat ve “burjuva” (merkeze dâhil) çocuklarının durumları ile karşılaştırmaktadır. Kıyas kabul etmez maddi imkânlarına rağmen bu dönem ayrıcalıklı gençlerinin, “yerli ve milli olmayan” sol ideolojiyi benimsemelerini ise ideolojinin Batı kökenli olması hasebiyle olağan ama sınıfsal anlamda da şaşırtıcı bulurlar. Bu yüzden de söylemsel koalisyona soldan gelenleri ve bu aktörler ile özdeşleşen “İkinci Cumhuriyet” kavramı ile ilgili içeriği şüphe ile karşılamaktadırlar. Oysaki aynı söylemsel koalisyon içinde aynı geleneksel merkezle ve cari devletle mücadele hâlinindedirler. Eski geleneksel merkez siyaset (DP, 1960’lar AP’si) içinde birlikte yer aldıkları daha “saf liberal” görüş ile ise daha “şüphesiz” bir ilişki kurmaktadırlar. Dolayısıyla soldan gelenler, -Dergi’nin genel düşüncesinde her şeye rağmen müesses nizamın (cari devletin, cari merkezin) ve aslında bazılarına göre Tanzimat hatasının da (Batılılaşma) parçası olarak görülmektedirler.

Devlette Aşkincılık ve Araçsalcılık Kavramları

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin önemli bir parçasını oluşturan “merkez-çevre” ve “aşkincılık-araçsalcılık” -ılımlı ve aşırı formlarıyla dört kademeli- kavramları Metin Heper’in İngilizce olarak 1985 yılında yayınlanan *Türkiye’de Devlet Geleneği* başlıklı çalışmasına referansla kullanılmaktadır.⁴ Kitabın İngilizce baskısında, “güçlü” ve “zayıf” devlet kavramlarını kullanan Heper, Türkçe baskısında ise kavramların yanlış anlaşılmaya açık olmaları üzerine Berki’ye referansla “aşkıncı” ve “araçsalcı”

4 Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006). Metin Heper, *The State Tradition in Turkey* (Walkington: Eothen Press, 1985).

devlet kavramlarına geçiş yapmıştır⁵:

“Devlet olgusu, belirli bir siyasal kültürün ortaya çıkmasına yol açar. Örneğin Berki, ‘aşkıncılık’ (transcendentalism)’i ya da ‘devletçi yönelim’ (statist orientation)’ı ‘araçsalcılık’tan (instrumentalism) ya da ‘toplumcu yönelim’den (societal orientation) ayırıştırır. Aşkıncılık insanın aslen ahlaki bir topluluğa ait olduğu inancını ifade ederken, araçsalcılık insanın aslen bir çıkar topluluğuna ait olduğu inancını belirtir.”⁶

Heper, aşkıncılık ve araçsalcılık uçları arasında konumlandığı devlet olgusunu (geleneğini), sosyolojinin merkez-çevre şablonunu devlet-merkezci siyaset analizi alanına taşıyarak okumaktadır. Özman ve Coşar, Heper’in merkezini, siyasal alanın hâkim normlarının üretildiği yer olarak tanımlarken; Heper’de merkez ve devlet kavramlarının birbirlerini ikame eder şekilde kullanıldığını da tespit etmektedirler.⁷ Bu çalışmadaki kanı ise iki kavramın birbiriyle çok güçlü ilişki içinde olduğu yönündedir. Buna ilaveten, merkez siyaset(ler) de bu organik ilişkinin içinde değerlendirilmektedir. Merkezin çevreye tahakkümü zora yöneldikçe, devlet geleneği ibresi “devletlilik” seviyesi yüksek “aşkıncılığa” doğru yönelmektedir; çevrenin özellikle kendi içindeki uzlaşmazlıklar ise bu tahakkümün gerçekleşmesini daha da kolaylaştırabilmektedir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle, “toplum içindeki uzlaşma ile sonuçlanamayan yapısal-kültürel bölünme ve karşıtlıklar, devletin aşkıncılığının devamı ve gelişimi için de en uygun ortamı sağlamaktadır.” Aşkıncı devletin merkezinde üretilen ve bu alanda meşruluk kazanan normlar ise çok partili sistemde merkez siyasetlerin sınırlarını ve içeriklerini büyük ölçüde belirleyebilmektedir. Bunun neticesinde siyaset de çoklukla, yukarıda üretilen normların halka “benimsetilmesi” ya da -aşırı aşkıncılık durumunda- “dayatılması” olarak gerçekleşmektedir.

5 Heper, güçlü (strong) ve zayıf (weak) devlet kavramlarını, erken dönem devlet merkezci bir çalışma olan Nettl’in “The state as a Conceptual Variable” başlıklı makalesinden almıştır: John P. Nettl, “The State as a Conceptual Variable”, *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations* 20, sy. 4 (Temmuz 1968): 559-592.

Robert N. Berki, “State and Society: An Antithesis of Modern Political Thought”, *State and Society in Contemporary Europe*, der. Robert N. Berki ve Jack Ernest Shalom Hayward (Oxford: Martin Robertson, 1979).

6 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 27.

7 Aylin Özman ve Simten Coşar; “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları, Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy.16 (Ağustos-Ekim 2001): 86-87.

Heper'in, araçsalcılık ve aşkıncılık kavramlarını, ılımlılık ve aşırılık nitelendirmeleriyle dört formda kategorileştirdiği ifade edilmişti. Buna göre, "aşırı aşkıncılık", merkezde belirlenen normların, geniş bir çevreye yönelik olarak, kutsallaştırılarak ahlaki bir "dayatmaya" tabi tutulmasıdır. "İlimli aşkıncılık"ta, merkezde üretilen normlar, çevreye resmi ve sivil devlet aygıtları vasıtasıyla 'benimsetilmeye' çalışılır. "İlimli araçsalcılık"ta ise toplum sektörlerinin çıkarları, bu katmanların temsilcisi olan aracılarda, genel çıkar gözetilerek -ideal formunda- devlet olgusuna yansıtılabilir; devlet de bunu mümkün mertebe hakkaniyetle kontrol edip düzenlemeye gayret eder. Devlet, araçsalcılığın bu formunda pek ideolojik bir tutum sergilemezken (nötr, tarafsız) bileşenler arasında uzlaşma sağlandığı ölçüde sistemin devletlilik (stateness) derecesi azalır. "Aşırı araçsalcılık" durumunda ise toplumun ve hatta bireyin çıkar ve görüşlerinin, hakkaniyetten uzak şekilde, devlet organlarına yansımaları ile kaotik bir paylaşım-bölüşüm (yağma) durumu oluşur. Bu safhada patronaj ve kayırmacılık ilişkileri üzerinden bir yönetim ve kaynak bölüşümü tarzı, devlet aygıtına hâkim olmaktadır. Heper, 1970'lerde özellikle Milliyetçi Cephe koalisyonları dönemlerinde oluşan kadrolaşma ve kaynak dağıtımını kültürünü, 1960'lardan itibaren aşırı araçsalcılığa doğru kayışın zirve noktası olarak yorumlamaktadır⁸.

Heper'i "devletlilik" olgusuna yönelten saptama, "Batı (Avrupa) siyaseti" genellemesinin yanlışlığı ve bu kapsamda değerlendirilebilecek devletlerin gösterdiği farklılıkların da kaynağında olan farklı gelişim süreçleridir. Heper, Tilly'ye referansla, şu görüşü savunmaktadır:

"Erken Batı Avrupa devletlerinde gözlemlenen devletlilik olgusunun oranını, değişik tercihlerin yol açtığı çatışmaları, toplumun uzlaşma (consensus) ile çözümlemede ne kadar beceri gösterdiği belirler."⁹

Buna göre uzlaşmaya ulaşamadığı oranda da ortaya özerk ve kapasite kullanma imkânları -ve tabii isteği- yüksek bir devlet çıkmaktadır.¹⁰ Birçok devlet-merkezci siyaset analizinde olduğu gibi Heper de çalışmasında Fransa ve İngiltere devlet geleneği gelişimlerinin farklılıkları ve bu ülkelerin güncel sistemlerine etkileri üzerinde durmaktadır. Bu minvalde de öncelikle Badie ve Birnbaum'un karşılaştırmalı ana-

8 Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 205-213.

9 Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 23.

10 Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 24.

lizlerinden yola çıkmaktadır.¹¹ İngiltere’de, Orta Çağ ile başlayarak, feodal yapılar, kral ile bir tür ortak çıkar zemininde ilişki yürütebilirken; Fransa örneğinde ise kral ve feodaller arasındaki ilişkilerin, çatışmacı dinamiklerden pek de kurtulamamış olması üzerinde durulmaktadır. Heper’in, İngiltere örneğini “merkezi feodalizm” olarak nitelerken, Fransa örneğini “ademi merkezi feodalizm” olarak adlandırması da bu iki farklı gelişim dinamiğinden kaynaklanmaktadır. Fransa siyasasının, “çatışmalardan” dolayı pek çok kez revizyonları gerektiren yapısı, ilerleyen dönemlerde de “siyasi meselelerin” çoklukla “hukuki meselelere” dönüşmesine neden olmuştur. Bu da Fransa’yı, İngiltere örneğine kıyasla “devletlilik düzeyi yüksek” bir yapı üretmeye sevk etmiştir. Fransa örneğindeki siyasi çatışmaların sıklıkla hukuki platformlara taşınması olgusu, “Türkiye siyasetini de” kolaylıkla akla getirebilmektedir. Fakat Heper’in çalışmasında tespit ettiği ve işlediği asıl önemli neden, Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneğinin patrimonyal ve “iktidarı paylaşma olasılıklarını” baştan bertaraf-ya da kontrol- etmeyi varoluşunun nüvesine yerleştirmiş yapısının, Fransa örneğinin de üstünde bir devletliliği ve aşkıncılığı içermesidir.

Bu bağlamda Heper’de Osmanlı-Cumhuriyet çizgisi, çoğunlukla ılımlı denebilecek aşkıncı fazların lider ya da bürokrasi de ve bağlantılı entelijansiyada tecelli ettiği uzun bir zamansal düzlemi içermektedir. 1970’lere gelindiğinde ise bu devlet geleneği, takip edecek on yılları şekillendirecek olan bir krize girer. Heper, bürokratik aşkıncılığın, referans verdiği bazı araştırmacıları tanımlamayla “Kemalizmin”, zemin kaybını 1970’lerde tespit etmektedir. Belli fazlarının -özellikle 1973-1980 arası dönem- aşırı araçsalcılığa doğru yaklaştığını iddia ettiği bu dönemde, CHP’nin de çevreye yönelmesi¹² ve bürokrasinin ve paralelindeki entelijansiyanın siyasallaşarak homojenlikten uzaklaşması¹³, bürokratik aşkıncılığı ve onun Kemalizm yorumunu güç kaybına uğratmıştır. Devlette yaşanan bu kriz, merkez siyasetlerin kendi dışındaki (çevre) gruplar ile ilişki içine girerken, bu ilişkileri yönetememesine de neden olmuştur. “Aşkıncı devlet” yatağında olgunlaşan “siyasal kültürün” bu türden niteliklerinin gelişmemiş olması, bu bağlamda iddia edilebilir. Heper’e göre, siyaset ve toplum arasında olgunlaşmış aracı kurumların eksikliği, bir kez daha kendini göstermiştir. Siyasal kültürün varlığına alıştığı “ağırlık taşı”nın (devletin aşkıncılığı) sarsılması, siyasetin gücü mutlak olarak algılayarak uzlaşma rasyonelini iyiden iyiye

11 Bertrand Badie ve Pierre Birnbaum, *The Sociology of the State*, çev. Arthur Goldhammer (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 15.

12 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 205.

13 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 177-178.

yitirmesine neden olmuştu.¹⁴ Bu, aynı zamanda bürokrasinin 1950-1970 arasında aldığı rolün de sonu anlamına gelmiştir.

Heper, askerî bürokrasinin aldığı rolün 1970’lerde adım adım arttığını not etmektedir. Bunu önüyle sonuyla 12 Mart (1971) süreci ya da CHP’nin çevreye yönelme süreci ile başlatmak mümkün gözükmemektedir ki bu on yıl, içteki gelişmelerin yanı sıra “dışsal şokların ve kritik dönemeçlerin” de yaşandığı bir dönem olmuştur. Heper, çalışmasında uluslararası şartlara değinmese de kullandığı kuramsal literatür, kuşkusuz bu dönemin şartlarını yansıtmaktadır. Özetlenecek olursa Heper, askerî bürokrasinin siyasal alandaki “etkinliğinin” artışını üç nedene bağlamaktadır¹⁵: 1. Bürokratik seçkinlerin bölünmesi. 2. Sivil bürokrasinin siyasallaşması. 3. CHP’nin çevreye yönelmesi. Neticede dönem, bahsi geçen araçsalcılık fazı, 12 Eylül askerî müdahalesi ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada askerinin bu müdahalesi, devlette ve “devlet geleneğinde” sürekliliğin sağlanması amacıyla da içerecek şekilde, yükselen yeni sağ paradigmaya uyum olarak yorumlanırken; Heper, belki de dönemin siyasal ikliminin de etkisiyle, bu müdahaleyi “Kemalist ‘geçici’ aşkıncılığın yeniden inşası” olarak okumaktadır.¹⁶ Fakat her hâlükârda Türkiye’deki “devlet geleneği izleğinin belirleyici kalıbını” teşkil eden aşkıncılık tahkim edilmekle kalmamış, Batı’ya yönelim de -sağ Atlantikçi yorumuyla- “bir süreliğine” sorgulanmaktan uzak hâle getirilmiştir. Örneğin, 12 Eylül’e ve 1982 Anayasası’na katkı yapan Aydınlar Ocağı’nın Türk-İslam Sentezi görüşüne, 1970’lerde üretilen tüm literatüre aykırı olacak şekilde, Batı da eklenmiştir: Türk-İslam-Batı Sentezi. Müdahalenin lideri Kenan Evren’in “restorasyon” yerine “yeniden inşa” kavramını kullanmayı uygun bulduğu operasyon, devletin “planlanan” aşkıncılığının 1990’ların getirdiği dışsal şok ve kritik dönemeçlerine kadar uzanan süredeki karakterini ancak belirleyebilmiştir.

Özellikle küresel gelişmelerin ve iç dinamikler üzerindeki etkilerinin “tahmin edilemezliği, 1990’larda Devlet için izlek bağlamında yeni “istenmeyen sonuçları” (unintended consequences) beraberinde getirmiştir. Bir bakıma, “solun dinamizminin kırılması dışında”, 12 Eylül’ün amaçlarının gerçekleştiğini söylemek pek de mümkün gözükmemektedir. Belki de Soğuk Savaş’ın bitişi ve teknolojik sıçrama, bu

14 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 205.

15 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 191-192.

16 Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 214-247.

denli büyük çapta ideolojik değişim şartlarını oluşturmasaydı; 12 Eylül o anlamda da amacına ulaşamamış olacaktı. Sonuçta 1990'lara gelindiğinde, iki başat mesele -İslam/laiklik ve Kürt meseleleri- başta olmak üzere Cumhuriyet projesinin tartışmalı pek çok konusu, "liberal" ve "liberalleşen" düşüncelerin Türkiye "hâllerinin" jurnalistik düzeylerdeki günlük entelektüalitesine teslim edildi. Özetleyici bir ifadeyle Heper'in Atatürkçü düşüncenin ve geçici aşkıncılığın yeniden tesisi olarak yorumladığı askerî müdahale ve yönetim, daha on yıl bitmeden, çok farklı ve öngörülemedi iç ve dış dinamiklerin içine doğru yol almıştır.

Sağdan Gelenler, Soldan Gelenler ve Devlette Değişim Talepleri

Bu gelişmeler, sağın bürokrasiden ve bir kısmı akademiden sonra entelektüel alanda da güç ve görünürlük kazanma imkân ve süreçlerini başlattı. Anti-komünizm, anti-sosyalizmin üzerinden "kolektif" anlamda sol karşıtlığına harcanan "enerji", biraz da 1980'lerde gelişen "bireysel" entelektüellikler üzerinden "devlet"e yönelmiştir. Bu da sağdaki entelektüele pek de alışık olunmayan bir emansipasyon getirmiştir. Bu, Dergi yazılarındaki geriye dönük değerlendirmelerde açıkça kendini göstermektedir. Yine de takip eden bölümde görüleceği üzere, sol entelektüelliğin kapitalizm ile gelişen kültürel alanları da domine etmesinden pek de hoşnut değildir. Sol, açık farkla daha fazla ezilmiş olsa da sağ entelektüelin gözünde, kültürel iktidarını genişleterek sürdürebilmiştir.

Bu dönemlerde, aslında 1970'lerden başlayarak, bir kısım sol da İslam'ı merkezine alan siyaseti ve de örgütlenmeleri, sivil toplum alanı olarak görmeye başlamış; sosyal refah devleti mutabakatının yerini yükselen liberal değerlerin almasıyla bu görüşe yönelik artış göstermiştir. 1970'lerde emeğin tanımını değiştirecek teknolojik sıçramanın kendini göstermeye başlaması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen olan sosyal refah devleti mutabakatının yerini liberal tezlere (mutabakata) bırakmaya başlaması, 12 Eylül siyasetinin var gücüyle depolitizasyon politikaları uygulaması, Doğu Bloğu'nun çözülme sürecine girmesi ve nihayetinde Soğuk Savaş'ın bitişi ile sol da kurucu dünya görüşü ve uygulamalarının savunma hattında (1) ve eleştirel hatta (2) olmak üzere iki karşıt kampa bölünmüştür. "Sivil toplumcu" olarak da adlandırılan, cari devlet olgusu ve bununla ilişkili merkez siyasete eleştirel yaklaşan sol ise bahsedilen yeniden inşacı söylemsel koalisyonun tahayyül edildiği siyasal alanın ana unsurlarından bir tanesi olmuştur.

Bu heterojen, gevşek ve koordinatif özellikleri aslında zayıf olan koalisyonun, Özal'ın cumhurbaşkanlığı dönemine de denk gelen Soğuk Savaş sonrası dönemde konsolide

olmaya başladığı aşikârdır. Devlette değişim(ler) talep etmek ortak paydasında bulunan aktörlerden oluşan bu koalisyonun bir özelliğinin de Özal siyasetini çeşitli seviye ve meşreplerde olumlamak olduğu ifade edilmişti. Bu koalisyon; aslında 1989 yılında son bulan fiili 12 Eylül yönetimi, Sovyet deneyiminin iflası ve Doğu Bloğu'nun çökmesi, liberal demokrasinin erken zaferini ilan etmesi, liberal mutabakatın sosyal refah devleti mutabakatının yerini alması, medyanın hem patronajının değişmesi hem de yeni zihniyet ve yaşam tarzı modellerinin hem inşasına hem de pekişmesini katkı sağlaması; Balkanlar, Orta Asya ve Orta Doğu'da oluşan güç boşluklarının muhayyilelerdeki emperyal güdülerini açığa çıkarması var olan sorunların çözümü ve aşırı denebilecek iyimser beklentiler için acil ve köklü değişim ve çözüm (yeni pozisyonlar alma) gerektiği duygusunu ve fikirlerini destekledi. Dönemin siyasal aktörlerinin özellikle medya üzerinden seslendirdiği fikirler ve dolaşıma giren söylemlere bakıldığında bu olgu görülebilmektedir.

Bu noktada da yeni kurumsalcı devlet kuramı ve onun da içinde özellikle söylemselci yeni kurumsalcılığa başvurulmaktadır. Söylemselci (ya da inşacı) kurumsalcılığa kadar gelişen alt-alanlar (rasyonel tercihçi, sosyolojik, tarihselci) genellikle içte ve dışta değişen tüm koşullara rağmen devletin kurumsal yapısında ve alt kurumlarının yapılarında sürekliliği, başlangıçta belirlenen izleğe bağımlılığı izlemişlerdir. 1970'lerden 1990'ların başına kadar yeni kurumsalcı devlet teorisi ve öncülü devlet-merkezci analizler, tarihin bir noktasında oluşan devlet yapılarının başlangıçta belirlenen izleğin içinde seyrettiklerini, yıkılışlar dahi yeni gelenlerin eskinin parçaları ve dokuları ile kurulduğu tezini savunageldiler.

Söylemselci alt-alanın ortaya çıkışı ve gelişimi, 1980'lerin sonu itibarıyla¹⁷, bahsi geçen devlet-merkezci siyaset analizinin, "değişim" olgusunu -özellikle de ona yönelik talepleri- göz ardı edememesinden ve onu analizine dahil etmeye mecbur kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu minvalde inşacı yaklaşım yeni kurumsalcı alana doğru nüfuz ederken, klasik alt-alanlarda da kuramsal esnemeleri beraberinde getirmiştir. Schmidt'e göre inşacı ya da söylemselci etki; rasyonel tercihçilikteki menfaatin yeniden kavramsallaştırılmasına, tarihsel izleklerin yeniden şekillendirilmesine ve kül-

17 Campbell, bu değişim baskısını ve olgusal değişimleri 1970'lerden itibaren başlatmaktadır. Campbell'e göre, küreselleşme ve neo-liberalizme de ivme kazandıran, birçok Batı ülke ekonomisini etkileyen stagflasyon, devletlerde yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. John Campbell, "Institutional Reproduction and Change," *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, der. Glenn Morgan, John L. Campbell, Colin Crouch, Peer Hull Kristensen, Ove K. Pedersen ve Richard Whitley (New York: Oxford University Press, 2010), 87-88.

türel normların yeniden çerçeveslendirilmesine neden olmuştur.¹⁸

İnşacı yaklaşımın epistemolojik ve ontolojik yaklaşım farklılaşmasına değinmeden önce, oluşumuna katkıda bulunduğu söylemselci (discursive) -düşünsel (ideational)-yeni kurumsalcılığın yalın bakış ve yaklaşımının üzerinde durulacaktır. Çünkü öncelikle aktör (agent) ve fikrine mecburi yönelim ve başvurunun nedenlerinin ortaya konması gerekmektedir. Değişim ile sonuçlanan ya da sonuçlanmayan tüm değişim taleplerinin seslendiricileri ya da taşıyıcıları/temsilcileri aktörler olmuşlardır.

Devlet-merkezci analiz bağlamında önemli bir açılımı gerektiren bu durumdan dolayı siyaset analizinin soruları, yeni baştan ve belki de en “yalın” hâleriyle sorulmaya başlanmıştır:

“Söylemleşmenin çıkış noktasını oluşturan fikir, kim (aktör, özne) tarafından, nerede, neden, nasıl, ne zaman ve kim(ler)e ifade edilmiştir?”¹⁹

Fikrin entelektüel, kurumsal ve toplumsal sektörler arasındaki hatlarda (yatay ve dikey) söylemleşme sürecinin takibine ancak bu sorularla başlanabilmektedir. Fikrin ve sonrasında da söylemin, olgusal değişim için nedensellikler (causality) sağlayıp sağlamadığının tespiti de ilk olarak bu sorularla anlaşılmaya çalışılmaktadır. Tabii ki fikrin değişim yönünde başarı sağlayabilmesi için öncelikle kanaatleri (belief) ve menfaat algılarını (perception of interest) etkileyebilmesi ve dönüştürebilmesi gerekmektedir. İkna ve rıza mekanizmalarının çalışmasına bağlı olan değişim sürecinde bireysel ve kolektif kavrama (cognition) ve algılama (perception) faaliyetleri, değişimci fikrin kaderini belirlemektedir. Kurumsal değişim talep eden fikir, etkili bir söylemselleşmeye dönüşebilmiş midir? Bu söylemselleşme menfaat/doğru algılarını dönüştürebilmiş midir? Var olan kurumsal yapıda herhangi bir seviyede değişime neden olmuş mudur?

Bu çalışmanın giriş bölümünde kısaca değinildiği üzere, söylemselcilik kavramını ilk

18 Vivien A. Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism,” *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox (Oxford: Oxford University Press, 2010), 64.

19 Vivien A. Schmidt, “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’,” *European Political Science Review* 2, sy. 1 (Mart 2010): 12.

kullananlardan olan Schmidt,²⁰ devlet-merkezci analizin, değişim olgusunun değerlendirilmesini -kuramsal alandaki muhafazakârlıklardan dolayı- jurnalistik camiaya ve think-tank (düşünce kuruluşu) faaliyet alanlarına bırakmış olmasını en önemli sorun olarak tespit etmekteydi²¹ ki Türkiye örneğine bakıldığında da değişim(ler)in, sadece analizin yapılması değil aynı zamanda teorize edilmesi ve hatta gerçekleştirilmesi de en az iki on yıl boyunca bu alanların hâkimiyetinde devam etmiştir. Mehta da siyaset üzerinde çeşitlenen rollerin ne şekilde (nasıl) etkinlik sağladığını işlediği çalışmasının giriş cümlesinde, fikrin etkinliğinin, uzun bir süre boyunca, sıradan bir “gazete okuyucusu” tarafından, bir siyaset bilimci ya da sosyoloğa kıyasla, daha çok anlaşıldığını iddia etmektedir.²² Türkiye örneğinde ise değişim talepleri içeren ya da bunların imasını taşıyan bir kısım fikrin ve söylemin olgular üzerindeki dönüştürücü etkilerinin analizi, uzun süre sınırlı bir gazetecilik faaliyet alanına hapsedilmiştir.

Söylemselciliğin bir sadeleştirilmesi de bizatihi “söylem” kavramı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Söylemselci-inşacı bakışlar içinde, post-modernist ve post-yapısalcı anlamlarından sıyrılarak, en yalın hâliyle ele alınan bu kavram; fikrin, aktör-aktör ve aktör-toplum hatlarındaki karşılıklı etkileşim (interaction) süreçlerinde “aldığı hâl(-ler)” (dönüşümü) anlamında kullanılmaktadır ve post-modernist yaklaşımın aksine, yukarıda sıralanan sorularla bağlamı (context) ile birlikte değerlendirilmesine gayret edilmektedir. Finnemore ve Sikkink, bu türden inşacılığın, ayırt edici özelliğinin, ampirik araştırma stratejilerinden ziyade “teorik argümanlarında” olduğunu belirtirken, bu “mecburi” yalınlaştırmaya da değinmektedirler.²³ Daha basit bir ifadeyle söylemselciliğin “iddialı olduğu” yan, metodolojisinden ziyade bakış açısı ve sorguladığı alana yönelik merakı ve arzusu olmuştur.

20 Söylemsel kurumsalcılık (discursive institutionalism) kavramının ilk kullanımı için bkz. John L. Campbell ve Ove Kaj Pedersen, *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis* (Princeton: Princeton University Press, 2001), 15.

21 Vivien A. Schmidt, “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”, *Annual Review of Political Science* 11 (Haziran 2008): 307–308.

22 Jal Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From ‘Whether’ to ‘How’”, *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox (Oxford: Oxford University Press, 2010), 23.

23 Martha Finnemore and Kathryn Sikkink, “Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics,” *Annual Review of Political Science* 4, sy 1 (Haziran 2001): 391.

Yine Finnemore ve Sikkink'e göre kantitatif bir analiz, normatif değişimin model ve zamanlaması hakkında bazı korelatif deliller sunabilir fakat değişimin “nasıl” ve “neden” gerçekleştiğinin anlaşılması için uygun değildir.²⁴ Beland ve Cox da nicel (kantitatif) analize alanda pek rastlanmamasının nedenini, fikirlerin ilk hâllerleriyle tekrarlayan oluşlar olmamasına bağlamaktadır.²⁵ Schmidt ve Radaelli ise -Finnemore ve Sikkink gibi-, öznelarası (intersubjective) anlamların yakalanabilmesi için “içerik analizi, aktör gözlemlenmesi, mülakat, süreç ve silsile takibi” gibi metotların kullanılabilirliğinin altını çizmektedirler.²⁶ Devlette kurumsal değişim ve buna ilişkin talepleri değerlendiren inşacı yaklaşım; tespit edilen “jurnalistik alana” kaybı, yine bir tür jurnalistik yaklaşım ile bilimsel alana geri kazanma yoluna gitmiştir.

“Eski kurumsalcılık” olarak adlandırılan öncülünden itibaren “yapısalcı” bakışını muhafaza eden “yeni kurumsalcılık”, bu minvalde, değişim olgusunu alanına ekleyebilmek için “aktör”ü de siyaset analizine çağırarak zorunda kalmıştır. Aslında aktörün analize dahil de kurumsal tartışmaların hararetli konularından biri olmuştur. Birçok -inşacıya meyleden- tarihselci ise varoluşsal perspektif ile bakıldığında, “yapı” ve “izleğin” (fikri ve olgusal) olduğu şartlarda aktör ve fikrinin dışlanması imkânsizliğini iddia etmişlerdir. Bu görüşe göre kurumların varoluşunu (kuruluşunu) sağlayan da aktör ve fikrinin “zenginleşerek” uygun şartlarda etkinlik kazanmasıdır. Schmidt, bu tür aktörleri bir tür “etkili” -sezgisi güçlü- eleman (sentient agent) olarak tarif etmektedir.²⁷ Günün sonunda da kurumsalcı literatürde, “aktör”, farklı adlandırmalar ile yer bulabilmiştir: “agent” (fikri temsilci, etkili olan kimse, vs.), “girişimci” (entrepreneur), “aracı” (mediator), “kanaat önderi”, “kamuoyu yaratan” (spin doctor), “kamusal entelektüel” (public intellectual), vs. Bu çalışmada ise anlam karmaşalarına yol açılmaması için bunların hepsinin “aktör” kavramı ile ifade edilmesi tercih edilmiştir.

Belirli değişim istekleri ve tezleri ise bu aktörleri bir araya getirmektedir (yakın-

24 Finnemore and Sikkink, “Taking Stock”, 395.

25 Daniel Beland ve Robert Henry Cox, “Introduction: Ideas and Politics”, *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox (Oxford: Oxford University Press, 2010), 17.

26 Vivien A. Schmidt ve Claudio M. Radaelli, “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”, *West European Politics* 27, sy. 2 (Ağustos 2006): 203. Finnemore and Sikkink, “Taking Stock”, 394.

27 Vivien A. Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”, *American Political Science Association (APSA), Toplantı Tebliği* (Ağustos 2008): 2-3.

laştırmaktadır) ki erken sayılabilecek dönemde Douglas North, değişime yönelik bu düşünsel durumu “paylaşılan zihinsel hâller” (shared mental modes) olarak nitelmiştir.²⁸ Makalede incelenen *Türkiye Günlüğü Dergisi*, bu tespit bağlamında değerlendirilebilir özellikler göstermektedir. North’un bu katkısı, aktörlerin menfaat ve hedeflerinin yanı sıra “duygusal” olarak da yakınlaşabilecekleri ve birbirlerine tutunabilecekleri (bonding) düşüncesini beraberinde getirmektedir. Blyth da fikirlerin, menfaatin (interest) yanı sıra, “düşünce, duygu ve arzuyu” içeren bir kümelenme (cluster) olduğu tespitini paylaşmaktadır²⁹ ki bu kümelenme, ilerleyen sayfalarda bahsedilecek algı (interest) faaliyetini belirlemektedir. “Karşıdaki kurumsal direncin gücü ve çapı” da bu zihinsel ve duygusal paylaşım alanının pekişmesini ve hatta genişlemesini sağlayabilmektedir. Türkiye örneğinde de bu durum çeşitli planlarda ve genel resimde sıklıkla ve netlikle gözlemlenebilmektedir.

Schmidt ve Radaelli, “eski fikirlerin” de her zaman yeni olanlara baskın gelip onları “kovarak” değişime imkân vermeme potansiyelini not etmektedirler.³⁰ Bu olasılık aktörlerin “yaşamsal” olarak dayanışmalarını ve birbirlerine yakınlık duymalarını güçlendirmektedir. Türkiye’deki hâkim devlet olgusunun, değişim talebinde bulunan aktörlere ve fikirlerine baskın gelme olasılığının gücü -aşkıncı karakterin de bir özelliği olarak-, siyaset yelpazesinin sağından ve solundan aktörlerin sadece birbirlerine doğru hareketlenmelerine neden olmamış, aynı zamanda “duygusal” anlamda bir yakınlaşmaya da neden olmuştur. Yeniden inşacı söylemsel koalisyonun fikri koordinatif yanının güçlü olduğu iddia edilemese de iddiası anlamında duygusal “bonding”inin (dayanışmasının, cepheleşmesinin) güçlü olduğu söylenebilir.

Aktörlerin bu yakınlaşması ve birlik oluşturmaları, kurumsal literatür içinde çeşitli plan ve seviyelerde görülüp adlandırılmaktadır. Uluslararası alanda ve çapta bir fikrin temsilcisi olan aktörlerin oluşturdukları camia, epistemik topluluk (epistemic community) olarak adlandırılırken; devlet kurumlarında en dar anlamıyla spesifik bir siyaset (policy) değişiminin destekçileri, savunucu koalisyon (advocacy coalition)

28 Douglas C. North, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

29 Mark Blyth, *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 30.

30 Schmidt ve Radaelli, “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”, 204.

olarak nitelenmektedir.³¹ Kurumsal değişim talebi, minör siyaseti aşır kapsamlı bir program ve felsefeye (dünya görüşü) yöneldikçe aktör yakınlaşmasının tanımı için “söylemsel koalisyon” (discursive coalition) kavramı daha geçerli hâle gelmektedir. Bu değişimci hamle daha uzun erimli ve karmaşık söylemsel oluşum ve mücadeleyi gerektirmektedir. Mehta da “kamu felsefesi” (public philosophy) ve “zeitgeist” (zamanın ruhu) kavramlarıyla görmeye çalıştığı bu çaptaki değişim taleplerinin ve haklarındaki tartışmaların, çalışılması en zor konular olduğunu not düşmektedir ve bu zorluğu meselelerin zamanın “dominant olguları” ile karşılıklı ilişkilerine bağlamaktadır.³² Her halükârda aktör ve gruplaşmaları, devlette değişim analizinin temel analiz birimini (unit of analysis) oluşturmaktadır çünkü her ne kadar fikir, söylemleşme sürecinde dönüşüp anonimleşebilse de sonunda aktör ve onun içinde bulunduğu grup (koalisyon) ile ilişkilendirilmektedir.³³ Söylemselci bakışa göre fikrin söylemselleşmesi, “koordinatif” (coordinative) ve “iletişimsel” (communicative) hatlarda gerçekleşmektedir. İlki, aktörlerin kendi aralarında karşılıklı etkileşime girdiği düzlem iken, ikincisinde kamu ve diğer oyuncular ikna edilmeye ve bu alanlardan reaksiyon alınmasına -fikrin popülerleşmesi, kabul görmesi- çalışılmaktadır. Karşı olunan fikre karşı söylemsel üstünlüğün sağlanması ve bunun üzerinden siyasetin etki altına alınması, daha yoğunluklu olarak bu ikinci alanda gerçekleşen bir mücadeledir. Söylemselciler, “devlet-merkezli” yapılarda aktörün kamu ile iletişim faaliyetinin göreceli yoğun olduğu ve daha “federalize” (decentralize) yapılarda ise koordinatif alanda yoğunlaşıldığı tespitinde büyük ölçüde birleşmektedirler. Bu tespit, tamamen hatların çeşitliliği ile alakalıdır. Yine kurumsal değişim talepleri, devlet ve kurumlarının “dünya görüşüne” (kurucu felsefe, ideoloji, vs.) doğru yöneldikçe, aktörün toplumla arasındaki fikri söylemleştirme faaliyeti yoğunluk kazanabilmekte ve karmaşıklaşabilmektedir. Buna ek olarak Schmidt, fikrin iletişimsel hatlardaki söylemleşme sürecinde aktörün kontrolünden çıkarak başkalaştığını da ifade etmektedir.³⁴ Bundan dolayı da tarihselcilikten alınan “istenmeyen sonuçlar” (unintended consequences) sapmaları³⁵ da fikir-söylem-uygulama hatları üzerinde sıklıkla ortaya çıkabilmektedir. Fikrin, değişim üzerindeki etkileri -dolayısıyla, kanaatler, kurumlar

31 Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, 56.

32 Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How””, 25-27 ve 40-42.

33 Finnemore and Sikkink, “Taking Stock”, 406.

34 Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, 57.

35 Peter A. Hall ve Rosemary C. R. Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalisms”, *Political Studies* 44, sy. 5 (1996): 938. Kathleen Thelen, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science* 2 (1999): 383-384.

ve menfaat algıları- bazen ancak karineler üzerinden takip edilebilmektedir.

Hatırlanacağı üzere, söylemselciliğin, “menfaat” değerlendirmesini, “rasyonelciliğin menfaat tanımlamasına nispetle” -anti-tez niteliğinde- geliştirdiği üzerinde durulmuştu. İnşacı bakışın bu noktada temel reddi ise “menfaatin” nesnel değil öznel (subjektif) değerlendirmeler ve tanımlamalar sonucunda belirlendiği idi. Schmidt bu anlamda öznel fikri ve kanaati, “normatif” ve “kognitif” olarak ikiye ayırırken; “kurumun ve değişimin” epistemolojisi ve ontolojisi üzerinde yoğunlaşan isimler ile Schmidt’in kendisi de bu iki türün birbirini destekler/güçlendirir şekilde aktör tarafından belirsizlik ortamlarında birlikte kullanıldığını tespit etmektedir.³⁶ Bu bağlamda “fikir”, esas olarak öznenin tam bir enformasyon ve bilgiye sahip olmadığı bir ortamda ve ancak havsalasının kavrayabildiği kadarıyla somut koşullara (material conditions) verdiği öznel yanıtlardır. Üstelik bu menfaat algıları, kanaatler ve davranış seçimleri; çeşitli çerçevelerin -anlatılar, mitler, kolektif anılar, hikâyeler, senaryolar, vs.- içinden geçerek oluşmaktadır.³⁷ Dolayısıyla inşacı bakışa göre, “rasyonel tercihçiliğin” veri kabul ettiği “objektif menfaatin” aktörlerce tespiti asla mümkün değildir.

Hay, sosyal bilimlerdeki bu tür (rasyonel tercihçilikteki gibi) yaklaşım ve ısrarları, sosyal bilimcilerin doğa bilimlerinin (natural sciences, naturalist approach) etkisi altında kalmaları olarak yorumlarken; Blyth, doğanın dahi aslen belirsizlik (uncertainty) ortamlarında varlığını sürdürdüğünü ileri sürmektedir.³⁸ Buna ek olarak, Blyth, ana akım sosyal bilim anlayışının, “on sekizinci yüzyıl nedenselliği” ve “on dokuzuncu yüzyıl mekaniğine” takılarak rastlantısal oluşların (contingent ve emergent) “doğasını anlamaktan uzak kaldığını” iddia etmektedir. Buradan hareketle Blyth’in inşacı eleştireliliğinin sadece rasyonel tercihçiliğe değil aynı zamanda diğer klasik yeni kurumsalcılıklara yönelik olduğunu değerlendirmek mümkündür. Tarihselci yaklaşım; değişimi dışsal şoklara (exogenous shocks) bağlarken, tasavvur ettiği değişimi de biyoloji alanından esinlenen “sıçramalı-kesintili denge” (punctuated equilibrium) kavramı ile açıklamaktaydı. İçsel şartları da tarihselci denkleme almak isteyen Thelen ise dışsal şartlar ile içsel şartların kesişerek birlikte ürettiği değişimi,

36 Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change”, 10-11.; Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How””, 33.

37 Schmidt, “Taking ideas and Discourse Seriously: Explaining Change”, 2-3.

38 Colin Hay, “Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don’t Go,” bildiri, *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Philadelphia, PA, 31 Ağustos–3 Eylül 2006, 11.

Mark Blyth, “Ideas, Uncertainty, and Evolution,” *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox (Oxford: Oxford University Press, 2010), 89.

fizik alanından ödünç alınan “çarpışma” (collision, intersection) kavramıyla açıklama yoluna gitmişti.³⁹

Buna göre inşacı varyant üzerinde çalışan araştırmacılar, tarihsel yapıların rastlantısal çıktılar oldukları noktasından da hareketle menfaat algılarının, kanaatlerin ve eylemin, “belirsizlik” (uncertainty) ortamlarında yol aldıklarını işlemektedirler.⁴⁰ Blyth, bu bağlama, özneyi (agent), “belirsizliği ‘evcilleştirmeye’ çalışan” varlık olarak oturtmaktadır; fikrin önemi de burada ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Hay ve Wincott’a göre de “aktörler stratejik olarak, karmaşık, rastlantısal ve sıklıkla değişen hedefleri gerçekleştirmeye çalışırlar.”⁴² Belirsizliği evcilleştirmeye ve “doğal olarak” sürdürülmesi “imkânsız” olan istikrara ulaşmaya çalışan fikirler (idea) arasında ise ideolojik mücadeleler (ideological contestation) oluşmaya başlar⁴³ ki “siyasal alan” da bu şekilde açılmakta ve zenginleşmektedir.

İnşacı bakış ise resmettiği bu kaotik ortamda olası değişimlerin izleğe bağımlı (path-dependent) bağlamlarda değil bilakis izleği şekillendirici (path-shaping) niteliklerde gerçekleşeceğini öngörmektedir. Bu önerme, inşacı yaklaşımının ortodoks tarihselcilik ile en temel ayrışma noktası olarak kendini göstermektedir. Değişim olgusuna tarihselcilik içinde kuramsal bir açıklama getirmeye çalışan Thelen; dış şoklar ile eş zamanlı olarak harekete geçen iç şartların, “kökten ve şiddetli değişimlere” neden olmaktan ziyade devlet-kurum mekanizmalarını “yeni amaçların” hizmetine doğru ko-

39 Thelen’in, Amerikanist çalışmaları ile tanınan *Orren & Skowronek*’e referanslarla formülleştirdiği çarpışmacı (collision) ve kesişimci-etkileşimci (intersection, interaction) tarihselci yaklaşımı, bu çalışmanın bakış açısı için de anlam ifade etmektedir. Kathleen Thelen, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science* 2, sy. 1 (Haziran 1999).

Karen Orren ve Stephen Skowronek, “Beyond the Iconography of Order: Notes for a New Institutionalism”, *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*, der. Lawrence C. Dodd ve Calvin Jillson (Boulder: Westview Press, 1994), 311-330.

40 Hay, “Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don’t Go”, 7. Blyth, “Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century”, 31-37.

41 Blyth, “Ideas, Uncertainty, and Evolution”, 96.

42 Colin Hay ve Daniel Wincott, “Structure, Agency and Historical Institutionalism”, *Political Studies* 46, sy. 5 (Aralık 1998): 954.

43 Colin Hay, “Ideas and the Construction of Interests”, *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox (Oxford: Oxford University Press, 2010), 70.

şumladığını belirtmekteydi.⁴⁴ Daha başka bir ifadeyle, bu bakıştaki kritik dönemeçler ve şoklar, var olan yapıları -ve izleği- ortadan kaldırmak yerine içsel şartları da tetikleyip, yeni aktörler üreterek ya da onları güçlendirerek eski yapının yeni yönelimlerde devamını sağlamaktadırlar. Schmidt de tarihselci yaklaşımdaki izleğe bağımlı değişimi, farkındalık dışında gelişen (unconscious) bir olgu olarak okumaktadır.⁴⁵ Böylece sistemin içindeki bireyler de bu birikimin (bricolage) ve değişen gidişatın, yönelimin (drift) farkına çoğunlukla sonradan varmaktadırlar. İnşacı laboratuvarın soyutlamasında ise değişim olgusu, daha radikal sınırları zorlayabilmektedir/aşabilmektedir ve bu değişimler, sistemin unsurlarının hem gözlerinin önünde hem de bir kısmının içinde olduğu şekilde gelişmektedir.

Campbell, daha “tarihselci”liğe yatkın bir bakıştan hareketle, felsefi fikirlere -resmî dünya görüşü olarak da okunabilir- kriz zamanları (ülke çapında travma) dışında pek az itiraz edildiği tespitini yapmaktadır.⁴⁶ Yeni -eleştirel- fikirlerin, çoğu zaman siyasetin arka planında çalıştığını da ifade ederken; yeni ile eski fikir arasındaki geçişi “tedrici” (gradual) olarak tanımlamaktadır. Bu geçiş döneminde yeni fikrin savunucuları; “göstergeleri, sembolleri ve gelişmeleri” yeni fikre göre okuyup, “manipüle ederek” yeni fikre siyasal alan kazandırma faaliyeti yürütmektedirler.⁴⁷ Belirsizlik ve istikrarsızlık formunu normal durum olarak kabul eden inşacı soyutlama ise eski fikrin başarısızlığı ile yeni fikrin pekiştiği dönem arasını yine bir belirsizlik zamanı -“fetret dönemi”- olarak tanımlamaktadır. Bu kuramsal ayrıntıdaki inşacı ayrışma, “yeni gelecek olanın” tasavvur edilebilirliğinin zayıf ya da imkân dışı olduğunu savunmaktadır; ne var olan yapının “sözde değişmez kodları” ne de o ana kadar “sessiz/ etkisiz muhalefette olan fikir”, gözlemcinin yeni gelecek olanı tahmin edebilmesine izin vermektedir.

Değişimin dinamikleri üzerine gelişen kuramsal tartışmaların derinliklerinden söylemselciliğin çıkış noktası ve temel argümanına geri dönülecek olursa, 1980’lerin sonları itibarıyla aktör, onun kurumsal değişim talepleri ve kurumsal alandaki eski-yeni mücadeleleri hem siyasal alanı domine etmiştir hem de siyaset analizlerinde

44 Thelen Kathleen, “Timing and Temporality in the Analysis of Institutional Evolution and Change”, *Studies in American Political Development* 14, sy. 1 (Ekim 2000): 104.

45 Schmidt, “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”, 61.

46 John L. Campbell, *Institutional Change and Globalization* (Princeton: Princeton University Press, 2004), 93-94.

47 Campbell, “Institutional Reproduction and Change”, 102-104.

göz ardı edilemez hâle gelmiştir. Bu çalışmanın bakış açısına göre, bu “dalgalanmaların” temel nedeni ise dünya siyaset sistemindeki büyük değişimlerin de derinindeki üretim ve iletişim alanlarında yaşanan devrimsel nitelikteki sıçramalardır. 1990’lardan itibaren aktörler de bu sürecin içinden “ancak algılayabildikleri/çözümleyebildikleri ölçüde” fikirler üretip bunların söylemleşme süreçlerini başlatabilmişlerdir.

Takibi en zor değişim sorunsalının felsefi (kamu felsefesi ve zamanın ruhu/zeitgeist) boyutlarda olanlar olduğunu söyleyen Mehta, yeni fikrin de oluşumun “sorun tanımlaması” (problem definition) ile başladığını ve bu tanımlamaların da potansiyel yeni seçeneklerin “kapsam” ve “kalibresini” belirlediğini savunmaktadır.⁴⁸ Bundan sonraki aşama ise Schmidt’in aktöre tanımladığı önalan söylemsel yetenekler (foreground discursive abilities) ölçüsünde gerçekleşebilmektedir:⁴⁹

“Bu önalan söylemsel yetenekler, kamu meselelerinde (public action) değişimin açıklanabilmesinin yolunu açmaktadırlar. Çünkü bu, insanların içinde buldukları kurumun dışında düşünebilme yeteneklerini ifade etmektedir; ki bu insanlar bu kurumların dahilinde hareket etmeye, onu eleştirmeye, onun hakkında iletişime geçmeye ve onu irdelemeye, kendilerinin ve başkalarının bu kurumlar hakkında fikirlerini değiştirmeye ve bireysel ya da kolektif olarak bu kurumları değiştirmeye devam etmektedirler.”

Sonuç olarak söylemselci yaklaşım, yeni kurumsalcı devlet kuramının hâlen ucu gelişmeye açık en son alt-alanıdır. Devlette ve kurumlarında süreklilik hatlarını takip eden ilk üç konvansiyel alanın aksine değişimi analiz odağına almış olması ve değişim fenomenini -olumlu-olumsuz- besleyen şartların gelişerek devam ediyor olması, söylemselciliğin uzun süre daha kendisi de değişerek devam edeceğini göstermektedir. Aktörün (özne) tahayyülleri zorlayarak gelişen iletişim çağında dahi bilgi ve doğru enformasyona tam ulaşabilmesinin imkânsızlığı ve elindeki bilgilerin hangi sonuçları vereceğini öngöremezliği, söylemselciliğin kuramsal dünyasını bilinemezci sofistikasyonlara sürüklese de siyaset analizinin aktörü -ve kümelenmeleri- ve fikrini dışlaması mümkün gözükmemektedir. Bu metinde, odaklanılan dönem ve anlatı gereği olarak değişimci fikir ve de doğal olarak Mehta’nın belirttiği üzere sorun tanımlamaları üzerinde durulmakta, bunun içinde Dergi içindeki yazarların “paylaşılan zihinsel hâllerine” (Douglas North) de odaklanılmaktadır.

48 Mehta, “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether to “How””, 33-35.

49 Schmidt, “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change”, 15.

Türkiye Günlüğü Dergisi (1989-1995)

1989 yılında yayımlanmaya başlayan *Türkiye Günlüğü Dergisi*; oturduğu zamansal düzlemde, Türkiye’de dönüşen toplum ve siyaseti ve bu dönüşümlerin desteğindeki “devlette değişim taleplerini” okuma ve analiz etme imkânları sunan oluşumların öne çıkanlarından. Dergi çoğunlukla sağ siyasetin çeşitli kompartımanlarından/tonlarından entelektüellerin, “temel liberal/özgürlükçü değerlerde” bulunduğu -ya da araçsallaştırdığı- ve en önemlisi de Türkiye’de “merkezin, merkez siyasetin ve devletin” yeniden inşa edilmesi gerekliliğinin tartışıldığı bir platform olmuştur. Bir özelliği ise Özal siyasetine yakınlığıdır ki ona benzer şekilde eklektik ve doğal olarak çelişkili özellikler de göstermektedir. Bu platform, çevreden yetişen yeni entelektüelin tüm unsurları ile “geleneksel merkeze meydan okuma” faaliyetinin geliştiği entelektüel bir alan olmuştur. “Çevreden yetişen entelektüel” tanımı, *Türkiye Günlüğü*’nün çekirdek kadrosundaki yazarların öz tanımlamalarından alıntılanarak kullanılmaktadır. Dergi’de farklı siyasal görüşlerden (liberal, sol, Atatürkçü, vs.) yazarlara da yer verilmiştir. Fakat bu çalışmada öncelikle sürekli yazarların makaleleri üzerinde durularak, Dergi’nin özellikle düşünsel bileşkesindeki duruş ve tavır anlaşılmasına ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

12 Eylül; geleneksel siyasetleri “kesintiye” uğrattırırken, 1980 öncesinin aşırı kutuplaşma ortamında sağ siyasal ve entelektüel alanlardan gelen çevre kökenli gençleri hem sarsmış hem de bu alanlara farklı bakışlar da kazanarak -siyasette, medyada, bürokraside, akademide, yayıncılıkta- “tutunmalarına” da neden olmuştur. Takip eden dönemlerde, “aktör”leşen bu kişilerin bir kısmı, entelektüel alan ile siyasal alan arasında söylemselci yeni kurumsalcı bakış tarafından “aracı” (mediator) ya da “girişimci” (entrepreneur) olarak tarif edilen rollere soyunmuşlardır. Yeni sağ paradigmanın yansımaları, 12 Eylül ile uğradıkları zararı tazmin edercesine, onlara yeni yollar ve alanlar da açmıştır. 1980’lerin sonuna gelindiğinde ise önceki on yıllarda siyasal zihinlerini (özellikle anti-komünizm) şekillendiren Soğuk Savaş’ın sona erışı, çevreden yetişen entelektüele tüm siyasal düzeni yeniden yorumlayabilecekleri ve şekillendirebilecekleri his ve kanaatini sunmuştur.

Çevre desteğindeki sağ siyasetlerin, devlete içkin geleneksel merkez siyasetlerin bagajından neredeyse artık “tamamen” özgürleşmelerinin belirtilerinin görünür hâle gelmesi (1), bürokratik alanları takiben entelektüel alanlarda da bu kesimlerin entelektüellerinin etkinlik sağlamaya ve kabul görmeye başlaması (2), geleneksel merkez (sol) ile mesafesi iyice açılan ve liberalleşen solun, bu kesimleri sivil toplum alanı olarak okumalarının güçlenmesi (3), liberal dalga ve küreselleşme ile birlikte yoğunlaşan post-modern yansımaların bu tür okumaları desteklemesi (4), “müesses ni-

zam karşıtı” karakterli Özal siyasetinin bu “liberal” buluşmaları teşvik edici tavırlar göstermesi (5), uluslararası alandaki gelişmelerin -Balkanlar, Orta Doğu, Türki coğrafya-, çevre kökenli entelektüelin jeopolitik muhayyilesini “özgürleştirilmesi” (6), manevi alanları baskıladığı savunulan pozitivistin karşısına bu konuda nötr olduğu düşünülen “teknoloji” söylemi ile çıkma imkânlarının doğduğu algısı (7) şeklindeki yaklaşımlar aktörlerde merkezin ve devletin yeniden inşa edilebileceği ve edilmesi gerektiği kanaatlerini güçlendirdi. Bu olgu, Thelen’ın -tarihselci yeni kurumsalcılık-değişim için gerekli olarak tarif ettiği iç ve dış şartların kesişmesi (intersection) ve çarpışması (collision) soyutlamasına da söylemselciliğin (inşacılığın), aktörde yeni subjektif menfaat algılarının ve kanaatlerin oluştuğu dönüşümcü belirsizlik ortamları (uncertainty) tasvirine de uymaktadır.

Dergi’de zaman zaman yer alan liberal yazarların da kendilerine yeni sağ paradigmanın çıktılarında (1), iç siyasette yaşanmışlıklar neticesinde (2) ve “genel anlamda el yordamıyla (3) liberal ve özgürlükçü değerlere doğru hareketlenen sağ düşünce”ye ve siyasete, “liberal ve hatta muhafazakâr düşünce derinliği” kazandırma-katkı yapmaması onu biçtikleri gözlemlenebilmektedir.⁵⁰ Bu, bir bakıma devlet geleneğine içkin merkez sağ siyasetin “arka sıralarında” kalmış liberal düşüncenin, devlete eleştirel karakterdeki muhafazakâr unsurları yeni bir merkez kompozisyonunda -kurgusunda- şekillendirme faaliyeti (arzusu) olarak da yorumlanabilir. Aslında yeni muhafazakarlık, dünyada söylem olarak bireyin özgürlüğüne yer vermeye başlarken, Türkiye’de çevreden yetişen muhafazakâr entelektüel de bu gelişmeyi kendi siyasal bakışına tercüme etmeye, kısmen de olsa, başlamıştır.

50 1992 yılı itibariyle Liberal Düşünce Topluluğu’nu (LDT) kuracak olan Mustafa Erdoğan, Atilla Yayla ve Kazım Berzeg; Dergi’de liberal düşünceyi işlerken, onun muhafazakâr düşünce ve siyaset ile *eski* ve *yeni* ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Bir bakıma, devlete içkin geleneksel merkez siyasetin yerine, çevre tabanlı muhafazakâr siyasetleri, liberal değerler üzerinden merkeze davet etmişlerdir. Bu görüşlere göre, *liberal düşünce*, ‘üstün’ paradigma olmadığı dönemde, hep muhafazakâr siyasetlerin (partilerin) içinde kendine yer bulabilmiştir. ‘Liberalize’ olan *yeni muhafazakarlık* ise, özellikle bireysel özgürlüğe verdiği önemle, liberal dünya görüşüne daha da yaklaşmıştır.

Mustafa Erdoğan: “Yeni Muhafazakârlığın “liberal” bir muhafazakarlık karakteri göstermesinin bir anlamı, bireysel özgürlüğe bir değer olarak yer vermesinde ortaya çıkmaktadır”; Mustafa Erdoğan, “Liberalizm, Muhafazakarlık ve Türk Sağ”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991), 53-54.

Kazım Berzeg: “Avrupa’nın büyük Muhafazakar ve onları takiben Hristiyan Demokrat partileri, “minimal devlet” düşüncesini benimsemeseler de, liberalizmin ilkeleri için önemli nispette “sığınak” hizmeti yaptılar.”; Kazım Berzeg, “Liberalizm, Din, Müslümanlık”, *Türkiye Günlüğü* sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 136.

Ahmet Turan Alkan:

“Geliniz ‘fert’ olalım: ... ‘Biz’ zamirinin esirgeyici rüşvetlerini reddedip, ‘ben’ diyebilmenin o tarifsiz onurunu yaşayalım. ... Önce ‘ben’ olalım: Sonra belki ‘biz’ oluruz!”⁵¹

Genel planda bakıldığında daha çok görgül ve yaşanmış tecrübelerle ulaşılan bu bireyci bakış ise ilerleyen zamanda pek de derinleştirilememiş gözükmetedir ve büyük ölçüde siyasetlerin de etkisiyle toplumu kültürel ve sosyolojik bloklara ayırarak görme ve bunun üzerinden yorumlama alışkanlıkları gelişerek devam etmiştir.

Dönemin şartlarında, geleneksel sol siyasetler ve üzerine oturduğu hatlar (fikri, siyasi) ise, liberal düzleme soldan gelenlerce dahi (aslında en çok onlar tarafından), “pozitivist-aydınlanmacı-jakobenist” olarak nitelenen siyasal geleneğe içkin olduğu gerekçesiyle olumsuzlanarak, çevreden yükselen muhafazakârlığın merkeze yöneliminin önü açılmış, desteklenmiştir. Buna rağmen adı konmamış liberal düzlemde “buluşulan sol” dahi, “yeni sağ entelektüel” tarafından şüpheyile karşılanmış ve aslında kerhen bir ilişki sürdürülmüştür. Bunun en önemli nedeni de Türkiye’de solun bir bütün olarak, Batıcı (bürokratik) modernleşmenin bir varyantı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de solun -Alevi ve Kürt unsurlar dışında- bir toplumsal tabana oturmadığı fikri çok yaygındır.

Aydın Menderes:

“...Türkiye’de sol, hakim sınıf durumunda olan bürokrasinin ideolojisi olarak ortaya çıktı. ... bu gelişim ve değişim içerisinde kapitalist ilişkiler bürokrasiyi de içine alıp onu kuşatmaya başlayınca, kendi sınıfsal temelinden de mahrum kaldı. 12 Eylül de bir bakıma bunu belgelemiş oldu.”⁵²

Bu anlamda, liberal-özgürlükçü alana doğru hareketlenen solun, “Kemalizm” ve “resmî ideoloji” başlıklarıyla kurucu dünya görüşü ve uygulamalarına yönelttiği eleştiriler de onun Batıcı ideolojinin bir parçası olarak değerlendirilmesinin önüne geç-

51 Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991), 12.

52 Aydın Menderes ile Röportaj, “Devlet Eğitim Politikaları ile İdeoloji Kabul Ettirme Yolunu Bırakmalıdır”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991), 111.

memiş, onu tam anlamıyla “aklayıp bu yaftadan kurtaramamıştır.” Küreselleşmeci, sivil toplumcu, post-modern esinlenmeci tavır; solu, tahminlerinin aksine, çevreden yetişen entelektüelin nazarında akredite edememiştir.

Beşir Ayvazoğlu, 1991 Yaz’ındaki sayıda, bu meşrepteki solu şu şekilde değerlendirilmektedir:

“...Türkiye’de hiçbir muhasebeye gerek görmeksizin, büyük bir pişkinlikle gündemlerini değiştirip çark eden, üstelik uzunca bir süredir holdinglerle iyi ilişkiler içinde oldukları için önemli iletişim kanallarını da ele geçirerek iktidarlarını sağlamlaştıran solcu aydınlar, kültür tüketicilerini (!) çevrecilik, feminizm, cinsel özgürlük, bireysellik, nostalji teraneleriyle şaşkına çevirip ‘keyif’lerine baktılar. (...) Bu arada solun önde gelen isimleriyle Tek Parti bürokrasisi arasındaki akrabalık ilişkilerinin araştırmaya değer bir konu olduğunu belirterek geçelim. ... Bilgisizlikleri yetmiyormuş gibi, bir de kendilerini “Yeryüzü Kültürü” dedikleri Batı kültürünün adeta misyonerleri olarak görmektedirler.”⁵³

“Yeryüzü kültürü”, “İkinci Cumhuriyetçilik” kavramını üreten Mehmet Altan’ın sıklıkla kullandığı bir tariftir. Liberalize olan solun, dünya ile bütünleşmeci ya da olumladıkları küresel-bölgesel değişimler ile senkronize olmanın gerekliliklerini savundukları tavırlar, çevreden yetişen entelektüelin rezerv koydukları alanlardır. Oysaki bu siyasal yönelim, sol-liberalleri Özal siyasetini çeşitli seviyelerde olumlamaya sevk eden unsurların da başında gelmekteydi. Kendileri için avantajlı bir siyasal iklimin gelişim sürecine girdiğini gözlemleyen ve sezen sağdaki yeni nesil entelektüelin ise Batı kökenli modernleşmeci siyasal bakışı, yeni açılan hareket ve ivme sahasına karıştırmaya hiç niyeti yoktu.

Dergi’deki genel düşünceyi oluşturan entelektüelin yükselen muhafazakârlığını, İslamcılığın değilse de “siyasete ve topluma ‘İslami perspektiften’ bakışların ve yaklaşımların çeşitli tonları/hâlleri” olarak okumak mümkün gözükmemektedir. Bu alan, zaman zaman İslamcılık merkezli siyasetleri desteklemeye eğilimli gözükse de bu şekilde bir tanımlama, bu ideolojik duruşun “özünü” daha iyi açıklamaktadır. Onların odağındaki ve idealindeki alan, ideolojik İslam’dan ziyade “türdeş olarak görme eğilimi” (belki de zafiyeti) de gösterdikleri toplumda, uzun Batılılaşma dönemin-

53 Beşir Ayvazoğlu, “Türkiye’de Solcu Olmak”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 15 (Yaz 1991), 81-84.

de geliştirilemeyen ama ancak yaşatılabilen İslam -ve aslında daha doğrusu Müslümanlık- ile yoğrulmuş halk kültürüdür. Birçok yazar, laikliğin dayatılan bir devlet politikası ('laikçilik') hâline gelmesiyle İslam'ın ya da Müslümanlığın çevrede bir kültür ve inanç olgusu olmaktan çıkıp çevrenin "direnış ideolojisi" hâline geldiği konusunda hemfikirdir. Hatta ilerleyen satırlarda da değinileceği üzere, İslamcılık da bazı yazarlar tarafından yanlış Batılılaşmanın bir çıktısı-ürünü olarak değerlendirilmektedir. Dönemin şartlarından ve politik "doğrularından" dolayı olsa gerek, Türkçü sağ reflekslerin "açıkça" sergilenmesinden ise imtina edilmiş gözükmemektedir; Dergi'deki birçok entelektüel, aslında bu sağ gelenekten gelmiş olsa da... Bu gizil olarak değerlendirilebilecek tavır, ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere, Osmanlı modernleşmesi öncesine bakışta ya da cari İslamcılığın "çevrenin bütünü temsil edip edemeyeceği" sorusuna gelince kendini zaman zaman ele verebilmektedir.

Hemen ifade etmek gerekir ki liberal düşünce de aslında, aynı Özal siyasetinde olduğu gibi, başka tür bir "gizilikte" kendini belli etmektedir. Doğrudan savunulmasa da "anımsattıkları" ve "çağrışimleri", araçsallaştırılarak kullanılmaktadır. Çünkü Soğuk Savaş'ın bitişiyile "liberal tavrın", sadece iç siyasette değil aynı zamanda uluslararası alanda da (ABD, AB, vs.) akredite edebilme gücü zirvesine ulaşmıştır. 20. yüzyılda, önce pozitivistimin, sonra sosyal refah devleti mutabakatının ve en son olarak da reel sosyalizmin "iflasları"; liberal düşünceye ve siyasete, uluslararası planda böyle bir gücü sunmuştur. Bu dönemde "tüm düşünsel akımlara nüfuz edebilen" bir tür "liberal mutabakat" ortamı da oluşmuştur. Liberal tavrın -ki bu küreselleşmeyle uzlaşma olarak da okunabilir- ve bu dünya görüşünün desteğini alabilmenin sunduğu "kabul" ve "tanınırlık" sağlama imkânları; en somut şekilde bir sonraki on yılda AK Parti siyasetinin inşasında da kendini göstermiştir. Liberal akım (saf ya da "parçalı"⁵⁴, ör. "Marksist-liberal", muhafazakâr-liberal) üzerinden üretilen söylemler, içte temel desteğini çevre güçlerden sağlayan ve yeni bir merkez formülasyonu iddiasına sahip AK Parti'nin, 2000'li yılların başında Batı dünyası ile ilişkilerini de kolaylaştırıp güçlendirebilmiştir. Metnin bu bölümünün ilk başlığı altında yer verildiği üzere, bu yolla çevre güçlerden yeni bir merkez yaratma fikrinin ilk nüvelerinin, 1990'ların Özal siyasetinde ve söyleminde kendini gösterdiği de unutulmamalıdır. Zaten bu çalışmada odaklanılan zaman aralığı da söylemsel ya da deneysel olarak nitelenebilecek bu ilk dönemdir. Çevreden yetişip cari merkeze ve de devlete meydan okuyan entelektüel de liberal düşünce/siyaset ile bu tür "faydacı" ilişki kurma modelini büyük ölçüde Özal siyasetinden öğrenmiştir.

54 'Parçalı liberal': Sol ve sağ cenah siyasetlerden gelip siyasal duruşlarını liberal düşünce ile harmanlayan aktörler için, Atilla Yayla tarafından kullanılan tanımlama. Atilla Yayla ile gerçekleştirilen görüşmeden.

1980 öncesinde, “merkez” siyasetin “ötesindeki” -ya da uçlardaki- sağ(lar)ın, çevrenin manevi ve geleneksel değerleri (kültürü) üzerine inşa edilmiş ve sol karşıtlığına (anti-komünizm) odaklanmış siyasetleri düşünüldüğünde; bu yeni sağ cenah entelektüellerinin liberal düşünce ve özgürlükler ile “mesaisi”, bir hayli önem arz etmektedir. Bu gelişme, içine girilen çağın iç ve dış şartlarının bileşkesinde bir çıktırken bir diğer taraftan da siyasal gerilimin, 12 Eylül sonrasında geleneksel sol ve sağ siyasetler arasından “yeniden inşacı siyaset(ler)” ile “hâkim devlet olgusu” izleğini muhafaza etmek isteyen siyaset(ler) arasına peyderpey alan değişiminin göstergelerindedir. Dergi’nin özellikle çekirdek kadrosundaki isimler, kendileri de başka siyasal-entelektüel koordinatlara -ya da farklı sentezlere- doğru hareketlenmiş olmaları nedeniyle bu olgunun bir hayli farkındadırlar.

Türköne, bu durumu şu şekilde tarif etmektedir:

“1980 öncesi Türkiye’de siyaset ‘sağ-sol’ eksenini üzerinde yükseliyordu. Bu eksen kaybolmamakla beraber başat konumunu kaybetmiştir. Bugün başat olan yapılanma laik cumhuriyetin (veya devletin) bir cennahta, İslamcıların öbür cennahta yer aldığı bir yapılanmadır. 80 öncesinde sağ ve sol ‘devleti ele geçirmek’ için birbirleriyle mücadele ediyordu. (...) Bugün devlet, mücadelenin şiddeti zayıflamasına rağmen taraflardan birini teşkil ediyor. Radikal mücadele devletle İslamcılar arasında, siyasi mücadele laik cenahla Müslümanlar arasında cereyan ediyor. Bu eksene sahip siyasi kamplaşmanın demokrasinin geleceği için iç açıcı olmadığını kabul etmek gerekir.”⁵⁵

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türköne, 1990’ların henüz başı itibarıyla hem yeni oluşan gerilim hattının hem bu hatlar üzerindeki unsurların pozisyonlarının hem de “potansiyel risklerin” farkındadır. Bu önermede ise “laik cenah”ın payına dolaylı olarak gayrimüslim olarak sıfatlandırılmak düşmektedir. Fakat, Ayvazoğlu’nun “asıl kütle” ve Alkan’ın “sessiz çoğunluk” kavramsallaştırmalarına değinildiğinde, Türköne’nin “Müslümanlar” ifadesi, biraz daha anlaşılabilirlik kazanmaktadır. Dolayısıyla diğer iki yazarda da bu şekilde benzer bir kategorizasyon kendini belli etmektedir.

Dergi’de yer alan ve özellikle liberal alan içinde değerlendirilebilecek makalelerde, devlet ve devlet ideolojisinin tarafsız -ya da unsurların dengeli/hakkaniyetli bir bi-

55 Dergi’den çalışmanın temel iddiasını da destekleyen bir tespit olarak: Mümtaz’er Türköne, “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990), 42.

leşkesi- olması gerektiği savunulsa da aktüel çevre adına yapılan düşünsel ve siyasi mücadelelerin, “çoğunlukçuluğa” sapabilme olasılığının kuvvetliliği, daha 1980’lerin sonu 1990’ların başı itibarıyla kendini göstermektedir. Bazı yazarların çevreyi (“Müslümanlar”), “millet” olarak tabir edilen olgunun “özünü-aslını” temsil eden türdeş bir topluluk (asıl kütle, sessiz çoğunluk) olarak tahayyül ve neredeyse “olması gereken bir ‘millet-i hâkime’” olarak takdim etmeleri, gelişebilecek potansiyel çoğunlukçu yaklaşımların kendini gösteren karineleri olmuştur.

Ayvazoğlu, asıl kütleyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“...bu kadar farklı grupları ve düşünüş şekillerini ‘sağ’da birleştiren nedir? Bence, asıl kütlelerin çeşitli eğilimlerini temsil ve ifade etmekte oluşları... ‘Asıl kütle’ diyorum; altını özellikle çizdiğim bu tabir çok önemlidir. Aşağı yukarı yüz elli yıldır adeta tarihin akışı dışında bırakılmış, fikri sorulmayan, sadece sürekli olarak bir şeyleri kabul veya reddetmesi istenen, vergi alınan, gerektiğinde de ırgat gibi çalıştırılan kesimdir ‘asıl kütle’ halkın büyük kısmıdır, gövdesidir. Batı’ya yaklaştıkça asıl kütlelerden uzaklaşan ve onu ‘geri’, ‘ilkel’, ‘çağdışı’, ve ‘adam edilmesi gerekli fasafiso kalabalık’ olarak gören bürokratik aydınlar, bu kütlelerin üzerinde devletin bütün imkânlarını kullanarak büyük bir baskı uygulamışlardır. Özellikle inançlar üzerinde uygulanan baskı, ancak Demirperde ülkelerindeki baskıyla kıyaslanabilir.”⁵⁶

Alkan ise “sessiz çoğunluğunu” daha yumuşak ve sorgulayan bir üslupla değerlendirmektedir:

“‘Sessiz çoğunluk’ tabiri, tepkisini ya da cevabını dile getirmekte, biz ‘okumuşlar’ kadar şanslı olmayan Müslüman kitleyi anlatıyor. Politikayla ancak seçim sandığının başında ilgilenen sade Müslümanları, ‘Sessiz Çoğunluk’ diye nitelendirmek istedim. ... Bu derbeder ve fikri bütünlükten uzak satırlar, hiçbir çözüm teklif etme iddiasında olmadığı gibi, bu satırların yazarı çözüm tekliflerine de taraftar değildir. Çözümü, yapılması gerektiği gibi zamana ve ‘yaşın’a bırakmalı. Bugün yapılması gereken şey nedir? Birtakım şahsi tespitleri sıralarken amacım, zihinlerde küçük kıvılcımlar çaktırmak değil, kendi zihnimde ve düşünce dünyamda ‘farkına varma’ melekesine egzersiz yaptırabil-

56 Ayvazoğlu, “Türkiye’de Sağcı Olmak”, 32-33.

mektir.”⁵⁷

1990'lara girilirken sağ entelektüel dünyanın “hissettiği” düşünsel iklimde bahsi geçen bu kitlenin, artık merkezin “sunduğu” normların dışında kendini ifade etme zamanının geldiğine dair kanaatler oluşmuştu. Fakat bu doğrultudaki yaklaşımlar, takip eden yıllar içinde “kültürel-sosyolojik anlamlarda gelişen bir sınıfsal mücadelenin” de -daha doğrusu “bölünmenin”- habercisi olmuştur. Bu çatışmanın adı, ilerleyen yıllarda jurnalistik siyaset dilinde “yaşam tarzı savaşı” gibi isimler alacak iken, aslında meselenin biraz daha derininde “ulus ve devletin hangi medeniyet (uygarlık) alanına/kümesine dahil olması gerektiği” tartışması da yatmaktaydı. Kılıçbay, Dergi içinde yayınlanan bir makalesinde konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

“Ülkemizdeki manevi iç savaşın nedeni, Türkiye insanların nasıl bir uygarlık küresi içinde yaşamak istedikleri konusundaki ihtilafıdır. Taraflar ise, ‘geleneksel’ uygarlığı savunanlarla ‘Batı’ uygarlığından yana olanlardır.”⁵⁸

Verilen alıntıda, Kılıçbay’ın da tarif ettiği kadim aidiyet ve yönelim ihtilafı, on yıllar içinde gelişerek/karmaşılaşarak bir sınıfsal/sosyolojik yarılmaya ve buna bağlı “donuk karakterli” -statik ve çözüm üretilmesi zor- siyasal bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Kaldı ki bu kutuplaşma, 1980 öncesinde siyaset yelpazesini üzerindeki sağ ve sol cenah siyasetler arasındaki yüksek kutuplaşmadan çok başka bir karakterdedir.

Dergi’deki “asıl kütleli bakış”, sadece çoğunlukçuluk ve devlet için yeni kimlikte bir aşkıncılık yaratma potansiyeli taşımamış, aynı zamanda devletin kadim aşkıncılığının -devlet geleneğinin- tarifinin ve analizinin yapılmasını da güçleştirmiştir ki esas problem de burada yatmaktadır. Aşkıncılığın unsurları ve karakteristiği analiz edilmeden araçsal bir devlet tarifinin ortaya konamayacağı açıktır. Bu noktada en büyük sorun, aşkıncılığın ortaya çıkışı ve gelişiminin, “200 yıllık Batılılaşma” süreci içine hapsedilmesidir ki çoğu yazar da bu görüşü söylemleştiren işlemiştir. Cumhuriyet Devleti’nin siyasal ve fikri köklerinin Osmanlı modernleşmesine (19. yüzyıl) dayandırılması, her ne kadar entelektüel anlamda önemli bir aşamaysa da devlet toplum ilişkilerini belirleyen “devlet geleneği” ve bununla ilişki içindeki “siyasal

57 Ahmet Turan Alkan, “Sessiz Çoğunluk Bakımından Batılılaşma ve Çağdaşlaşmanın Anlamı ve Tezahürleri”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 2 (1989): 31.

58 Mehmet Ali Kılıçbay, “Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laikçilik”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 117.

kültürün”, “daha uzaktaki” ve derindeki köklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu haliyle, Batılılaşma süreci öncesindeki Osmanlı devlet yapısı (14. yüzyıldan 19. yüzyıla), çevrenin değerlerinin ve maneviyatının Devlet’te “hakkaniyetle” ve hatta bir tür “çoğulculuk” içinde temsil edildiği bir tür asr-ı saadet/altın çağ tahayyülü halini dahi alabilmektedir. Ya da çevreden yetişen entelektüel için belki de “toplumsal çevre ile Osmanlı merkezinin aynı kültür ve uygarlık küresine ait olması” yeterli görülmektedir; bu çevrenin, merkezin ürettiği normlara “dayatma” ya da “benimsetme” yöntemleri ile tabi olması gerekmiş olsa da...

Hâlbuki Osmanlı Devleti, özellikle 15. yüzyıldan başlayarak, merkez karşısında çevrenin gücünü sınırlayıp -izolasyon- onu önemli oranda denetim altına almıştır (patrimonyal merkezileşme): öne çıkan ailelerin (aristokrasi) gücünün kırılması, tarım sisteminde büyük toprak yapılarının engellenmesi, merkezin ve bürokrasinin giderek pekişen hâkimiyeti vs. Devlet, bu toplumsal alanlarda güç temerküzlerinin önüne geçecek türlü önlemleri hayata geçirmiştir.

Bir diğer taraftan da üzerinde durulan -asıl kütleci- yaklaşım ve tahayyül, Osmanlı Devleti için modernleşme/Batılılaşma, “çözülmesi” gereken “sorunları” da sadece “düşman karakterli” dışsal müdahalelere (düşmanlıklar, komplolar) ve içerideki ferasetsiz, basiretsiz ve özünden kopmuş siyasete bağlayan düşünsel ve duygusal bakış açılarını barındırabilmektedir. Sorunların içsel nedenlerine ve özellikle 18. yüzyıl itibarıyla Batı’yla gitgide açılan gelişmişlik farkına yeterince temas edilmemektedir. Bu duygusal-ideolojik bakışa göre emperyalist-Hristiyan Batı, “muzaffer”, “kerim” ve “Müslüman” Osmanlı Devleti’ni baskılayıp yıpratarak gerileme içine sokmuş, merkezini hegemonyasına alarak yanlış çözüm yollarına sevk etmiş ve sonuçta da toplum (tebaa) ve devlet arasındaki organik ve hakkaniyetli ilişkinin bozulmasına sebep olmuştur. Devleti kurtarma amacıyla yola çıkan, Batı düşüncesi etkisindeki Osmanlı Devlet eliti de önce -çözüm yönelimli olarak- buna alet olmuş, sonra süreç içerisinde kendi toplumuna tamamen “yabancılaşmış” ve nihai olarak da kendi toplumunu siyasal ve kültürel baskı altına almıştır.

Bu tür tarihsel yaklaşımların taşıdığı “ileriye dönük” en önemli risk, çalışmanın temel iddiasında da ifade edildiği gibi sivil toplumu (aracı kurumlar, özgürlükler, uzlaşma, vs.) tarihsel nedenlerden dolayı gelişmemiş bir ülkede siyasetten demokratikleştirici-özgürleştirici etkinin büyük bir “iyimserlikle”, kesinlikle ve ivedilikle beklenmesidir. Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile kuramsal tabanının kurgusu oluşturulurken ilham kaynağı olan Heper de Dergi’de yer alan bir makalesinde, bu “riske” dikkat çekmektedir:

“Demokrasi bir dengeler rejimidir. Özel çıkarlar ile toplumun uzun süreli çıkarları, eşitlik ile özgürlüğü, vs. dengelemek zorundayız. Sorun yalnızca özgürlük, sivilleşme ve seçilmişlerin önemini vurgulamaya indirgenemez. Tüm bu hususların, üst düzeyde gerçekleştirilmesine kimsenin bir itirazı olamaz. Sorun, çeşitli unsurlar arasında nasıl denge kurulacağıdır.”⁵⁹

Aşkıncılığın organik bir parçası olan ve onun şekillendirip fermente ettiği toplumsal nüveleri de içeren siyasal kültürün yeni bir aşkıncılık üretmesi ise her zaman kuvvetli bir ihtimaldir. Heper, bu çalışmanın kavramsal çerçevesi için başvurulan çalışmada aşkıncı salınımların, aşırı araçsalcı hareketleri de tetikleyerek onlarla birlikte gelişeceği tespitini de yapmaktadır. Daha net bir ifadeyle merkezin aşkıncılığının artması, çevrenin -çevreleşenin- özel çıkarlarını fırsatçı şekillerde devreye sokmasının da önünü de açabilmektedir.

Yine de Dergi’de yayınlanan makaleler içinde, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan merkezîyetçi ve otoriter devlet yapısını bir devamlılık içinde gören ve en önemlisi de bunu Osmanlı modernleşmesinden önceye dayandıran tespitlere ve değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Çoğu zaman arka planda kalan Türkçü bakış da bu alıntılarının bazılarında gözlemlenebilmektedir.

Ahmet Turan Alkan:

“Açık olan nokta şu: zihni cihazlarımız, Batılılaşma cereyanı başlayalı beri iş görmüyor. Ne var ki Batılılaşmanın tarihini çoğu kere yuvarlatılmış bir ifadeyle ‘son ikiyüz sene’ diye tarif edip geçiyoruz. Halbuki bu tarihi pekâlâ 15. yüzyıl ortalarına kadar geriletebiliriz. Bu bedaheti anlamakta güçlük çekiyoruz, çünkü kendi tarihimize bakışımız, düzeltilmesi çok güç egosentrik yanılgılarla doludur. Osmanlı tarihinin şecaat günlerini, beşerî bir alan olmaktan sıyrarak kristalize etme gayretleriyle başlayan bu yanlış idealizm, tarihlemedeki hata yüzünden tarih disiplini bizler için kullanışlı bir araç olmaktan çıkarıyor. (...) İşin aslına bakılırsa Batıya yönelik ilk ‘sultani ve dramatik’ alakaların Hazreti Fatih’le başladığı farkedilir. İstanbul’un fethi ile başlayan yıllardan sonra, Batıya alakalarımız, hüznü dolu bir muvazaa silsile-

59 Metin Heper, “Yeni Anayasa Arayışları Üzerine Düşünceler”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 71.

sinden ibaret sayılabilir. Durumun bütün keskinliği ile farkedilebilmesi için Batı retoriğinin halkın şahdamarına kadar yaklaşmasını beklemek gerekmişti.”⁶⁰

Süleyman Seyfi Öğün:

“Türkiye’de kısa devreleri, modernleşme ve de özellikle bu günlerde pek revaçta olduğu üzere cumhuriyet ve Kemalizme mal etmek beşinci sınıf bir idealist tarihçi açıklamasıdır. Benzer olarak Türk ilericiliğinin yaptığı da budur. Onlar da hala bütün sıkıntıların kaynağını Osmanlı ve İslamda görmeye devam ediyorlar. Ne sürekliliği ne de değişimi etkin ve esenlikli kamusal hayat içinde başaramayışımızın sebebi Osmanlı’yı da İslamı da Cumhuriyeti de içine alan otokrasinin tarihinde yatıyor.”⁶¹

Mustafa Erdoğan:

“(…) Osmanlı bürokrasisi dini gelişmelerin kendi denetimi dışına çıkmasına izin vermemiş ve bunu sağlamak için, gerekli gördüğünde sert yaptırımlara başvurmuştur. Atatürk’ün de, devleti ‘ulema’nın ve tarikat önderlerinin etkisinden korumaya dönük bu Osmanlı geleneğini devralmış olduğu söylenebilir.”⁶²

Vedat Bilgin:

“Anadolu coğrafyası üzerinde yaklaşık bin yıldır yaşamakta olan Türkler’in sahip olduğu devlet geleneği devlet ve yönetim biçimi ile ilgili kavramların tartışılmasını bir hayli ilginç bir hale getirmektedir. Zira, devletin temsil ettiği siyasi alanın halkı dışarıda bırakma eğilimi, söz konusu geleneğin en bariz vasıflarındandır ve bu geleneğin kendisi kadar uzun bir geçmişe sahiptir. Bin yıl devletin dışında kalmış bir top-

60 Ahmet Turan Alkan, “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993), 9-10.

61 Süleyman Seyfi Öğün, “Türkiye’de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pür Melali”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993), 21.

62 Mustafa Erdoğan, “Laiklik ve Türk Uygulaması Üzerine Notlar”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990), 57.

lumun devlet ve yönetim biçimi ile ilgili konuları, ürkmeden, telaş ve heyecana kapılmadan, ‘muhasım’ taraflar haline gelmeden aklı selim ve sükûnet içinde tartışmayı becerebilmesi pek kolay benimsenecek bir tutum gibi gözüküyor.”⁶³

Süleyman Seyfi Öğün:

“Türk siyasetinin yıpratıcı diyalektiğinin kökleri, Kemalist Cumhuriyet’ten çok öncelere, Osmanlı siyasetine uzanmaktadır. Kılıçbay’ın da işaret ettiği gibi, siyaset yapma süreçleri Osmanlı’da atomizasyona uğramış, dar bir grubun elinde özel bir imtiyazın konusu olmuştur. (...) Bu çerçevede pax Romana ve Bizans mirasçısı pax Ottomana arasında güçlü süreklilik ilişkileri bulunmaktaydı. (...) Cumhuriyetin doktrinine karşı gelen ya da karşı geldiği varsayılan herşeyin üzerine tıpkı Osmanlı’nın heterodoksiye karşı geliştirmiş olduğu ödünsüzlükle gidildi.”⁶⁴

Vedat Bilgin:

“Asker ve sivil bürokrasi tarımcı büyük imparatorluğun askeri ve ekonomik örgütlenmesini, bu ilişkileri sürdürmeyi başaracak düzeyde gerçekleştirirken, bu başarının devamı ise istikrarın sürekliliğine bağlıydı. Bu zorunluluk Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal ilişkilerini belirleyici, sınırlayıcı neticeler yaratmıştır. Bunlardan birincisi; imparatorluk toplum yapısında bürokratik mekanizma dışında siyaset yapma imkânı hiçbir zümre ve unsura açık tutulmamıştır. (...) İkinci (...) ise ideolojik düzeyde devletin toplumla olan ilişkilerinin algılanmasına yol açan, imparatorluk şartları içerisinde ‘dini yorumun’ devleti kutsallaştıran bir düzeyde ortaya çıkmasıdır.”⁶⁵

63 Vedat Bilgin, “Kaçınıcı Cumhuriyet?”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992), 47.

64 Süleyman Seyfi Öğün, “Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992), 5-56;

Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğu’nun Devleti, Batı’nın Cumhuriyeti* (Ankara: Gece Yayınları, 1992), 32.

Yine Dergi içinden genel manzaraya karşıt bir örnek olarak: Mülâkat/İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma’dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur”, *Türkiye Günlüğü*, sy.11 (Yaz 1990), 26-30.

65 Vedat Bilgin, “Türk Solu’nun Toplumsal Özellikleri Üzerine”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 15 (Yaz 1991),78.

“Batı’ya yönelim ve merkezileşmenin 15. yüzyılda başlaması”, “Osmanlı’yı da İslam’ı da içine alan otokrasi”, “otoriter Osmanlı geleneğinin devralınması”, “bin yıl devletin dışında kalmış toplum”, “siyasetin dar bir grubun imtiyazlı faaliyeti olmasının Roma ve Bizans’dan miras alınan kökenleri”, “bürokratik mekanizma dışında siyaset yapma imkânının hiçbir gruba sunulmaması, dinin devleti kutsallaştırmak için işlevselleştirilmesi” istikametindeki bu saptamalar, Dergi çevresinde bir araya gelen entelektüel bakışların; devlet geleneğinin, onun en belirgin karakteri olan aşkını karakteristiğinin ve de toplumsal nüvelerini de barındıran siyasal kültürün fazlasıyla farkında olduğunun göstergeleridir. Buna rağmen Türkiye siyasetinde demokratikleşme, “normalleşme” problemlerini ve “araçsalcı” bir devlet inşa edilememiş olmasını, Cumhuriyet Devlet’i ve onun fikri-siyasi köklerinin uzandığı Osmanlı modernleşmesine mal etmeci yaklaşımların yoğunluğu, yukarıda bahsedilen kapsamdaki tespitlere nispetle çok daha yüksek bir oranda seyretmektedir. Bunun bir nedeninin, Osmanlı modernleşmesi öncesindeki dönemin, “ilham verici” altın çağ tahayyülünün ve algılamasının zarar görmemesi isteği olduğu düşünülebilir. İkinci bir neden ise aynı soldan gelenler için geçerli olduğu gibi sağdan gelenlerin de değerlendirmelerini güncel siyasetin akışından ve baskınlığından koruyamamalarıdır. Güncelin içinde kalmak ve onun içinden konuşmak, bu süreçte “söz alan” entelektüellerin, özellikle medya araçları üzerinden, söylemsel iktidarın bir parçası olmasını sağlamaktadır. Yeni bir merkez, merkez siyaset ve devlet inşası amaçları da güncel olanın ya da aktüel siyasetin, aktör için çekiciliğini artırmaktadır. Bundan dolayı da aktör, bu kurumsal oyunun içinde kalmak isterken, meselelerin derinliklerini ve çetrefilliklerini göz ardı edebilmektedir.

Dergi’de Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi içinde en çok üzerinde durulan ve tartışılan konu, “laiklik-sekülerlik” kavramları ve olgularıdır. Laiklik ile bağlantılı din olgusunu, dili de içinde barındıran eğitim-kültür olguları takip etmektedir. Bunların bileşkesinde ise Soğuk Savaş sonrası dönemde “emperyal cumhuriyet” arayışlarına -bilinen adıyla “Yeni Osmanlıcılık”- uzanacak, kimlik sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı imgesi üzerinden gerçekleşen çoğulculuk arayışları ve Cumhuriyet Devleti “bir hâliyle” Türkçülüğü kendi dünya görüşüne adapte ettiği için olacak ki daha önce de ifade edildiği gibi 1980 öncesi Türkçü sağdan gelen entelektüel aktörler dahi 1990 sonrasında bu düşünsel reflekslerini arka plana almışlardır. Küreselleşme ve liberal dalga içinde ulus-devlet zemininin zaafa uğradığı genel kabulü, gelişen “Kürt sorunu” ve tabii ki emperyal cumhuriyet arayışları; bu tavrın başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

Mustafa Çalık:

“Üçüncü Dünya’ya ait ve medeniyet çevresinin kenarında yoksul bir azınlık adayı yaratmak için kan döken siyasi kürçülüğün ilham kaynaklarından biri de, maalesef Türkiye’deki milliyetçilik anlayışıdır. Bunun vebali, öncelikle tek parti otoritesi ile aynileşen Kemalist milliyetçilik ve Atsız çizgisinin temsil ettiği ırk taassubundan kurtulamamış ‘antropolojik’ Türkçülüğün omuzlarındadır.”⁶⁶

Dergi’nin Genel Yayın Müdürü olan ve aynı dönemde Turgut Özal’a danışmanlık da yapan Mustafa Çalık, bu tespiti ile İslam ile sentezlenen Türkçülüğü ise farklı bir yere -büyük olasılıkla emperyal cumhuriyet arayışlarının gizil merkezine- koymaktadır. Çalık’ın zihnindeki formülasyon, Rus Avrasyacılığının merkezindeki yarı-gizil Ortodoks-Slavlığı da anımsatmaktadır. Çalık’ın bu söylemsel içeriğinde ulus-devlet modeline bir eleştiri olmakla birlikte, sadece genelde siyasete değil özelde Türkçülüğe de yeni bir İslami bakış arzusu özlemi içinde olduğu sezilmektedir. Zira Çalık, bu metin içinde yer verilen başka bir söylemsel içeriğinde, 1980 öncesinde gündeme gelen Türk-İslam sentezi arayışlarına da eleştirel bir duruş sergilemektedir. Dergi’de oluşan fikrin bileşkesinde, özlenen-beklenen bu İslami bakış ya da girdi mezhep karşıtıları (Sünni, Alevi, vs.) boğulmayacak ve Türkiye sınırlarını da aşacak, uluslararası alanda yeni ve modern bir ortak payda modelidir.

Bu anlamda Dergi’de İslam’ın yaşanışını ve anlatışını, modern hayat içinde daha “kullanışlı” (dünyevi, cismani) hâle getirecek yeni bir doğuş (“İslam Rönesansı”) arayışı değilse de beklentisi gözlemlenebilmektedir. Tarihin bir yerlerinde çoğulcuğa yatkın, laiklik “ithali” ihtiyacına neden olmayacak kadar dünyevi bir ideal öz olduğu tahayyül ve iddia edilmektedir. Aranan “yeni”ye, “yorum” kavramını çağrıştıran “reform”dan ziyade “rönesans” kavramının yakıştırılmasını ise dikkat çekici ve önemli bir not olarak almak gerekmektedir. Bu İslam rönesansı ile ise yeni merkezin ve yeni devletin inşasının ve akabinde de uluslararası alanda emperyal cumhuriyet pratiğinin önünü açması umudu taşınmaktadır. Bu yeniden doğuş, içinden çıkılmaz hal alan anti-Batı düşüncelerin ve aslında arzu edilmeyen reaktif İslamcılıkların da tarihin bir kenarına çekilmesini sağlayacaktır. Fakat yazarlar, bu beklentilerini sıklıkla ifade etseler de bu netameli konunun derinliklerine kendileri pek de girmemektedirler. Burada işaret edilenin -ya da esinlenilenin- bir parçasının, İslam’ın örf ile

66 Mustafa Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991), 85.

yönetme izni-pratiği ve Osmanlı'nın bunu yüzyıllarca uygulaması olduğu anlaşılabilir de bu karmaşık ve derinlikli meselenin, Cumhuriyet Devleti'nin kodlarına nasıl adapte edilebileceği sorusu pek de etkili bir tartışma konusu olmamıştır.

Bunun yerine ise Osmanlı'nın 19. yüzyılı ile başlayıp Cumhuriyet ile devam eden süreçte, peyderpey tekilleşerek ve yoğunlaşarak benimsenen Batılılaşma siyasetinin hoyratça uygulanıp, var olan “aslı” ötekileştirerek, “yabancılaşmış” aydınlarıyla ancak yozlaştırıcı bir modernleşmeyi ve temsil sorunu barındıran bir “köksüz” kimliği -devlet kimliği ve ulusal kimlik tartışmaları- inşa edebildiği yorumları sıklıkla görülmektedir. Özellikle aşağıda Ayverdi'den alınan pasaj, yukarıda yansıtılmaya çalışılan bakışın özeti niteliğindedir.

“150. Yılında Tanzimâtı Yeniden Düşünmek” konulu Dergi sayısında⁶⁷:

Birol Emil: “(...) devlet-vatandaş, aydın-halk arasında git gide nefrete varan ayrılığın başlangıcı da Tanzimat'tır.”

Süleyman Hayri Bolay: “Tanzimat Batı'ya olan tabiiyetimizin resmen ilanıdır.”

Sâmiha Ayverdi: “Türk ikbal endişesine dayadığı, imana yer bırakmayan anlayış yüzünden tarihi ve milli bereketlerini imha etmek gafleti ile asırlardır kıtalar'arası dünya hakimiyeti denecek azametini söndürmek isteyen düşman suflörlerinin sesine uymak günahından bir türlü kurtulamamıştır.”

Bu minvalde yine sıklıkla pozitivist rasyonalizm-siyantizm (bilimcilik) ve bu çerçevede gerçekleştirilen (bürokratik, jakoben, elitist) modernleştermecilik değerlendirmelerine ve eleştirilerine rastlanmaktadır:

“Pozitivizmi sözde ilim adı altında öne süren devlet aslında pozitivismi dine karşı bir ideoloji olarak kullanmıştır. Böylece devletin dini kendi ihtiyacına göre kullanma geleneği değişik bir isim altında devam etmiştir.”⁶⁸

67 “Mini Anket: Aydınlar 1989'da Tanzimat'ı Nasıl Değerlendiriyorlar?”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 8 (Kasım 1989), 71-80.

68 Kemal H. Karpat, “Din, Devlet ve Laik Aydınlar”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 17 (Kış 1991), 30.

“Türkiye’de laikliğin bugün de, 1920’lerde kalmış pozitivist bilim anlayışı ve çağdaş uygarlık düzeyi idealiyle savunulması, laikliğin dinselleşmesinin boyutlarından başka birşeyi göstermez.”⁶⁹

Bu görüşlere göre üstün güç hâline gelen Batı’yı, toptancı-radikal bir Batılılaşma ile yakalama yöntemi ve daha sonra bu yöntemin devletin aygıtları ile kültürel hegemonyaya vardırılması, ülkenin “münevverini” de özüne yabancılaştırmıştır⁷⁰ (aşağıdaki alıntı). Böylece “1980’lere kadar entelektüel bir harekete dönüşemediği otokritikleri yapılan sağ düşünce” de “kendini ve temsil ettiği çevreyi” bu olgudan koruyamamıştır:

Ahmet Turan Alkan:

“Aydın, aydınlanma ideolojisinin muharibidir; mucizeye karşı ilmi, ilahi olana karşı şüpheyi, kadere karşı ilerleme fikrini (...) savunur. (...) kendisini vareden iklime yabancıdır ve kendi cinsinin zihnine genetik şifrelerle kazanmış bu mevzilenme hatası, onu orta zeka ve amel-i tatbik gerektiren her işte bir çocuk kadar safderun ve beceriksiz kılar. Batılı bilgi ve hikmetle amel ettiği halde yeterli kalabileceğine ihtimal verilen bir ara cinstir (...) Türk aydını samimi manada ne ‘halkçı’ ne de ‘yerli’ olabildi. (...) ‘toplum muallimliği’ zaafından kurtulamadı; bu yeni misyonun yerli düşünce ile te’lifi mümkün tek tarafı, ‘muallimin vurduğu yerden gül biteceği’ faraziyesinden ibarettir.”

Belirtildiği üzere çevreden yetişen entelektüel, bu bağlamda kendi sorumluluğunu kabul etmektedir ve gösterdiği bu zafiyeti de bir bakıma eğitim ve sosyalizasyondaki sınıfsal dezavantajlarına -ilerleyen sayfalarda üzerinde durulacağı üzere- bağlamaktadır. Buna göre sağ, 1980’lere kadar pek de “millet”i okuyamamış, toplum zemininde olup biteni görememiştir. Toplumunu yüzeysel İslamcı ve Türkçü zaviyelerden değerlendirmekten kurtulamamıştır “ancak çölde şarkı söylemiştir.”:

Mustafa Çalık:

“60’lı 70’li yılların milliyetçiliği, en az kendisi kadar ‘yanlış’ bir İslam-

69 Mümtaz’er Türköne, “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”, Türkiye *Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990), 40.

70 Ahmet Turan Alkan, “Siyaseti Aydınlardan Nasıl Koruyacağız?”, Aydınlar ve Siyaset, Türkiye *Günlüğü*, sy. 35 (Temmuz-Ağustos 1995), 16.

cılığın baskısıyla ve yıllarca, ‘önce Türk müyüz Müslüman mıyız, ne kadar Türküz ne kadar Müslümanız, nereye kadar Türküz nereye kadar Müslümanız, İslam’da milliyetçilik var mıydı yok muydu, Türk-İslam sentezi olur mu olmaz mı?’ türünden hiçbir ilmi ve entelektüel değeri olmayan sorularla vakit öldürmüştür. (...) kurtulup da ‘millet’ denilen topluluğun reel formuna, yani yaşamakta olan topluma ve bu toplumun geçmişine bakmak, geleceğini düşünmek pek az insanın aklına gelmiştir. (...) Çölde şarkı söylediler.”⁷¹

Önceki sayfalarda Kemalist ve saf Türkçülükleri eleştirirken İslam ile bütünleşmiş/sentezlenmiş bir Türkçülüğü zımni olarak farklı bir yere koyan Çalık, yukarıdaki alıntıda milleti -aynı sessiz çoğunluk ve asıl kütle kavramsallaştırmalarında olduğu gibi- muhayyel bir türdeşlik içinde görme tavrını devam ettirmektedir. Bu da çevreden yetişen entelektüelin bu kaçınılmaz yöneliminin nedeni hakkında “Entelektüelin, değerlendirmeden ziyade kendi yaşamsal çevresindeki görgül gözlemlerini bir tür tümevarıma tabi tutma zafiyeti midir?” sorusunu akıllara getirmektedir. Hatırlanacağı üzere, söylemselci (inşacı) yeni kurumsalcı bakış içinde, aktörlerdeki subjektif kanaat oluşumlarının duygulardan, arzulardan ve temennilerden izole edilemeyeceği ve ideolojik anlatıların ve mitlerin de bu fikir oluşumlarını etkileme potansiyellerinin yüksek olduğu savunulmaktaydı. Merkezi ve devleti yeniden inşa etme iddiasındaki bu “yeni” entelektüelin ısrarla vurguladığı son iki yüz sene içindeki demografik değişimleri ve sınıflaşmaları da bir kenara bırakan türdeş toplum-çevre kabulleri; kuramsal alanın bu önermesini akıllara getirirken, bir diğer taraftan da araçsalcı devlet arayışlarına da (eğer varsa) en baştan uzakta kalmaktadır.

Eski Osmanlı coğrafyasındaki şiddetli değişimler ve Soğuk Savaş’ın sona erışı, aynı soldan gelenleri olduğu gibi, sağ cemahtakileri de “aceleci” ve “ön alıcı” değerlendirmelere ve çıkarımlara sevk etmiştir. Bu da bir tür “Şimdi değilse ne zaman?” sorusunu soran ihtilalcı duygusallığı yaratmıştır. Entelektüel değerlendirmelerin siyasal argümanlara teşneliği de ihtimaldir ki bundan kaynaklanmaktadır. Örneğin, aşağıda verilen alıntı eşliğinde bakıldığında tek başına Soğuk Savaş’ın bitişinin bile -Rus tehdidinin sona erışı-, Türk siyasal ve düşünce hayatını “kurtuluşa” erıştirdiği çıkarımını yapabilmek dahi mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayı da düşünsel ve duygusal muhayyileler tamamen serbest bırakılmıştır. Türköne, “içine girilen yeni dönemi”, Türkiye açısından “Tanzimat’ın Sonu” olarak yorumlamaktadır. “İkinci Cumhuriyet kavramını” ve bu bağlamda oluşan söylemleri “sığ” olarak niteleyip eleştirdiği ma-

71 Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, 86.

kalesinde, “Türkiye için sonu gelen tarihi’ güvenlik endişeleri kaynaklı modernleşme dönemi” olarak tarif etmektedir⁷²:

“1774 yılından 1989’a kadar, gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nin hem dışarıya hem de içeriye karşı temel tutumlarını belirleyen faktör, ‘Rus tehdidi’ olmuştur. (...) Türkiye’nin, gelmekte olan post-modern çağa atlayarak, modernleşme sürecine son vereceğini iddia etmiyorum. Ancak, 1839’dan beri girdiği modernleşme sürecinin temel güdülerini, varsayımları ve dinamikleri bugün artık boşlukta kalmıştır. (...) Bu istikamette alınabilecek yeni mesafeler ise, artık sebep-sonuç ilişkisinin yer değiştirmesi ile mümkün olabilecektir. 1839’dan beri devam eden bir tarihin son anlarını yaşıyoruz. (...) Son yüz elli yıldır yaşadığımız tarihin bütünlüğü içinde, geçtiğimiz dönemeci II. Cumhuriyet gibi sığ bir kavramla, miyop gözlerle görmenin geleceğe bakışımızı da kısırlaştıracağına inanıyorum.”

Türköne’ye göre aslında “İkinci Cumhuriyetçilik” adı altında “bir tarihsel düzeltme”-ye dahi gerek kalmamıştır. Bu vesileyle “mecburi” modernleşmenin doğrudan ürünü olarak değerlendirilen solun “liberal düşünce ile sentezlenme denemesinden” üretilen İkinci Cumhuriyetçi bakış da dolaylı olarak eleştirilmektedir. Osmanlı modernleşmesinin nedenselliğini, bir jeopolitik tehdide bağlayan Türköne; Özal’ın yüzyıllar içinde ancak bir kez gerçekleşebilecek olan “hacet kapılarının açılması” çıkarımlı ilahi kaderciliğine yaklaşmaktadır. Günümüzde Rusya’nın yeniden bölgesel-küresel belirleyiciliğe ulaştığı gerçeği bir kenara koyulacak olursa Türköne’nin bu “müjdeciliğinin” içinde Türkiye’de yaşamaya devam eden tüm siyasal düşüncelere yönelik “artık öze dönebiliriz” mesajı da okunabilmektedir.

Bu bağlamda Hocaoğlu’nun, Türkçülüğün ve İslamcılığın da Batı etkisinden münezzehe olmadığı -ve Garpcılık (Batıcılık)- yorumuna değinmekte fayda bulunmaktadır:

“Bu üç ana grubun üçü de Garptan derin bir şekilde etkilenmişler, ve ona karşı çıkarken de onu savunurken de, ona müracaat etmişlerdir. Bu da bu grupların kendiliklerinden bir şey üretememelerinin ve geçen asrın ve de bu asrın bir ‘Garplılaştırma’ asrı olmasının, Garbın bütün dünyada tek hâkim ve düzenleyici kuvvet ve kudret merkezi olmasının neticesidir ki, bu durumun esas itibarıyla bugün de değişmiş olduğunu

72 Mümtaz’er Türköne, “Tanzimat’ın Sonu”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992), 40-42.

iddia etmenin yanıltıcı olacağını söylemek isterim. (...) bu grupların hiçbirisi de (...) ona alternatif olabilecek orijinal bir şeyler üretmek durumunda olamamışlardır.”⁷³

Hocaoğlu, tek başına yeni uluslararası şartlara Türköne kadar iyimser bakmamaktadır. Aksine bazı fırsatlar iyi değerlendirilmezse kayıplar da yaşanabileceğini söylemektedir. Buna bağlı olarak da Hocaoğlu -ile bazı yazarlar da-, Türkiye'nin kendi modernleşmesini gerçekleştirebilmesinin ve toplumsal-siyasal yapılarına uygun bir sekülerliği (dünyevileşme, cismanileşme) üretebilmesinin ancak bir İslam Rönesansı ile mümkün olabileceğini savunmaktadırlar. Yüzyıllardır gerçekleştirilemeyen Rönesans'ı bugün mümkün kılan ise Türkiye'nin sadece merkez değil artık çevresiy-le de dünya düzenine bağlanma imkânı bulmuş olmasıdır. Bu anlamda da Hocaoğlu, soldan gelenlere en yakın tezi savunmaktadır.

Hocaoğlu:

“Ancak, Türkiye sınaileştikçe ve dışa açıldıkça, daha sağlıklı bir entelektüel kadro yetiştikçe bu kabil otoriter ve mutaassıp kalıplar çözülecek ve o zaman halk, bizzat kendisi ortaya çıkacaktır. Hakiki manada Çağdaşlaşma ya da Modernizm, ancak Sınaileşme ve Demokratikleşme ile mümkün olup gerisi sadece entelektüel gevezeliktir.”⁷⁴

1990'ların başları itibarıyla siyasette karşılığı ve gücü yükselen “İslami bakışın” -İslamcılık değil- kendi modernleşmesini yaratarak/özümseyerek kitleselleşmesi, sadece sağ aktörlerce değil aynı zamanda liberal-sol aktörlerce dahi beklenir olmuştu ki onlardan birçoğu kapitalizasyon ve liberalizasyonun bunu kaçınılmaz olarak beraberinde getireceği düşüncesini benimsemişlerdi. Yine Hocaoğlu, İslam'ı (“gerçek”) “tam anlamıyla” dünyevi bir din olarak değerlendirirken bu dünyeviliğin laiklik ve sekülerlik kavramlarından başka bir şey olduğunu savunmaktadır. Ona göre “*problem çözmeyi unutan İslam dünyası, artık ya şu problemi çözecek ya da tam izmihlale uğrayacaktır (...)*”⁷⁵. Bir başka deyişle bunu son şans olarak görmektedir. Benzer kanaatteki -İslam'ın içindeki dünyevi öz- bazı yazarlar da Batı medeniyeti kökenli

73 Durmuş Hocaoğlu, “Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 15, (Yaz 1991), 72.

74 Durmuş Hocaoğlu, “Siyaset ve Tefekkür Tarihimize Otorite”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990), 42.

75 Durmuş Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”, *Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 71.

“yanlış” bir laikleş(tir)menin yerine, özgün bir dünyevileşme için Müslüman entelijansiyayı göreve çağırmaktadırlar ancak Hocoğlu’nun iddiasındaki iç tutarlılıktan da biraz uzakta kalmaktadırlar.

“Bugün dindar zümrenin rahatsızlığı, dinin dünya işlerinden ayrılmış olmasından değil, devletin gereksiz ve ölçüsüz bir biçimde din işlerine karışmasından kaynaklanmaktadır. (...) Sekülerizm bütün değerlerin ruhaniyetin ve ruhanilerin baskısı altında bulunduğu cismani ve maddi hayatın hiçbir anlam ifade etmediği Hristiyan toplumunun ürünüdür. İslam zaten cismaniyete ve maddiyata lüzumu kadar değer verdiğiinden toplumda, sekülerizasyona katıyen ihtiyaç yoktur. (...) Laiklik, meydana getirilen devlet ideolojisinin de en faal unsurudur. Oysa devletin resmi bir ideolojisi olmamalıdır. (...) istikrar da dinle devlet arasında kurulacak gerçekçi ve akılcı bir dengeye dayanmak zorundadır.”⁷⁶

İlerleyen sayfalarda değinilecek olan “Milletin organik aydınları” kavramsallaştırmasını üreten Gürsel de Hocoğlu’na benzer bir şekilde İslamcılığı ve Türkçülüğü de Batıcılık ile tepeden inmece ve “aydınlatmacı” olarak yorumlayarak çözüm önerisini şu şekilde ifade etmektedir⁷⁷:

“Bu şartlarda bize düşen, tıkanan, gelişmesi kösteklenen geleneğin iç dinamiklerini harekete geçirecek hür ve demokratik bir ortam için mücadele etmek, geleneğin önünü açmak, tüm dünya için bir kurtuluş mücadelesi anlamına gelmesi gereken İslam Rönesansı’nı ilerletmektir. (...) ümmetin parçalanmışlığından dolayı ihtiyacını duyduğumuz şey, tıkanmayı ve parçalanmayı mutlaklaştıracak olan kapalı küçük sistemler değil, hür ve demokratik bir ortamdır.”

Yine bazı liberal yazarlar da Osmanlı-Türk geleneği ve İslam yorumunun, dünyevileşme için uygun bir zemin oluşturduğunu savunarak Batı’dan alınan laikliğin özgün muadilinin üretiminin mümkün olduğu fikrini desteklemektedirler. Fakat, onların fikri tavrı, ‘Müslüman’ entelijansiyayı bu ‘modern’ kavramlar konusunda, biraz da ‘teskin etmeye’ yöneliktir. Bundan dolayı da anlamsal örtüşmeleri ortaya koymaya çalışmışlardır. *Erdoğan*’a göre: “Cumhuriyet öncesi hatta Tanzimat öncesi toplum-

76 Süleyman Uludağ, “İslam-Devlet İlişkileri”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990), 34-35.

77 Deniz Gürsel, “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 80-84.

sal-siyasal geleneğimiz, laikliği zorlaştırıcı olmaktan çok kolaylaştırıcı bir özellik gösteriyordu.”⁷⁸

Berzeg ise İslam ve liberalizm arasında bir dizi uyum tespitleri (kul hakkı-insan hakları, hür irade-özgürlük, mülkiyet hakkı, teşebbüs serbestisi, kural karşısında eşitlik, devlet yönetimi-istişare, ferdiyetçilik) ile yerli dünyevileşme fikrine katkıda bulunmaktadır.⁷⁹

“İslam akidesi ile liberalizmin temel ilkeleri arasında pek çok paralellikler görmek mümkündür. (...) Müslüman Türkiye'nin, yeni dünya düzenini yadırgaması için ciddi ve yapısal nedenler de yok. Aksine, Müslüman Türkiye, yeni dünya düzeninin öncüleri arasına katılabilir ve bundan kendisine, güç, itibar, layık olduğu öncülük mevkiini sağlayabilir.”

Berzeg'in İslam ile “liberal düşünce” ve küresel düzen arasında kurulacak uyumun Türkiye'yi uluslararası alanda başat bir güç konumuna taşıyabileceği önermesinin cazibesi, sadece 1990'ların ilk yarısında değil takip eden yıllarda da özellikle sağ kesimin dış politika ve devlet kimliğine yaklaşımında (Yeni Osmanlıcılık, emperyal cumhuriyet, vs.) kendini göstermektedir.

Rönesans göndermesinden ve beklentilerinden anlaşılacağı üzere; sağ cemahta ve sağ cenahın İslam'la olan ilişkisinde, dünyevileşme, rasyonelleşme ve özgürleşme (hür ve demokratik) için “kentli bir muhafazakârlığın” oluşması ve bu “yeni merkez”i sürükleyecek “yeni bir entelijansiya”nın -milletin organik aydını- kendini göstermesi gerekmektedir. Fakat, bu yeni entelijansiyanın, gelişirken, millettten -ya da çevreden- kopuş yaşamaması gerekmektedir.

Gürsel, bu yerli ve millî entelijansiyayı şu şekilde tanımlamaktadır:⁸⁰

“Milletin organik aydını, bir gelenek arkeoloğudur; geleneğin kazısından elde ettikleriyle hep kendisini anlamaya çalışır; ömrünü tamamlar-

78 Mustafa Erdoğan, “Demokrasi, Laiklik, Resmî İdeoloji”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 115.

79 Kazım Berzeg, “Liberalizm, Din, Müslümanlık”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 139-140.

80 Gürsel, “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”, 78-79.

yana kadar anlamanın kaygı ve umudunu taşır. Milletın organik aydını, mevcudun köklerini derin gelenekte arar; geleneği ve milletin toplumsal nomos'unun tezahürü demek olan devleti, bütünlüklü bir biçimde düşünmeye gayret eder; geleneğin istikbale muhtemel uzantılarını tahayyül etmeye çalışır. Milletın organik aydını, geçmişle gelecek arasındaki köklü ilişkiyi ve kendi bireysel tarihi üzerindeki bu ilişkinin güçlü yansımalarını bilir.”

Gürsel, Dergi'deki, “milleti mutlak türdeşlikte görme eğilimini” de devam ettirmektedir. Bunu yaparken de devleti, bu muhayyel türdeş topluluğun, varsayılan davranış kurallarının/usullerinin (nomos) bir çıktısı olarak nitelemektedir. Bu sadeleştirmeyle devlet kuramlarının üzerinde uzlaşşı sağlayamadığı, bizatihi devleti oluşturan koşul ve etkenleri, dışarıda bırakmaktadır. Gürsel, milletin organik aydını'na da yüklenen, keşif, analiz, çıkarım, tümevarım ve gelecek projeksiyonu gibi hayli zorlu görevler yüklemektedir. Gürsel'in “gelenek tarihçisi” yerine “gelenek arkeoloğu” kavramsallaştırmasını kullanması belki de çevreden yetişen entelektüelin kendisinin de tahayyül ettiği toplumun tarihsel gelişiminin bilin(e)mezlerinin boyutu hakkında fikir verebilmektedir. Milletın organik aydını neredeyse imkânsız bir görevle tarih sahnesine davet edilmektedir.

Ayvazoğlu ise, çevreden yetişen entelijansiyanın, “milletin özünü” oluşturan bu türdeş topluluktan kopmasından ya da yaşadığı süreç içinde çoktan kopmuş olmasından endişe etmektedir:⁸¹

“Şurası bir gerçektir ki, son on yılda, Türkiye'de müslüman entelijansiya büyük bir mesafe kaydetmiş, hatta Batı'da ortaya çıkan en yeni düşünce akımlarını takip etme yarışında öne geçmeye başlamıştır. Türkiye'nin gündemi tayin edilirken, artık Müslüman aydınların da fikrini sormak zorunluluğu vardır. Peki genç müslüman entelijansiya ‘asıl kütle’yi ne ölçüde temsil etmektedir? Tartışılmaya değer bir mesele de budur.”

Ayvazoğlu, bu pasajın alındığı makalede, iç içe geçmiş bir şekilde, İslamcı ve Türkçü gencin kesişimler de içeren gelişim sürecini değerlendirmektedir. İmkânsızlıklar ve yetersizlikler ile başlayan bu gelişim süreci, yerli ve yabancı isimlerin muhafazakâr ve İslami alanlara katılmaları ya da kazanılmaları ile de başlangıçtaki noktasının çok

81 Beşir Ayvazoğlu, “Türkiye'de Sağcı Olmak”, *Türkiye Günlüğü*, sy.16 (Güz 1991), 43.

üzerinde bir yerlerde 1980’leri karşılamıştır. Anlaşılan odur ki gelinen noktada dünyaya açık penceresini genişleten ve geliştiren “Müslüman entelektüelliğin”, başladığı noktaya yabancılaşmış olmasından endişe edilmektedir. İkinci bir kaygı da milletin muhafaza ettiği düşünülen değerlerin, “organik entelektüel” tarafından korunup işlen(e)memesi durumunda bizzat bu entelektüeli yükselten şartların da etkisiyle “ortaya saçılıp” dejenere olacağı kaygısıdır.

Çalık:

“Halk, kültürü muhafaza eder; ama onu geliştiremez. Kültürü geliştirecek olan aydınlardır.”⁸²

Ayvazoğlu’na göre ise çağın koşullarında asıl kütleden açığa çıkanlar, dejenerasyona gark olma yolunda gitmektedir:

“Çok uzun süre yeraltında yaşamak zorunda kalan gelenekler ve müesseseler şimdi yeniden, fakat çok sağlıksız bir biçimde yeşeriyor.”⁸³

Ayvazoğlu hem arabeskleşmeyi hem de arabeski hor gören merkez kitleyi eleştirdiği bir yazısında:

“Denebilir ki, radikal Batılılaşma programlarının uygulamaya konulmasıyla birlikte, Türk toplumunda arabeskleşme süreci başlamıştır. Tanzimat’la birlikte başlatmak adet olmuşsa da, kökleri daha gerilere kadar giden ve genellikle aydın-bürokrat kadrolar eliyle uygulanan Batılılaşma programlarına karşı, halkın sadık kaldığı ve korumaya çalışırken yozlaştırdığı kültür de arabesk karakter taşımaktadır. Dikkatle bakıldığında arabesk alt-kültür’le, İslamcı alt-kültürlerin 1970’li yıllardan itibaren kesiştiği gözlenecektir.”⁸⁴.

Ayvazoğlu, arabeskin gelişimini de Batılılaşmaya bağlarken, müzik ve sinema sektörlerinden bu tezini destekleyici örnekler de sunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da çevre-merkez ya da halk-bürokrasi karşıtlıklarında, “halkı eğitilmesi gereken bir kalabalık” olarak gördüğü için merkez eliti eleştiren entelektüe-

82 Mustafa Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, 87.

83 Beşir Ayvazoğlu, “Gelenek ve Değişme”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993), 23.

84 Beşir Ayvazoğlu, “Arabesk’in Üç Dönemi”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 5 (Ağustos 1989), 14-15.

lin, “mesele kültürün muhafazasına geldiğinde” çevreyi ya da “asıl kütle”yi benzer bir “kapasitesizlik” tespitiyle tanımlamasıdır. Yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere, Ayvazoğlu, halkın kültürü muhafaza edebilmesi hususunda Çalık kadar dahi iyimser değildir. Müslüman entelijansiyanın da kendini ileriye dönük anlamda geliştirirken, halkın “150 yıldır yozlaştırdığı kültürün” ana metinlerini okuyup değerlendirebileceğinden emin değildir.

Aslında, anlaşılana odur ki Ayvazoğlu’nun bu endişeleri, “asıl kütle” diye tanımladığı kitlelerin içinden dökülen/dökülecek birtakım değerleri toparlayıp rafine hâle getirebilecek bir “kentli muhafazakarlığın” yokluğu ile de ilgilidir. Buna göre Cumhuriyet Devleti, sadece çevre ve çevrenin değerleri ile bağlarını koparmamış, aynı zamanda da “eski merkezdeki birikimi” de bir kenara itmiştir. Bu bağlamda “dil ve kültür meseleleri” öne çıkmaktadır. Ayvazoğlu, kendine özgü tavrıyla Batılılaşma-Modernleşme etkileri altında “dejenere olmuş” olarak nitelense de Osmanlı merkezine de sahip çıkan bir duruşu sürdürmektedir.

“Bir toplantıda, Topkapı Sarayı Müzesi’ne ve Süleymaniye Kütüphanesi’ne zengin el yazması ve işleme koleksiyonlarını bağışladığı halde kimsenin pek tanımadığı Nuri Arlasez beyefendiye, değeri milyarlarla ölçülebilen bu koleksiyonlara nasıl sahip olduğunu sormuştum. Verdiği cevap çok düşündürücüydü: ‘Evladım, hiç zor olmadı, onları Cumhuriyet devrinin çöplüklerinden topladım!’ (...) Nuri Bey’in mecazi manada kullandığı bu ‘çöplük’ kelimesi trajik bir gerçeği bütün çıplaklığıyla ifade ediyordu. Bizi biz yapan bütün değerlerin çöplüğe atıldığı devirler yaşandı.”⁸⁵

Süreklilik meselesine siyasetten ziyade kültür ve edebiyat odaklı yaklaşan Ayvazoğlu, Yahya Kemal’e referansla ortaya koyduğu “mâzi-âti” çizgisi sürekliliğinin Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “devam ederek değişmek, değişerek devam etmek” önermesi ile sağlanması gerektiğini savunmaktadır.

“Tanpınar, bu formüle kendi birikimiyle ve düşünce kapasitesiyle ulaşabilecek büyük bir fikir ve sanat adamıydı. Ancak hocası ve dostu Yahya Kemal’in de aşağı yukarı aynı düşünceyi savunduğunu, ikisinin de özellikle Dergâh Mecmuasını çıkardıkları yıllarda Bergson felsefesinden dolayı olarak etkilendiklerini söyleyebilirim. (...) Bilindiği

85 Ayvazoğlu, “Gelenek ve Değişme”, 25.

gibi, Bergson'a göre, şuurun ilk manası, geçmişin halde muhafazası manasına gelen hafızadır. (...) Şuurlu dediğimiz varlığın farikalarından biri maziye dayanmak ise, diğeri istikbale eğilmektir.”⁸⁶

Ayvazoğlu'nun Tanpınar'a referansla kullandığı bu özdeyişsel önerme, 2000'lerde siyasal alana -modifikasyonlarla- tercüme edilerek, Millî Görüşçü siyasetin kitle partisine dönüşümünün ve yeni muhafazakâr-modernin “mottosu” hâlini almıştır. Muhafazakâr ideolojinin kültürel, sosyal ve siyasal bağlarda kopuş olmadan itidalli/olumlu değişime açık olduğu iddiasını yansıtan bu yaklaşım; 1980 sonrasında Özal siyaseti ve sonrasında da Ak Parti siyasetinin teknoloji, yatırım ve dışa açılma odaklı modernleşme-değişme söyleminde ve siyasetinde kendini göstermiştir. Kökleri “Batı'nın tekniğini (teknolojisini) alalım ama...” bakışına da uzanan bu modernleşme formülasyonu, gerektiğinde çoğulculuğu da söylemsel alanına alarak tutuculuk, bağnazlık yani “kötü” muhafazakârlık sıfatlarını cari devlet olgusunun ve o hatta konumlandırılan siyasetlerin önüne doğru itelemiştir.

Edebi alandan ve edebi ruhla bakıldığında, serinkanlı bir ümitvarlıkla işlenen bu bakış, siyasal alanlara geçildiğinde yeni sorunlar ve sorunsallar da üretebilmektedir.

Hocaoğlu:

“Mehmet Akif tarafından, ‘İslam’ı asrın irfanına söyletmek’ şeklinde şairane bir vecize ile ifade edilen bir ilkede ifadesini bulmuş olan bu husus, Ziya Gökalp tarafından ‘Türk milletindenim, İslam ümmetindenim. Garp medeniyetindenim’ teslisi ile de pekiştirilmiştir. (...) yani kimliğimizin asli elemanlarını kaybetmeden de batılı olunabilir. (...) Büyük ve sistemci düşünürleri, filozofları olmasa da, naif olduğu ileri sürülebilse de (...) Bu fikir akımının bugün dahi yurdumuzda muhafazakâr modernistler arasında belirli bir yerinin ve değerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.”⁸⁷

Hocaoğlu bu tespitiyle Türk düşünsel hayatının öne çıkan, kendine göre, bir “zaafına” değinmektedir. Bu alışkanlık 1990'ların değişim-direnış karşıtlığında da kendini göstermektedir. Aktörlerin belagatli aforizmaları, işlenmeden ve derinleştirilmeden sloganlaştırılarak siyasal alanın kullanımında şekillendirilip sonrasında da çekiştiril-

86 Ayvazoğlu, “Gelenek ve Değişme”, 23-24.

87 Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisim ve Türk Laisizmi”, 57.

lerek suistimal edilmektedir. Aforizmalara ve sloganlara felsefi derinlik sanıları eklenerek onlardan siyasal kerametler beklenmektedir. Siyasal alana tercüme edilen “süreklilikler içinde değişmeci” iddia da bu yüzden “bir elde Kuran bir elde bilgisayar” temennisinin ötesinde bir sofistikasyona ulaşamamıştır. Bilginin ve tekniğin, kültür ve ideolojiler üzerindeki kaçınılmaz ve sonuçları öngörülemez değiştirici etkileri pek de hesaba katılmamaktadır. Dergi’de bilgi ve kültür arasındaki ilişkiye “farklı yaklaşım denemeleri” de göze çarpılmaktadır. Alkan, iki farklı Dergi teması içinde, bu konuya temas edip ortaya tartışma soruları koymuştur:

“‘Ulu Hakan’ Abdülhamid ise Yıldız Sarayı’nın bahçesine yaptırdığı mini tiyatro binasında saray efradına operet temsil ettirmekten, kerimelerine piyano dersi aldirmaktan ve yatmadan önce ucuz Fransız polisiye romanları dinlemekten zevk alan bir muhafazakardı. ... Padişahını evliya ile bir tutan ahali, temsilcisi olduğuna inandığı önderlerini bugün bile terketmiş değildir. ... Onlara İstiklal Marşımızın şairi Mehmet Akif Bey’le Baha Tevfik’in, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey’le Abdullah Cevdet’in, Necip Fazıl’la Orhan Veli’nin aslında Batı retoriği hususunda hemfikir olduklarını söyleyemezsiniz; incinir ve itiraz ederler. Halbuki, zıt kutupları temsil ettiğine inanılan bu sembol isimler arasında Batı retoriği açısından sadece meşrep farkı vardır. Bu eşhasın kaffesi, Batı’nın ‘ilim ve tekniğini’ iktibas etmek hususunda hemfikir ve aynı şiddette hahişkar idiler.”⁸⁸

“Batı menşeli bilgiyle ancak, Batı’nın bugün ulaştığı nimet ve problemlere varabiliriz. Batılı bilgi, Batılı kurum ve değerlerin sözcüsü, taşıyıcısı ve savunucusudur. Buna talip miyiz? ... Her kültürün kendi gerçeği vardır, öyleyse kendi bilgisi de olmalıdır.”⁸⁹

Alkan, bu farkındalık ve tartışma önerisiyle Osmanlı-Cumhuriyet sürekliliğinde merkezin iç çelişkilerine işaret ederken, meselenin derinliklerine inildiğinde karşılaşılabilecek zorlu ve karmaşık yapıya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Konu, yine nihayetinde 19. yüzyıl Osmanlı’sının ve Cumhuriyet’in varlığını sürdürebilme kaygısıyla yöneldiği Batılılaşmaya, bu tercihin karşıtlarının tüm bakış açılarını etkilediği gerçe-

88 Alkan, “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”, 10.

89 Ahmet Turan Alkan, “‘Bilgi Yılı’ ve ‘Bilgi Toplumu’ Üzerine Küçük Bir Muhalefet Şerhi”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 12 (Güz 1990), 10-11.

ğine gelip dayanmaktadır.

Alkan, Batıcılığın Türk düşünsel ve pratik hayatındaki etkilerini yaşam tarzı ve retorığe değinerek yineler. Ardından, “Batı kaynaklı bilgiyle ancak Batı’nın olumlu ve olumsuz çıktıklarına ulaşılabileceği” tespitiyle okuyucuyu bir tercih yapmaya davet eder ve belirgin bir determinizme yönelir. Daha önce Osmanlı’nın Batılılaşmasını 15. yüzyıla dayandıran Alkan, yaklaşık 600 yıl sonra yeni bir öz bilginin üretimine başlanması gerektiğini öne sürer.

Bununla birlikte konu genelde “uygarlık kümeleri” sorunsalına çekildikçe, tartışma zaman zaman rasyonel temellerden uzaklaşıp bireylerin ve sivil toplumun rolü göz ardı edilebilmektedir. Toplumunu türdeş bir yapı olarak görmeye eğilimli bakış açısı, bu felsefi soruları devlet ve ülke düzleminde ele alma gereği hissetmektedir.

Hocaoğlu ise, “16. yüzyıl ile başlayarak Batı’daki gelişmelerin gerisinde ve ‘dışında’ kalan, 19. yüzyılda ‘bağışksız’⁹⁰ olduğu milliyetçilik dalgası ile karşılaşan İmparatorluk yapısının elitleri ne yapmalıydı?” sorusuna şu cevabı vermektedir:

“Bunun böyle oluşu bir bakıma bir zaruret olarak mütalaa edilmelidir. (...) zira, Tanzimat bir aydın hareketi değil, saray ricalinin ‘tepeden’ başlattıkları bir devlet kurtarma hareketidir. (...) böyle bir şeyin acaba alternatifleri var mı, varsa kim gösterdi de reddedildi? (...) zaten direnme geleneği olmayan toplumun bütün yapısı bu suretle tepeden tırnağa değiştirilmiştir. (...) Şüphesiz Tanzimat hiç yapılmamış olsaydı durum daha da vahim olurdu, Osmanlı devleti, mesela bir Orta Asya dünyasının akıbetine uğrardı. (...) Türkiye’yi aldığı noktanın daha ilerisine değil daha gerisine götürmüştür, o sebeple başarısızdır.”⁹¹

Hocaoğlu, bu duruma matematiksel bir açıklama getirmektedir aslında. Özetle ve en yalın hâliyle “Tanzimat bizi geri götürdü fakat yapılmasaydı daha da geri bir noktaya gidecektik.” demektedir. Bunu da aşağıdaki alıntıda ancak eldeki insan sermayesinin

90 “Osmanlı İmparatorluğu milliyetler çağının en bağışksız devletidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllarca titizlikle uyguladığı “Millet Sistemi”, yani kültürel hukuki özerkliğe dayalı etnik siyasi yapısı, milliyetçilikle birlikte patlamaya hazır bir bombaya dönüşmüştür. (...) Yunan Bağımsızlığı ile ilk ciddi darbeyi yemesi, durumun vahametini göstermektedir.” Mümtaz’er Türköne, “Milli Devlet, Laiklik, Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 29 (Temmuz-Ağustos 1994), 25.

91 Hocaoğlu, “Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite”, 51. Not: Kalınlaştırma çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

kapasitesi ile açıklayabilmektedir ki merkez elitin bu kapasitesinin İmparatorluğun imkân(sızlık) ve zorluklarından bağımsız olmadığını da eklemek gerekmektedir:

Hocaoğlu:

“Fakat, bu fikirlerin çok fazla ciddiye alınacak, derin felsefi nitelikleri bulunduğu sanılmamalıdır. Bunlar, Avrupa’ya giden ve çoğu, gazeteci kültürü seviyesinde olan eşhasın, hemen daima da ikinci, üçüncü ellerden öğrendiği fikirlerdi. Gazeteci zihniyetinin egemen olması, hiçbir şeyin derinlemesine kavranılmaması sonucunu doğuruyordu. Ve daha da kötüsü, bu bir model oluyordu. Ciddi, geleneksel anlamıyla, ‘felsefi’ bir düşünce akımı oluşmadı ama, çok yerde lümpen olduğu söylenebilecek bir ‘Avrupailik Romantizmi’ hasıl oldu.”⁹²

Hocaoğlu’nun bu Tanzimat aydını değerlendirmesinden 1990’lara bir çizgi çekildiğinde, değişim talep eden kanaat önderi aktörlerin (“eşhasın”), ürettiği fikirlerin ve başlattıkları söylemsel dinamiklerin yine jurnalistik bantta (“gazeteci kültürü seviyesinde”) seyrettiği görülmektedir. Bu benzerlik, Türkiye’nin son 200 yıldaki en önemli sürekliliklerinden birini ortaya koymaktadır ve nedensellikleri, bu çalışmanın çapını aşan analizlere muhtaçtır. Kurtarıcı misyon yüklenen bilginin, değişimci romantizmi beraberinde getirmesi ya da ona gark olması ise Hocaoğlu’nun dikkat çekici bir tespittir. Beri taraftan derinlikli ve rasyonel düşünce, siyasal alana bu tür pratik ve kullanışlı fikirleri ve söylemleri sunamamaktadır. Bu çalışmada çevreden yetişen yeni entelektüelin, aynı soldan gelen simetrikleri gibi, siyasal alanda aceleciliklere düştükleri düşünülmektedir. 1990’lar itibarıyla olağanüstü bir değişim çağına girildiği algısı, bu özel fazın tarihte düzeltmeler yapma imkânları sunduğu kanaatleri, artık fikri-siyasal-sınıfsal üstünlüğün sağlandığı gözlemleri ve de geç kalınmaması gerektiği algısı; bu yeni entelektüeli ön alma çabalarına ve dolayısıyla aceleciliklere sevk etmiştir.

Döneminde önemli bir entelektüel platform oluşturan *Türkiye Günlüğü Dergisi*’nin özellikle bir konuda “hakkı teslim edilmelidir.” Bu oluşum, bir anlamda, çevreden yetişen entelektüelin merkeze meydan okuyuşuna ve merkezin aktörlerinin yerine talip oluşuna bir mecra sunmuştur. Bu anlamda da başarı kazanılmıştır. Bundan dolayı da Dergi’deki ana aktörler ve iddiaları, Osmanlı-Cumhuriyet çizgisinde çok önemli bir fazın düşünsel ve siyasal hayatının etkileyenleri ve de şekillendirenleri arasında

92 Hocaoğlu, “Sekülerizm, Laisim ve Türk Laisizmi”, 48-49.

yer almışlardır.

Alkan, 1980 öncesi sağ entelektüalizmin durumunu şu şekilde tarif etmektedir:

“Türkiye’de sağ, hiçbir zaman bir aydın hareketi olmadı. (...) sağın durduğu yer, entelektüel bir hareketin mayalanması için çok elverişsizdi. (...) Ama sağ, bir aydın hareketi olmayı, hiç değilse bu görüntüyü vermeyi şiddetle arzu ediyordu. Bu arzu en yüksek ifadesini ‘Aydınlar Ocağı’nda bulur. Bu tercihte, sağda da aydın yetişebildiği, sağcılarında aydın olabildiği iddiasının payı, herhalde büyük olmalıdır. (...) sağ hiçbir zaman entelektüel bir potansiyel yaratamadı: Gazete yazarları, öğretmenler, profesörler, taktisyenler ve teknisyenler yetiştirdi. Ama entelektüel değil!”⁹³

1980’lerle birlikte ise Osmanlı-Cumhuriyet “çevre” çizgisi, belki de daha önce elde etmediği bir “potansiyel” ve “imkâna” kavuşmuştur ve bu kazanım gitgide gelişmiş ve genişlemiştir. Daha açık bir ifadeyle çevre kaynaklı güçler, bin yıllık zamansal düzlemde merkezi belki de hiç bu kadar “fetih”e yakın olmamış, hiçbir zaman da bu yoğunlukta entelektüel baskı kuramamışlardır. 1990’lardaki entelektüel ve iktisadi genişlemeye 2000’lerde siyasal boyut da eklenmiştir.

Çevreden yetişen entelektüel de aslında hem bu başarısının hem de “zamanın” kendi lehine döndüğünün farkındadır. Batı’da üretim ilişkileri çerçevesinde gelişmiş olan sınıfsal mücadelenin, Türkiye’de sosyolojik tabanlı “yönetim ilişkileri” çerçevesinde geliştiğinin ve “bir süre de böyle devam edeceği gerçeğini” görmüşlerdir:

“Laik elitler, 60’lı yıllara kadar cahil, gerici ve bağınaz olarak niteleyip hor gördükleri kitlenin çocuklarının; 80’li yıllarda bürokraside, ticari hayatta, eğitim kurumlarında, basında... kısaca gericilik, çağdışılık söylemiyle devre dışı bırakılamayacak bir konumda, kendilerinin yerlerini almaya aday, en kuvvetli rakip olduğunu farketmeye başlayınca, sanki üzerine kondukları mirasın gerçek sahibini görmüş gibi paniğe kapıldılar.”⁹⁴

93 Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991), 6.

94 Mustafa Ömer Satılmaz, “Laik Çevre Aydınlarının Yeni Ekmek Kapısı: İslâm Araştırmaları”, *Türkiye Günlüğü*, sy.14 (Bahar 1991), 100.

Dergi’de birçok yazar, yukarıda da ifade edildiği gibi, sağın on yıllarca kendi entelektüellerini yetiştirememesini ve çevre kökenli sağ kesimin içinde yaşadığı yaşamsal “gerçekleri”, sosyo-kültürel planda değerlendirilebilecek “sınıfsal” bir mantıkla açıklamaktadır. Çevreden yetişen gençlerin eğitim sürecinde yaşadıkları zorluklar, “büyükşehirlere geldiklerinde yalnız kalmamak (dayanışmak) için entelektüel verimlilikten uzak otoriter karakterli siyasi-kültürel ortamlara mecbur kalmaları”, “savundukları değerler bağlamında kendilerini hep savunmada hissetmeleri” yukarıya doğru hareketliliğin önündeki zorluklardır.

Alkan:

“... kötü beslenmiş, kıytırık mekteplerde okumuş ve taşra yalnızlığını büyük şehrin ürküten baskısı altında el ele tutuşarak yenmeye çalışan köylü-proleter-mini burjuva çocukları sağcı yeni burjuvazi ve devletçi bürokrasinin kanlı bifteklerle besleyerek ekalliyet kolejlerinde okuttuğu çikolata çocukları solcu rolüne soyunmuşlardı. (...) bütün bir nesli eciş-bücüş bırakan kompleksler kumkuması içinde, nasiyesi temiz olmanın kompleksini yaşarlar ve hangi liseden mezun oldukları sorulduğunda da ezilirlerdi (hala öyle midir? Türkiye’de sağ, hiçbir zaman bir aydın hareketi olmadı. Bunun için gönülsüzdü denilemez, ama sağın durduğu yer, entelektüel bir hareketin mayalanması için çok elverişsizdi denilebilir.)”⁹⁵

Çalık:

“Bütün bu ‘meddücezir’ içinde Anadolu’dan kopup gelen insanlar, özellikle yüksek tahsil için milyonluk şehirlere akan genç insanlar içine girdikleri bu yeni çevrede, doğup büyüdüğü köy ve kasabalarda rastlamadıkları bu yeni yapı ve ilişkiler ağı ortasında her şeyden önce ve her şeyden çok sosyal yalnızlık ve hayat tarzı ile ilgili kültürel farklılıkla yüz yüze geldiler. Onların sosyal tipi köylü veya kasabalıydı, çekingendi, mahcup, yeni girdikleri çevreyi temsil edenlerin tipi ise şehirli, renkli, rahat ve ‘alafranga’ydı.”⁹⁶

Alkan ve Çalık’ın betimledikleri çevre kökenli gencin karşısına yerleştirdikleri genç-

95 Ahmet Turan Alkan, “Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar”, 6-11.

96 Çalık, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları”, 86-87.

lik ise, solda olsalar bile, aslında merkezde konumlandırılabilir ailelerin çocuklarıdır. “Belki de bundan dolayı da 1990’larda aynı “anti-müesses nizam” karşıtlığında buluştukları ve onlara yaklaşıma çalışan soldan gelenlere güvenmemişlerdi.” Onları, karşılarına aldıkları Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinin ürünleri olarak değerlendirmekten kendilerini alamamışlardı. Aralarındaki farklılık, üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinden ziyade merkez-çevre karşıtlığı kaynaklı olarak birtakım imkânlara ulaşıp ulaşama durumları ve hayat tarzı farklılıklarıdır. Onların gözünde merkez, bürokrasi ve ona bağlı burjuvazinin oligarşisidir. Bu burjuvazi ise Batı’daki “gelişmenin” katalizörü ve sürükleyicisi burjuvazi değildir. Ayvazoğlu da bir yazısında sınıfsal/anti-elitist bir vurguyla “bir kez daha” merkezdeki oligarşinin akrabalık ilişkilerine dikkat çekmek istemektedir:

“Kolejlerde okumak ve Avrupa’da yüksek öğrenim görmek, Türkiye’de çok uzun bir süre belirli bir zümrenin imtiyazı olmuştur. Bu bakımdan yabancı dil bilenler, çoğunlukla, yöneticilerin, bürokratların, hariciyecilerin ve zenginlerin çocuklarıydı. (...) Bugün iletişim kanallarını ve kültürel iktidarı ellerinde tutanların şecerelerine bir göz atılırsa, söylediklerimin doğruluğu anlaşılacaktır.”⁹⁷

Ayvazoğlu’nun bahsettiği “iletişim kanalları ve kültürel iktidar”, “günümüz siyaseti”nin de konusudur.

Bu metinde daha önce de bahsedilen “dil” meselesi, Dergi sayıları içinde müstakil bir konu olarak ele alınmamış olsa da merkeze meydan okuyan çevre kökenli sağ entelektüalizmin retorik -ve bağlantılı olarak söylemsel- üstünlüğü ele geçirme faaliyetinin önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmaktaydı. Dergi’de “dil’in kurucu dünya görüşü ve uygulamalarının, geçmişle kopuşçu yaklaşımının en önemli unsurlarından biri olduğu görüşü”, açıkça kendini göstermektedir. Aktörlerin büyük çoğunluğunca, “dil” ve bağlantılı olarak kültür -eğitim-, “din” ile uygarlık kümesi değiştirme siyasetinin önemli araçlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Hocaoğlu, Tanzimat aydınını eleştirirken “yine” hakkını vermektedir:

“Tanzimat öncesi Türk aydını hemen sadece Doğu kültürünü tanıırken, Tanzimat aydınları hem Doğu hem de Batıyı birlikte tanımaya gayret etmişlerdir. (...) gittikçe Doğu ile, klasik kültür ile ilgilenenlerin,

97 Ayvazoğlu, “Türkiye’de Sağcı Olmak”, 41-42.

Arapça ve Farsça'ya muttali olanların sayısı azalmakta, Türk irfanı bütün-bütüne yüzünü Garba tevcih etmektedir ki bu süreç sonraları daha da hızlanacak ve bilhassa Cumhuriyet döneminde eski ile bağlantılı olmak, adeta bir özel ihtisas sahibi olmak mesabesine gelecek, Türk aydınları kendi dilleri ile kaleme alınmış eserler karşısında daha ümmi olacaktır. Bunun, başka hiçbir örneği olmayan bir kültür yıkımı demek olduğu münakaşa kaldırmaz bir husustur.”⁹⁸

Harf İnkılabı'nın hızlı ve keskin bir şekilde uygulanması, Türkçeleştirme ve sadeleştirme süreçleri, diğer bir ifadeyle Batılılaşma yönelimi ile dil ve kültür arasındaki ilintiler, yeni entelektüellere göre devletin arzu ettiği şekilde “mâzi-âti” çizgisi üzerinde dramatik kopuşlara neden olmuştur:

Ayvazoğlu ise, dil konusuna yaklaşımını dahi, hışımlı siyasal karşıtlığının “içinden geçirerek” ifade etmektedir:

“Yeni yetişen nesilleri adeta dilsiz bırakan ‘öztürkçe’, solun temel dayanaklarını yitirmiş, Türk toplumunun ruhuna asla nüfuz edememiş soyut fikir dünyası için biçilmiş kaftandı. Başka bir ifadeyle, Türk solcusunun uğraştığı meseleler nasıl Türk toplumunun meseleleri değilse, bunları ifade ederken kullandığı dil de Türk toplumunun dili değildi. Türk Dil Kurumu'nda ‘tüm ilerici ve çağdaş aydınlar’ kafa kafaya verip anlaşılmaz bir kinle Türkçe'deki ‘tüm gerici’ unsurları temizlemeye çalışırken, kelimelerin geçmişten bugüne adeta imbikten geçirerek aktardığı kültürel özü ve ifade inceliklerini de satırdan geçirdiler. Türkçe, tam rayına oturmuş ve en güzel eserlerini vermeye başlamışken, Batıcı ve solcuların yuvalandığı Türk Dil Kurumu'ndan yediği satırla kuşa dönmüştür. Daha da önemlisi, ‘ilericiliğin ve çağdaşlığın ön koşulu uydurma sözcükleri kullanmaktır’ mantığıyla aydınimsıların ve ilericilik heveslisi yeni yetmelerin kolayca ‘dolduruşa’ getirilmelelidir. (...) Asıl kütleden kopuk, yapma bir dünyada, yapma bir dille, edebiyatın da, fikir üretmenin de mümkün olmadığını anlayanlar var, fakat bunu itiraf etme dürüstlüğünü itiraf edecek yok denecek kadar az.”⁹⁹

98 Hocoğlu, “Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri”, *Türkiye Günlüğü*, 73.

99 Ayvazoğlu, “Türkiye’de Solcu Olmak”, 82.

Özellikle Dergi'nin çekirdek kadrosundan yazarlar, bu kültürel kopuşa güncel Türkçede kullanılmayan söz dağarcığını ve Osmanlıca gramerini kullanma gayretiyle tepkilerini göstermişlerdir. Durmuş Hocaoğlu, Ahmet Turan Alkan ve Beşir Ayvazoğlu, bu anlamda öne çıkan yazarlardır. Recai Güllapdan ve Molla Kasım müstear isimleri ile yazılan mizah yazılarında da dilde “asla rücu edişci” bu tavır izlenebilmektedir. Bu yazılarda, “geleneksel siyasetlerin konusu olduğu” güncele hicivle yaklaşıırken, bir bakıma da cari devlet olgusunun ürettiği geleneksel siyasetler mizahın konusu hâline getirilmektedir. Dergi'de Türkiye sağının geçen on yıllarda entelektüel duruş geliştiremediği oto-kritiği yapılırken diğer taraftan da bu cenahta nelerin “muhafaza” edilebildiği sergilenmektedir. “Ekalliyet” kolejlerinde okuyup Batı dilleri kökenli kelimeleri cümlelerine serpiştiren “Baticılara” nazire yapılmaktadır.

Çalışmanın başlarında, Batılılaşma etrafında gelişen tartışmaların, aslında “Türkiye'nin hangi medeniyet alanında (uygarlık kümesi) olması gereklidir?” sorusunun bir tezahürü olduğu ifade edilmeye çalışılmıştı. 1980 sonrasında gelişen sağ entelektüalizmin de temel argümanının, “cari devlet kimliğinin var olan ulusal kimliği temsil etmediği” önermesi üzerinden geliştiği belirtilmişti. Bu konudaki sağ perspektifin toplumu da devleti de türdeş ve yekpare görme eğilimini bir kenara bırakılacak olursa “emperyal cumhuriyet” özleminin beslediği siyasal duygular, “Neo Osmanlılık” kavramsallaştırmasında kendini bulan bir kimlik hayalini üretmiştir. Tamamen jurnalistik bir üretim olan bu kavramın kaderi, özdeşleştirildikleri aktörler tarafından dahi tam olarak sahiplenilmese de daha çok karşıtlarının kullanımları ve gündemde tutmaları sayesinde neredeyse otuz yılı geçkindir yaşamaktadır. *Türkiye Günlüğü Dergisi* de bu özdeşleştirmelerden ve yakıştırmalardan nasibini almıştır. Bu da Dergi'nin Osmanlı-Cumhuriyet modernleşirmesine genel yaklaşımından, bunun öncesinde -tarihsel olarak- “öz” arayışlarından ve yine Dergi'nin başındaki Mustafa Çalık'ın açıklıkla ifade ettiği “emperyal cumhuriyet” vizyonundan kaynaklanmaktadır.

Fakat bir diğer taraftan da yine Dergi'de İkinci Cumhuriyet'in konu edildiği sayıda yer alan bir makalede, “öz”deki kimlik arayışlarına yönelik şu eleştirel ifadeler, göze çarpmaktadır:

“Kimlik arayışı bir öz'ün arayışı haline döndüğünde tehlike başlamakta. Kimlik arayışını, diğerlerinin arasında bir var olma biçiminin seçimi ve ilişki biçimi olarak algılamak daha ileriye dönük ve olumlu bir bakış açısı; en azından daha medeni. (...) Yeni Osmanlılık kavramında ifadesini bulan yeni ulusal kimlik arayışlarında da benzeri bir tehlikenin ipuçlarını yakalamak mümkün. Yeni kimliğin bir ilişki seçimi de-

ğil de bir öz'ün değerlendirilmesi olarak ele alınması diğer kimlikleri dışlayan bir strateji.”¹⁰⁰

Öncelikle belirtmek gerekir ki 1992 sonlarında yayınlanan bu makalede Aksoy ve Robins, Dergi'nin o ana kadarki içeriklerini takip ettikleri anlaşılmaktadır. Birincil olarak “İkinci Cumhuriyet” kavramını ele alan bu makale, Dergi'deki öz arayışlarına (asla rücu etme, gelenek arkeoloğu, vs.) ve o dönemde popülerleşen “Yeni Osmanlıcılık” kavramına yönelik eleştirel argümanlar ortaya koymaktadır. Makale temel olarak sağlıklı bir kimlik inşasının “güncelin koşullarına göre” üretilebileceğini, “muhayyel geçmişe dayanan” öz arayışlarının ise büyük olasılıkla başarısızlıkla sonuçlanabileceğini “tehlike” kelimesiyle ifade etmektedir. Karşıt görüşlere de yer verilebilmesi, tabii ki Dergi'nin entelektüel bakışı açısından önemli ve olumlu bir ayrıntı olarak not edilmelidir.

Çalık'ın, daha önce de bu metin içinde defalarca ifade edilen “emperyal cumhuriyet”-çi bakış açısını anlayabilmek için belki de şu alıntıyla başlamak gerekmektedir:

“Felsefesi müslüman, kaynağı yerli, zemini milli, perspektifi evrensel bir kültürel kimlik; eksiksiz bir demokrasi; insan ve tabiat değerlerini hiçe saymayan fakat dünya devleriyle yarışabilen bir iktisadî yapı ve her alanda değerlilerin öne çıktığı toplumsal bir hiyerarşi(dir) (...) Türkiye artık ne ‘Kemalizm’e sığar, ne de ‘İkinci Cumhuriyet’le yetinir. (...) Türkiye yeni bir Osmanlı sentezi ve ‘emperyal’ bir Cumhuriyet istiyor!”¹⁰¹

En sondan başlamak gerekirse Çalık, diğer birçok yazar gibi, “İkinci Cumhuriyet” kavramsallaştırmasını tartışma dışı bırakarak, bunu zımnî olarak da olsa Batılılaşmanın ve Cumhuriyet'in kurucu dünya görüşünün öz-eleştirel bir uzantısı olarak değerlendirenlere katılmaktadır. Çalık'ın özlediği emperyal devlete entegre etmeye çalıştığı sıfatlar ise “yığma” özellikler taşımakla birlikte çok geniş bir kesimden gelecek soru ve taleplere baştan cevap vermiş olma kaygısı göstermektedir. Makalenin önermeleri entelektüel bir inşadan ziyade siyasal parti vaatlerinin “kaygısızlığını” taşımaktadır. Bu alıntıda Çalık'ın perspektifine dair en önemli ve not edilmesi gereken unsur, “Osmanlı sentezine dayanan emperyal bir cumhuriyet” arayışdır.

100 Asu Aksoy ve Kevin Robins, “Bir Medenileşme Projesi İçin Notlar: II. Cumhuriyet, Medya ve Demokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 20, (Güz 1992), 64-65.

101 Mustafa Çalık, “Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 19 (Yaz 1992), 59.

Çalık, sağdan ve soldan bazı “pro-aktif dış politika savunucuları” gibi büyük devlet kimliğine bürünülemez ise kayba (toprak, mevzi, güç, vs.) uğranılacağını savunur. Dolayısıyla “Büyüme, Türkiye’nin kaderidir.” ve bu kadere de sahip çıkılması gerekmektedir. Diğer birçok Dergi yazarı, muhayyilelerini genellikle “tarih”e kanalize edip maziye odaklanırken, romantik yayılcılığını (“nazım güç”) analitik verilerden ve dayanaklardan çok ilahi kadere bağlayan Çalık’ın muhayyilesi ise büyük ölçüde geleceğe dönüktür:

“(…) Adriyatik sahillerinden Çin Seddi’ne kadar uzanan bu efsunlu coğrafyada, bu uçsuz bucaksız coğrafyanın dolaşık yollarında kutup yıldızı olmaktan başka bir misyonun bizi artık cezbetmediği de aşikârdır. (...) Bundan sonra, artık, ‘Kaderde ne varsa olur, o olacak demekten’ ve bu mutlu kaderi bir an evvel yaşamaya başlamaktan başka tercihimiz olamaz. 2000’li yılların büyük Türkiye’sinin, süper Türkiye’sinin, eski dünya kara parçasının nazım gücü olacak Türkiyesi’nin tarihi, siyasette, kültürde, sosyal ve ekonomik hayatta hangi esaslar üzerine oturacaktır? Bunlar aşağı yukarı belli olmuştur. (...)”¹⁰²

“Evet, şimdi bize yeni bir ‘dil’ lazım, yeni bir siyaset ve diplomasi dili (...) Ne kadar uzak durmaya çalışsak da görünen o ki, bundan böyle Osmanlıca konuşacağız; zira şartlar bize ‘Türkçe’yi Osmanlıca konuşmaktan gayrı çıkar yol bırakmıyor. (...) Türkiye ya değişecektir ya da küçülecektir. (...)çünkü ‘ataların diniyle’ doğru yolu bulma şansı artık hiç mi hiç kalmadı.”¹⁰³

Çalık da Türköne gibi bizi özden uzaklaştıran Batılılaşma/çağdaşlaşma sapmasında sona gelindiği kanaatindedir ve artık Türkiye’nin önünde “Hacet Kapıları Açılmıştır.”¹⁰⁴:

“Türkiye ve Türk toplumu Batı kompleksini de, Batılılaşma problemini de, onun daha şık bir ambalajla ‘çağdaşlaşma’ diye sunulan ‘ikinci yüzü’nün çıkmazlarını da büyük ölçüde aşmıştır. (...) 18. asrın son-

102 Mustafa Çalık, “Ankara Toplantıları Açılış Konuşması”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992), 118-119.

103 Mustafa Çalık, “Neo-Osmanlı Tartışmalarına Sade Bir Derkenar”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 21 (Kış 1992), 57-58.

104 Mustafa Çalık “Türkiye’nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır”, *Türkiye Günlüğü*, sy. 19 (Yaz 1992).
Not: *Turgut Özal* ile Mülakat.

larında başlayan bu tarihin son dönemini, deyim yerindeyse uzatma dakikalarını yaşıyoruz. Fakat, bu oyun bundan fazla uzayamaz. Sonuna geldik. (...) Bu süreçle birlikte yeni bir tarih yaşamaya başlayacağız.”¹⁰⁵

Çalık’ın perspektifi ve söylemlerinin siyasal alanla yakın bağlantısı bir kenara bırakılacak olursa bu bakışın, Dergi’de yoğunlaşan öz arayışlarının bir anlamda mitos yaratma kısmını temsil ettiği görülmektedir. Batılılaşma ile zindana tıkılan “nazım güç”ün artık gün ışığına çıkma zamanı gelmiştir. Toplum türdeştir, devlet yekparedir, siyasetin sınırları tanımlanmıştır, kutsallar hazırdır, dış koşullar (dünya) amadedir...

Sonuç

1989 yılında yayın hayatına başlayan *Türkiye Günlüğü Dergisi*, farklı görüşlerden yazarlara da sayfalarında yer vermesi hasebiyle de önemli ve dönemine ışık tutan bir fikir ve söylem platformu olmuştur. Dergi’nin sürekli yazarlarının yazılarındaki bileşkeye ve yönelime bakıldığında ülke siyasetinin, özellikle sağ siyasetin ve kendi görgül tecrübelerinin yanında cari devlet yapısının, bununla ilintili siyasal merkezin ve merkez siyasetin fikri ve siyasal kökleri hem tartışılmaya açılmakta hem de değişim(ler) talep edilmektedir. Bunun da ötesinde merkeze ve devlete talip olunmaktadır. Bu hâliyle de Dergi, 1990’lar itibarıyla aktörden gelen değişim taleplerini ve bu aktörlerin oluşturdukları koalisyonları odağına alan söylemselci yeni kurumsalcı devlet kuramının doğal analiz konusu olabilecek niteliktedir.

Değişim taleplerinin genel anlamda felsefi düzeyde (kurucu dünya görüşü, weltanschauung) kendini göstermesinden ve geniş bir spektrumu kapsamasından dolayı da, merkez-çevre şablonunu siyasal alana taşıyan Heper’in devlet-merkezci siyaset analizi literatüründen -yeni kurumsalcılığın öncülü- alıp Osmanlı-Cumhuriyet devlet geleneği çizgisine uyguladığı aşkincılık ve araçsalcılık kavramlarına başvuruldu. Dergi’nin sürekli ve kurumsal denebilecek yazarları, umumiyetle kültüralist olarak tanımlanabilecek zaviyelerden de olsa devletin aşkincı özelliği ve bu istikametteki tercihlerini ve uygulamalarını eleştirmekte fakat toplumsal ve siyasal sektörlerin devlet aygıtında olabildiğince dengeli ve orantılı (uzlaşma içerisinde) bir şekilde temsil edilebileceği bir araçsalcı model arayışı ya da anlatısı Dergi’de kendini göstermemektedir. Bahsi geçen yıllar itibarıyla konu henüz o safhalara gelebilmiş değildir. Kaldı ki yazıda da

105 Mustafa Çalık, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, *Yeni Toplum*, sy. 1 (Mayıs-Haziran 1992), 36-38.

bahsedildiği üzere devlette felsefi boyuttaki değişim taleplerinin cari olanla (eski fikirle) mücadelesi hem uzun yıllar almaktadır hem de takibi zor süreçleri içermektedir. 1990'ların ortaları itibarıyla *Türkiye Günlüğü* örneğinde yeni fikir daha henüz eleştirel olmaktan alternatif önerme aşamasına geçememiştir.

Aranılan tür “araçsalcılık” ise “asıl kütle” ya da “sessiz çoğunluk” olarak da ifade edilen ve gayet türdeş olduğu da düşünülen toplumsal çevrenin ulusal kimliği temsil etmesi ve devlet kimliğinin de Soğuk Savaş sonrası şartlara göre ve de emperyal cumhuriyet (Çalık'a göre) karakterinde yeniden inşasıdır. “Milletin organik aydınlarının” ve “kentli bir muhafazakârlığın” da bu aşamada sosyal arkeoloji marifetiyle “geleceği” yeniden canlandırması ya da icadını gerçekleştirmesi beklenmektedir. Buna ek olarak, bir de sorumluluğun kime yüklendiği açıklanmayan bir İslam Rönesansı beklentisi bulunmaktadır. Bu dilek de -en azından bazı yazarlar için- aslında gözlemlenen cari ulusal kimlikten ya da barındırdıklarından da çok da hoşnut olunmadığının göstergelerinden olarak kabul edilebilir.

Dergi'de demokratik bir araçsalcılık tahayyülünü zaafa uğratan tespit eksiklerinden bir tanesi de belki de birçok yazarda kurucu dünya görüşü ve uygulamalarının eleştirilerinin de ötesinde melanetin büyük ölçüde Tanzimat'a yüklenmesi eğilimidir. Tanzimat modernleşmesi öncesi dönemi altın çağ ya da en azından sorunsuz çağ olarak nitелеmek, aslında devlet geleneğinin aşkını özelliğinin de düşünsel ve idari köklerinin ve kaynaklarının takibini imkânsız hâle getirmektedir. Bu bağlamda en azından, “asıl kütlelerin 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı merkeziyle ilişkileri” ya da yine “19. yüzyıl öncesinde Osmanlı merkezinin yapısı” sorularının konu edilmeleri, aşkını devlet geleneğinin kadim köklerinin ipuçlarını verebilirdi. Fakat tahmin edilebilir ki erken Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni bir devlet kimliği inşasının gerçekleştirilebilirliği telaşının ve coşkusunun olumlu ve motive edici Osmanlı ilhamlarına -emperyal ve çoğulcu- olan ihtiyaçları ise muhakkaktır.

Fakat başta da ifade edildiği üzere Dergi, şüphesiz ki yeniden inşacı söylemsel koalisyonun içinde kolektif bir aktörken, birçok yazarı da bu platformda birer bireysel aktör olarak yer alabilmektedirler. Genel anlamda söylemsel koalisyonda aktörler arasında iletişim güçlü; koordinatif fikir ve söylem üretme özelliği zayıfken, Dergi'de ise bu özelliğin en azından göreceli olarak yüksek olduğu gözlemlenebilmektedir. Bunun yanında, yukarıda değişime yönelik düşünsel durum(lar) “paylaşılan zihinsel hâller” (shared mental modes) olarak nitелеmişti. Bir başka yazar da fikirlerin, menfaatin yanı sıra “düşünce, duygu ve arzuyu” içeren bir kümelenme (cluster) olduğu tespitini paylaşmakta, “karşıdaki kurumsal direncin gücü ve çapı” da bu zihinsel

ve duygusal paylaşım alanının pekişmesini ve hatta genişlemesini sağlayabildiğini belirtmekteydi. Yine bir başkası da kolektif anıların, ortak anlatıların, mitlerin önemine değinmekteydi. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, seviyesi ölçülmesi mümkün olmasa da kolektif olarak bu özelliklerin hepsini haiz bir fikri-söylemsel toplama olarak kendini göstermektedir.

Bir kuramsal katkıda da felsefi fikirlere kriz zamanları dışında pek az itiraz edildiği tespiti ifade edilmektedir. Yazara göre bu geçiş döneminde yeni fikrin savunucuları; “göstergeleri, sembolleri ve gelişmeleri” yeni fikre göre okuyup, “manipüle ederek” yeni fikre siyasal alan kazandırma faaliyeti yürütmektedirler. Belirsizlik ve istikrarsızlık formunu normal durum olarak kabul eden inşacı soyutlama ise aktörlerin bu tür değişimci baskılarını ve bu yoldaki faaliyetlerini bir bakıma “belirsizliğin evcilleştirilmesi” olarak yorumlamaktadırlar. Cari devleti ve merkezi hedefine koyan *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Türkiye’de siyasal akımların devleti tanımlama güdü ve açıklığını da enerji merkezine katarak erken Soğuk Savaş sonrası dönemde Cumhuriyet projesinin tam olarak çözemediği sorunları çözmeye, emperyal mirası yeniden canlandırmaya, daha önce belki de gerçekleşmemiş bir genişlikteki İslam coğrafyasının merkez ülkesi olmanın kodlarını bulmaya, 18. yüzyıl “kırılmasını” tarihsel planda tamir etmeye talip olan tavırları merkezinde barındıran bir oluşum olarak arayışlar ve iddialar ortaya koymuştur. Eski fikrin bileğini bükmeye çalışan yeni fikrin cephesinde, olanca düşünsel ve hayal gücüyle varlık göstermiştir. Yeni olana katkısı (hâlihazırda) hesaplanamasa da eskinin surlarında önemli gedikleri açanlardan olmuştur.

Kaynakça

Aksoy, Asu ve Robins, Kevin. “Bir Medenileşme Projesi İçin Notlar: II. Cumhuriyet, Medya ve Demokrasi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 20, (Güz 1992).

Alkan, Ahmet Turan. “Bilgi Yılı’ ve ‘Bilgi Toplumu’ Üzerine Küçük Bir Muhalefet Şerhi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 12 (Güz 1990): 10-11.

Alkan, Ahmet Turan. “Sessiz Çoğunluk Bakımından Batılılaşma ve Çağdaşlaşmanın Anlamı ve Tezahürleri”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 2 (1989): 29–35.

Alkan, Ahmet Turan. “Bir Toplum Pusulası Olarak, Kaybettiğimiz Nirengileri Yeniden Hatırlamanın Önemi Üzerine”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993): 8-12.

Alkan, Ahmet Turan. “Siyaseti Aydınlardan Nasıl Koruyacağız?”. *Türkiye Günlüğü*,

sy. 35 (Temmuz-Ağustos 1995): 16-19.

Alkan, Ahmet Turan. “Türkiye’de Sağın Tarihine Buruk Bir Derkenar”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991): 5-12.

Ayvazoğlu, Beşir. “Arabesk’in Üç Dönemi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 5 (Ağustos 1989): 13-16.

Ayvazoğlu, Beşir. “Gelenek ve Değişme”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993): 22-25.

Ayvazoğlu, Beşir. “Türkiye’de Sağcı Olmak”. *Türkiye Günlüğü*, sy.16 (Güz 1991): 32-43.

Ayvazoğlu, Beşir. “Türkiye’de Solcu Olmak”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 15 (Yaz 1991): 81-84.

Badie, Bertrand ve Pierre Birnbaum. *The Sociology of the State*. Çev. Arthur Goldhammer. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

Beland, Daniel ve Robert Henry, Cox. “Introduction: Ideas and Politics”. *Ideas and Politics in Social Science Research*. Der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox, 3-20. Oxford University Press, 2010.

Berki, Robert N. “State and Society: An Antithesis of Modern Political Thought”. *State and Society in Contemporary Europe*. Der. Robert N. Berki ve Jack Ernest Shalom Hayward, 1-20. Oxford: Martin Robertson, 1979.

Berzeg, Kazım. “Liberalizm, Din, Müslümanlık”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 135-141.

Bilgin, Vedat. “Kaçınıcı Cumhuriyet?”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992): 47-49.

Bilgin, Vedat. “Türk Solu’nun Toplumsal Özellikleri Üzerine”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 15 (Yaz 1991): 77-80.

Blyth, Mark. “Ideas, Uncertainty, and Evolution”. *Ideas and Politics in Social Science Research*, der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox, 83-102. Oxford University Press, 2010.

Blyth, Mark. *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Campbell, John L, *Institutional Change and Globalization*. Princeton University Press, 2004.

Campbell, John L. ve Ove Kaj, Pedersen. *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton University Press, 2001.

Campbell, John. "Institutional Reproduction and Change." *The Oxford Handbook of Comparative Institutional Analysis*, der. Glenn Morgan, John L. Campbell, Colin Crouch, Peer Hull Kristensen, Ove K. Pedersen ve Richard Whitley. New York: Oxford University Press, 2010.

Çalık, Mustafa. "Ankara Toplantıları Açılış Konuşması". *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992): 118-119.

Çalık, Mustafa. "Miras Davasında Yol Ayrımı: Hangi Türkiye?". *Türkiye Günlüğü*, sy. 19 (Yaz 1992).

Çalık, Mustafa. "Neo-Osmanlı Tartışmalarına Sade Bir Derkenar". *Türkiye Günlüğü*, sy. 21 (Kış 1992), 55-58.

Çalık, Mustafa. "Türk Milliyetçiliği Üzerine Bazı Tartışma Notları". *Türkiye Günlüğü*, sy.16 (Güz 1991): 82-89.

Çalık, Mustafa. "Türkiye'nin Önünde Hâcet Kapıları Açılmıştır". *Türkiye Günlüğü*, sy. 19 (Yaz 1992).

Çalık, Mustafa. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak". *Yeni Toplum*, sy. 1 (Mayıs-Haziran 1992), 36-38.

Erdoğan, Mustafa. "Demokrasi, Laiklik, Resmî İdeoloji". *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 113-116.

Erdoğan, Mustafa. "Laiklik ve Türk Uygulaması Üzerine Notlar". *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990): 53-60.

Finnemore, Martha ve Kathryn Sikkink. "Taking Stock: The Constructivist Research

Program in International Relations and Comparative Politics”. *Annual Review of Political Science* 4, sy. 1 (Haziran 2001): 391–416.

Gürsel, Deniz. “Milletin Organik Aydınlarına Devam: Rönesans Olmadan Aydınlanma Olmaz”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 80-84.

Hall, Peter A., ve Rosemary C. R. Taylor. “Political Science and the Three New Institutionalisms”. *Political Studies* 44, sy. 5 (1996): 936–957.

Hay, Colin ve Daniel Wincott. “Structure, Agency and Historical Institutionalism”. *Political Studies* 46, sy. 5 (December 1998): 951–957.

Hay, Colin. “Constructivist Institutionalism: Or, Why Interests into Ideas Don’t Go”. Bildiri, *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Philadelphia, PA, 31 Ağustos–3 Eylül 2006.

Hay, Colin. “Ideas and the Construction of Interests”. *Ideas and Politics in Social Science Research* Der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox, 65-82. Oxford University Press, 2010.

Heper, Metin. “Yeni Anayasa Arayışları Üzerine Düşünceler”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 226-231.

Heper, Metin. *The State Tradition in Turkey*. Walkington: Eothen Press, 1985.

Heper, Metin. *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Hocaoğlu, Durmuş. “Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 35-76.

Hocaoğlu, Durmuş. “Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990): 42-52.

Hocaoğlu, Durmuş. “Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 15, (Yaz 1991): 65-76.

Karpat, Kemal H. “Din, Devlet ve Laik Aydınlar”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 17 (Kış 1991): 29-31.

Kathleen, Thelen. “Timing and Temporality in the Analysis of Institutional Evolution and Change”. *Studies in American Political Development* 14, sy. 1 (Ekim 2000): 102-109.

Kılıçbay, Mehmet Ali. *Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti*. Ankara: Gece Yayınları, 1992.

Kılıçbay, Mehmet Ali. “Demokrasiye Geçit Vermeyen Düşman Kardeşler: Dincilik ve Laikçilik”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994): 117-120.

Mehta, Jal. “The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether to “How”. *Ideas and Politics in Social Science Research*. Der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox, 23-46. Oxford University Press, 2010.

Nettl, John P. “The State as a Conceptual Variable”. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations* 20, sy. 4 (Temmuz 1968):559-592.

North, Douglas C. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Orren, Karen ve Stephen Skowronek. “Beyond the Iconography of Order: Notes for a New Institutionalism”. *The Dynamics of American Politics: Approaches and Interpretations*. Der. Lawrence C. Dodd ve Calvin Jillson, 311-330. Boulder: Westview Press, 1994.

Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğu Tarihte Üçüncü Roma’dır, Bir Dördüncüsü de Yoktur”. *Türkiye Günlüğü*, sy.11 (Yaz 1990): 26-30.

Öğün, Süleyman Seyfi. “Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992): 53-58.

Öğün, Süleyman Seyfi. “Türkiye’de Kadimlik-Ceditlik Tartışmasının Hal-i Pür Melali”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 25 (Kış 1993): 16-21.

Özman, Aylin ve Simten Coşar. “Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları. Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy.16 (Ağustos-Ekim 2001): 81-97.

Satılmaz, Mustafa Ömer. “Laik Çevre Aydınlarının Yeni Ekmek Kapısı: İslâm Araş-

tırmaları”. *Türkiye Günlüğü*, sy.14 (Bahar 1991), 99-102.

Schmidt, Vivien A. ve Radaelli, Claudio M. “Policy Change and Discourse in Europe: Conceptual and Methodological Issues”. *West European Politics* 27, sy.2 (Ağustos 2006): 183-210.

Schmidt, Vivien A. “From Historical Institutionalism to Discursive Institutionalism: Explaining Change in Comparative Political Economy”. *American Political Science Association (APSA)*, Toplantı Tebliği, (Ağustos, 2008).

Schmidt, Vivien A. “Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism”. *Ideas and Politics in Social Science Research*. Der. Daniel Beland ve Robert Henry Cox, 64-84. Oxford University Press, 2010.

Schmidt, Vivien A. “Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse”. *Annual Review of Political Science* 11 (Haziran 2008): 303–326.

Schmidt, Vivien A. “Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth ‘New Institutionalism’”. *European Political Science Review* 2, sy. 1 (Mart 2010): 1–25.

Tachau, Frank ve Heper, Metin. “The State, Politics and the Military in Turkey”. *Comparative Politics* 16, sy. 1 (Ekim 1983): 17-33.

Thelen, Kathleen. “Historical Institutionalism in Comparative Politics”. *Annual Review of Political Science* 2, sy 1 (Haziran 1999): 369-404.

Turan, İlter. “The Recruitment of Cabinet Ministers as a Political Process: Turkey, 1946–1979.” *International Journal of Middle East Studies* 18, sy. 4 (Kasım 1986): 455–472.

Türköne, Mümtaz’er. “İslamlaşma, Laiklik ve Demokrasi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990).

Türköne, Mümtaz’er. “Milli Devlet, Laiklik, Demokrasi”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 29 (Temmuz-Ağustos 1994).

Türköne, Mümtaz’er. “Tanzimat’ın Sonu”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 20 (Güz 1992): 40-42.

Uludağ, Süleyman. “İslam-Devlet İlişkileri”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 13 (Kış 1990): 34-35.

Yazı Kurulu. “Güz Mektubu”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 16 (Güz 1991): 3-4.

“Mini Anket: Aydınlar 1989’da Tanzimat’ı Nasıl Değerlendiriyorlar?”. *Türkiye Günlüğü*, sy. 8 (Kasım 1989): 71-80.

SİYASET BİLİMİ/
SOSYAL
ANTROPOLOJİ

**The Symbolic Aspects of a “Holy” Ritual
in a 21st Century Turkish-Muslim Village in Greece**

**Yunanistan’daki Bir 21. Yüzyıl Türk-Müslüman Köyünde
“Kutsal” Bir Ritüelin Sembolik Yönleri**

Sule Chousein Hasan

Öğr. Gör., Yeditepe Üniversitesi İngilizce Hazırlık Okulu, sule97tr@yahoo.com,
ORCID: 0009-0006-4833-9574

Gönderim Tarihi: 01.12.2024

Kabul Tarihi: 25.12.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Chousein Hasan, Sule. “The Symbolic Aspects of a “Holy” Ritual in a 21st Century Turkish-Muslim Village in Greece”. *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 335-353.

The Symbolic Aspects of a “Holy” Ritual in a 21st Century Turkish-Muslim Village in Greece

Sule Chousein Hasan¹

Abstract

This study explores the symbolic and socio-cultural dimensions of the ‘Tekke Pilavı’ (or ‘Dede’ye Pilavı’) ritual in Galini, a small Turkish-Muslim village in Greek Thrace. Drawing on ethnographic fieldwork conducted in the village, the study examines the historical, religious, and social meanings of the ritual, highlighting its links to Bektashi heterodox practices, Ottoman colonization strategies, and contemporary socio-economic transformations. The ritual, which involves communal food preparation and distribution, embodies cultural continuities and discontinuities from Ottoman Bektashi traditions, as well as symbolic resistance to Sunni orthodoxy and patriarchal structures. Women emerge as the key agents in organizing and sustaining the ritual, despite opposition from religious authorities and growing indifference from younger generations. The ritual’s symbolic meaning has shifted over time, from being a vital mechanism of communal sustenance during periods of economic hardship to a contemporary quest for solidarity and cultural affirmation in the face of isolation induced by agricultural modernization and migration. By employing Clifford Geertz’s “thick description” method, as well as drawing on comparative insights from Robert Darn-ton’s “The Great Cat Massacre” and Hans Sabean’s studies on village discourse, this research situates the ‘Tekke Pilavı’ within broader debates on cultural reproduction, historical memory, and gendered agency in rural societies. The findings suggest that the ritual is both a reflection of Galini’s multi-layered identity as a Turkish-Muslim minority in Greece and a living site of negotiation between local tradition, religious orthodoxy, and modernity.

Keywords: Turkish-Muslim minority in Greece, Bektashi tradition, symbolic anthropology, village ethnography, Geertzian analysis

¹ Öğr. Gör., Yeditepe Üniversitesi İngilizce Hazırlık Okulu, sule97tr@yahoo.com,
ORCID: 0009-0006-4833-9574

Yunanistan'daki Bir 21. Yüzyıl Türk-Müslüman Köyünde “Kutsal” Bir Ritüelin Sembolik Yönleri

Öz

Bu çalışma, Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yer alan küçük bir Türk-Müslüman köyü olan Galini (Yalanca)'daki 'Tekke Pilavı' (veya 'Dede'ye Pilavı') ritüelinin sembolik ve sosyo-kültürel boyutlarını incelemektedir. Köyde yapılan etnografik saha çalışmasına dayanarak, ritüelin tarihsel, dini ve toplumsal anlamları ele alınmış; bu anlamların Bektaşî heterodoks uygulamaları, Osmanlı koloni stratejileri ve günümüzdeki sosyo-ekonomik dönüşümlerle bağlantıları vurgulanmıştır. Toplu yiyecek hazırlama ve dağıtımını içeren bu ritüel, Osmanlı Bektaşî geleneklerinden gelen kültürel süreklilikleri ve kopuşları yansıtmakta; ayrıca, Sünni ortodoksluğa ve ataerkil yapılara karşı sembolik bir direnci temsil etmektedir. Ritüelin organizasyonu ve sürdürülmesinde temel aktörler olarak kadınlar öne çıkmaktadır; bu durum dini otoritelerin muhalefetine ve genç kuşakların artan ilgisizliğine rağmen devam etmektedir. Ritüelin sembolik anlamı, ekonomik zorluk dönemlerinde toplumsal dayanışmanın temel bir mekanizması olmaktan, tarım modernizasyonu ve göçün yol açtığı yalnızlık karşısında dayanışma ve kültürel onay arayışına dönüşmüştür. Clifford Geertz'in "kalın betimleme" yöntemi ile Robert Darnton'un "Büyük Kedi Katliamı" ve Hans Sabean'ın köy söylemi üzerine yaptığı çalışmalarından elde edilen karşılaştırmalı bilgilerden yararlanan bu araştırma, 'Tekke Pilavı'nı kültürel yeniden üretim, tarihsel bellek ve köysel topluluklarda toplumsal cinsiyet rolleri üzerine daha geniş tartışmalarla ilişkili bir bağlama yerleştirmektedir. Bulgular, ritüelin Yalanca'nın Yunanistan'daki Türk-Müslüman azınlığının çok katmanlı kimliğinin bir yansıması ve yerel gelenek, dini ortodoksluk ve modernite arasındaki bir müzakere alanı olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan'daki Türk-Müslüman azınlık, Bektaşî geleneği, sembolik antropoloji, köy etnografisi, Geertzci analiz

I. Context

The rite I will describe is performed in a small Turkish-Muslim lowland village (Galini) in Greek Thrace. The region is geographically situated in the Western section of Thrace; its northern portion lies within Bulgaria; the eastern section is part of Türkiye. Western Thrace is the northeastern territory of Greece, encompassing the provinces of Evros (Dedeağaç), Komotini (Gümülcine) and Ksanthi (İskeçe). This region

hosts the Turkish-Muslim minority exempted from the 1924 Population Exchange and the Greek Orthodox of Istanbul, Imbroz and Tenedos. Today, the 100,000-minority population is predominantly in the provinces of Komotini and Ksanthi and some in the Rhodope mountains. The minority consists of Turks, the prominent component, Pomaks and Muslim Roma. Sunni Islam is the predominant creed, except for a few homogeneous Bektashi villages in the Rhodope Mountains of Evros province. Designated on religious criterion as ‘Muslim’ in the Treaty of Lausanne and in Greece, the predominant language spoken by all three components is Turkish. Pomak is a Slavic/Bulgarian dialect spoken by Pomaks, usually concentrated in the mountainous region of Ksanthi.

Galini is a tiny agricultural village founded on a lower plain area. It consists of about a hundred households and about three hundred inhabitants, almost half of whom live and work in Germany, and a few in Türkiye. The rate of population growth is very low. The average age profile is above 40, and the young families on average have one or two children. The inhabitants depend on agriculture except for a few artisans and professionals such lawyers, teachers, carpenters and mechanics. The peasants are small to medium landowners. The large landowners, the Beys vanished in the 1970s due to land reforms and immigration to Turkey. The village has a mosque and a minority primary school which was closed due to insufficient number of pupils. The villagers are Muslim Turks of the Sunni sect; however, some religious/ cultural practices including this rite are of a heterodox nature, incorporating motifs of Bektashism.

While there is a certain homogeneity in terms of religion (Sunni Muslim), and language (Turkish with a Thracian accent²), the village population reflects the multiethnic Ottoman society. There are a few families of Pomak background, now evident only in the family name (Pomak Hasanlar), otherwise fully subsumed within the Turkish-Muslim culture, a few families with Arab origins, a few others presumably with Tatar origins, and two families with African origins, though the last African-looking people passed away a few years ago. However, Arab, Macedonian, Turkish and Pomak origins in fact can be traced in the roots of almost every family including mine. There is also a separate neighborhood on the exit of the village dominated by the Muslim Roma. This group of people represents the unluckiest group as they are excluded both by the minority and the majority. In their everyday life and cultural practices, they are no different than the mainstream Muslim Turks, except that they have darker skin,

2 The Turkish accent is almost the same with the Turkish spoken by the Eastern Thracians in Turkey and the northern Thracians in Bulgaria.

and are generally poorer and often organize wedding parties with music and dance. The relations between the village inhabitants and the Greek Orthodox in the neighboring villages and counties are usually friendly but limited to work-related issues. Intermarriage is very rare- and takes place, if ever, in larger towns.

II. The Setting

The name of the rite held every year is called either ‘tekke pilavı’ or ‘dede’ye pilav.’ Every year, it is organized by the village women in the spring, when the crocus (yellow flowers) appears on the Dede’s tomb, in the mosque yard. A group of women come together and cook a meal of rice (pilav), bulgur, chickpeas, beans, chicken, butter, and in recent years, meat. The foodstuff is collected from the inhabitants; each family contributes whatever they can or want. When it comes to the collection of food materials, usually the older kids visit the households, or the neighbors bring the stuff to the mosque yard.

The collected materials are cooked in cauldrons on a wood fire. Meat, chicken, rice, and bulgur or beans are cooked in separate pots, but later combined while serving on large trays. Groups of people sit on carpets (kilims) and say ‘Bismillah’ (In the name of God) and sometimes recite the *Fatiha* altogether and eat. No other prayer is cited. Each person uses the spoon brought from home. The most important contributors are usually the ones who had previously promised an offering to this organization. The offerings are made for healing diseases, accidents, or other wishes such as marriage or childbearing. It is usually a sheep, or a calf sacrificed for the ‘Dede’ or ‘Tekke’, two terms used interchangeably.

This ritual altogether looks like a Bektashi ritual. Above all, dede’ and ‘tekke’ are Bektashi concepts. Dede is the counterpart of Imam, and tekke is the place where the Dede, together with his disciples and the ordinary people come together to worship. It is the Bektashi tradition to make an offering for Dede in return for his intercession for the realization of some wishes, particularly for healing.³ According to the Sunni tradition, animals can only be sacrificed for the God (Allah), and not for saints or anyone else. Moreover, this ritual is opposed by the village Imam, educated in the Sunni *medrese*, the Sunni preachers who frequent the village mosque in the holy months of Ramadan. Yet the villagers continue to perform this ritual.

3 F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans, 1879–1920*, ed. Margarat M. Hasluck (New York: Octagon Books, 1973), 257.

On the other hand, they continue to fulfill different requirements of the Sunni sect. They fast in the holy month of Ramadan. Usually, the elderly and some middle-aged people pray regularly five times a day. The older women wear headscarves and the *feraces* (the black, long, loose dress without a collar worn as a cloak outside the home by women). The males attend the Friday prayers. The women only go to the mosque to pray the *tarawih* during Ramadan, or when a preacher comes to deliver a sermon. In the mosque, the place for women is separate (upstairs). The funerals are performed entirely according to the Sunni tradition where the Imam cites prayers from the Koran. Women are not allowed to come to the graveyard during the burial. Taking this into consideration, the rite is an anomaly.

Another anomaly to the Sunni belief was the lighting of candles in the tiny grooves in the mosque's front wall surrounding Dede's tomb, because candles in the sanctuary are a typical Bektashi tradition. It was common practice to make an offering to the Dede (Saint), and when it was realized, candles were lit in the grooves. It was fun for children especially; I remember how I enjoyed myself while lighting candles for the realized wishes of my maternal grandmother. Yet she was (is still) a devout Sunni praying five times daily, reciting the Koran frequently...etc. This ritual continued for years despite the contentions of the village Imam and the primary school teacher, himself a minority member who graduated from a Teaching College in Turkey.

As narrated by one of my informants, one day, the teacher, Yusuf Hoja, in the late 1950s, had them closed without informing the villagers. However, a few days later, one of the women who had migrated to Turkey (Keşan), called her family and neighbors in the village, saying that she saw the Dede in her dream, and he ordered the grooves to be immediately opened. Consequently, they were re-opened. Another similar attempt to close them was made by the teacher Reşit Hoja in the late 1970s. A few days later, the son of a family had a traffic accident, and the doctors were concerned he might be disabled. Rumors quickly spread in the village that Dede was punishing the villagers, starting with the family's son who lived closest to the mosque. Consequently, they were reopened by the injured man's father. Soon afterwards, the son recovered.

Eventually, this ritual was terminated one day after the burning candles fell on the arid plants and grass over Dede's tomb and a small fire broke out. Immediately noticed by the Imam and the by-passers, it was put out. The villagers were only then convinced of the dangers of lighting candles and the Imam's recommendation to donate light bulbs to the mosque instead of lighting candles.

III. Village Public Opinion About The Tekke Pilavi

Depending on the fieldwork I conducted in the village between 22nd and 25th April 2008 that included 14 inhabitants, the majority women, I found out that there is profound ambiguity and discrepancy in the perception of the *dede* and *tekke* concepts as well as the meaning of the *tekke pilavi* for people. Except for the Imam, all the informants confused the concepts of *dede* and *tekke* and used them interchangeably. This is also evident in naming the ritual, which they call either ‘*dede*’ye pilav’ or ‘*tekke pilavi*’. According to them, *tekke* and *dede* have the same meaning, denoting the tomb in the mosque yard. On the other hand, no one knows who the tomb belongs to, and even more interesting is that no one cares about who lies there. Two years ago, when the villagers eventually got permission from the authorities to repair the mosque and build a taller minaret, during the construction work, the tomb was partly evacuated and was noticed that contrary to the Sunni rules for burial, the head of the skeleton – the corpse was not buried in the direction of the Kible (Mecca).

As there is no script on the tomb or any written document relating to the identity of the corpse, surprised and puzzled, people began to make up theories about his identity. Suddenly they attributed it to an alien character; maybe it was an Albanian peddler, or a Greek (Rum) or Armenian traveler who accidentally died while passing by the village. The reasons for these different ethnic connotations could be explained by the multicultural characteristics of the society. This creates a paradox in rhetoric, as they claim the ritual is for the *tekke* or *dede*. Then they exhibit an indifferent and alienated attitude towards the tomb’s owner. This came even more as a surprise to me, because during my childhood in the village, (1980-1985), I remember perfectly well that we showed our respects to the *Dede*, as we cited *Fatiha* whenever we passed by the mosque.

The same paradox emerges in the definition of the ‘*dede*’. As mentioned previously, according to the informants, it is either described as the owner of the tomb, used interchangeably with ‘*tekke*’- or the holy figure in the human shape of a ‘grandfather’ seen in dreams by some women, or as seen in real life by some people, and the informant *Saliha Hala*, a sixty-year-old lady who pioneers in the organization of the *tekke pilavi* every year. According to the latter, he is a human prototype; very short, with a beard, wearing a green turban (*sarık*), a *caftan*, a typical Ottoman male dress before modernization. His extremely short height with extraordinary powers; he sometimes shows himself as a shadow or only his sound is heard. Most of my female and male informants said they believed in his existence although they did not see him with their

eyes.

Dede resurfaces in many of the old stories told by villagers; usually it is a sound without a physical appearance or an old man with white hair and beard that appears in the dreams and recommends people what to do in times of trouble. Two of such stories narrated to me are about two families whose babies used to die a few months after they were born in the early 1940s. The Dede told one such family that their babies were killed by the weasels and recommended one of the families to adopt a snake and feed it. The family followed the advice and had three babies who lived. To the second family, whose three babies had died, the Dede advised the pregnant mother to give birth to her next baby in a neighbor's house. The woman followed the advice, and her baby (a son) lived. So, the 'dede' as a mystical, holy, intangible figure has a lot of weight in the village history and everyday life.

As regards offerings, majority of my informants said that they make a vow in cases of illnesses, either of themselves or of family members and for some wishes like building a new house, or for the marriage of their sons and daughters. The offerings are usually *mevlids*, donations to the poor, or a calf or sheep for the next year's tekke pilavı. Yet, the final format of the offering is spelled only by three of my informants, all elderly women. In all three cases, the offerings were made to cure disease. For example, in an incident narrated by Saliha Hala, when her one-year-old granddaughter was very ill and sent by helicopter to the hospital in Thessaloniki, she was very upset.

Neighbors gathered in her house to soothe her that night. While she was weeping, she made a promise to God that she would organize a mevlid if her granddaughter recovered. Suddenly, she heard a voice saying, 'The child will recover if you organize a pilav feast for the tekke'. Instantly she shouted, 'I will.' It was only heard by her, and allegedly by the neighbor woman sitting next to her. When the rest of the people asked why she shouted, she said nothing, and decided to keep it a secret until the next day, when she and her husband, with the help of some neighbors, organized the pilav. During the cooking stage, they got the news that the operation was successful, and the child was fine. She said finally that she had another dream about the tekke pilavı. It was the spring period at the time of the interview, and there were some crocuses on the Dede's tomb.

The sign for the tekke pilavı is not only the blooming of yellow flowers on the Dede's tomb. It is often accompanied by another sign: the dede appearing in dreams and telling people to organize the feast. Again, women see the dreams. According to the

informants, in the past, usually it was the very poor and the widows with kids who saw the dream and the next day would tell other women- usually friends and neighbors and together would set the date. But within years, the women's profile-although still it is the women- have considerably changed. After those widows passed away, the dream was inherited by the ordinary married women. Not only has the profile changed, but also the economic situation in the village.

According to my informants, the economic situation began to improve with the modernization in agriculture, introduction of new machines and irrigation systems in the early 1960s, and the concomitant old age and sickness pensions. The social benefits culminated with the EU membership especially in the post 1990, whereas the income from agriculture diminished and the peasants became dependent on subsidies. For sure, the EU membership has not brought about a significant increase in the income but diminished the socio-economic discrepancies between the poor and the relatively better off in the village.

Consequently, the women who see 'the dream' today are relatively well off and married, but like previously, are the elderly, at least over 50-60 years old. One of my informants, Naide Hala, a seventy-year-old lady, said she had seen the dream last year. She said that she did not see the Dede but the pilav feast; people gathered around the mosque, eating pilav. Soon the preparations started. Nonetheless, again, it is interesting that the dreamer is an old lady, living with her husband- her kids away in Germany- and suffering from a mental disease.

Majority of my informants said that they did not believe in the holiness of this ritual, yet they continued to contribute because it would be impolite to act otherwise, reiterating that although it is done by few it is meant for all. Some informants said ironically that the tekke pilavı 'is the job of some women', implying the pioneer- Saliha Hala and her neighbors. They also contended that it was a superstition and against the Sunni belief, referring to the discussions in religious TV programs and the sermons delivered by the preachers who occasionally come to the mosque. Nonetheless, they said that they accept it as a tradition and they had no objection to its practice. Some of the informants said that they found the occasion kind of entertaining as they witnessed women usually having disputes in the organization of the event and later the gossips on who took home too much rice and meat and who was given very little and whether the pilav that year was cooked well or not. A few of them said the disputes during the organization and the gossip afterward perverted and harmed the holiness of the ritual, and that they had better stop doing it because they were actually sinning

this way. Almost all of my middle-aged informants (women, spouses and mothers, aged between 30 and 40) said they were not interested in the occasion although they contributed.

Anyway, no one said it was a sinful ritual against the Sunni belief and should definitely be abandoned, except for the newly hired Imam (from a remote village), whose contentions against the ritual were not taken into consideration. Thereupon he left the village on that day to protest. Even the old Imam, who implicitly called the pioneer and supporters of the rite as ‘witches’, and the rite as ‘superstition’, said in the end of our conversation, that the pilav and meat cooked last year’s ritual was not delicious at all.

Yet what surprised me was when I learnt from my informants that most people (mostly women) come and take a plate of rice and meat and bring it home to eat it. ‘It is better to eat it at home alone’, said two elderly widows, where you can sit at your table alone and enjoy ayran or a nice salad with it’. In the past, however, people used to sit cross-legged in groups of five-six around a tablecloth put on the kilim and ate from the same tray.

IV. The Interpretation of the ‘Tekke Pilavi’- A Journey Back To Time

The practice of culture might change partially or entirely in parallel with the changing historical, social and economic circumstances. This tekke pilavi ritual reflects a partial, though not a complete change in the local Turkish-Muslim cultural traditions. In this section, I intend to present the historical contexts this ritual was most probably born and how it was modified and yet prevailed in today’s context.

To begin with, the village is situated within the wider Via Egnatia (Sol Kol) route demarcated geographically by the Dardanelles and the Saros Gulf in the south, Didymotichos (Dimetoka) in the north, Pherrai in the west, and Kesan (in Turkey) in the east.⁴ Cutting the Balkan Peninsula horizontally, linking the West and the East, the Adriatic, the Aegean and the Dardanelles, it served as the bridge between Rome and the Byzantine Empire, particularly Constantinople. The Via Egnatia route was

4 Irene Beldicenu-Steherr, “Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslam’ın Trakya’ya Yerleşmesi,” in *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, ed. Elizabeth Zachariadou, trans. Özden Arıkan, Ela Güntekin, and Tülin Altınova (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 50.

a vital route for commercial and military purposes and the dissemination of heterodox Islam, the Bektashi sect.⁵ Ottoman construction works began on the Via Egnatia route right after the conquest of Eastern and Western Thrace in 1360s. The Western Thrace region was already conquered by Gazi Evrenos Pasha in 1361. Several vakıfs (charitable organizations) were built along the route along with tekkes and lodges (zaviyeler) for the security and maintenance of the route, which became the centre for disseminating heterodox Islamic beliefs.⁶

The tekkes had vital functions in the spread of Islam and for Ottoman colonization. They were sent by the Sultan's order to the regions to be conquered beforehand to disseminate Islam. This was the most common method of Ottoman expansionism in the Balkans.⁷ The tekkes were built in the rural areas, mainly villages and had significant social functions.⁸ The dervishes or dedes came and settled in villages and small towns, or vacant areas usually before the army and provided them with shelter, food and guidance the conquest. They were joined later by their followers. They engaged in agriculture or stockbreeding and contributed to the socio-economic development of the villages also by providing educational services. Moreover, they offered the bypassing travelers, particularly the poor ones, food and shelter.⁹

The Bektashi order is a much softer version of Orthodox Islam, incorporating elements from Christianity and from ancient shamanist Turkish beliefs. It is of a mystic and largely tolerant nature. The Bektashi priests (the sheikh, dervish, or dede) allowed wine, ignored religious differences, provided a great deal of freedom for women in their dress codes and social status. The nomadic tribes of Yuruk and Turcoman in Balkans (Dobruja, Deliorman in Bulgaria, the Rhodopean mountains of Thrace bordering Bulgaria and Greece, southern Macedonia and Thessaly in Greece)¹⁰ and in Anatolia were not fully Islamized. A softer version of Islam offered by the Bektashi,

5 Beldicenau-Steinherr, "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan," 50.

6 Irene Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlar'a Yerleşme Yolları," in *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, ed. Elizabeth Zachariadou, trans. Özden Arıkan, Ela Güntekin, and Tülin Altınova (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 178-190.

7 Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, 2nd ed. (UK: Butler & Tanner Ltd, 1989), 198; Melikoff, "14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun," 180.

8 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 255.

9 Ziya Kazıcı, *Osmanlı Devleti'nde Toplum Yapısı* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, December 2003), 119–123.

10 İnalçık, *The Ottoman Empire*, 194.

incorporating some of their shamanist beliefs and rituals was easier for them. Therefore, Bektashism was first welcomed and adopted by the Turcoman tribes and later it became the order of Janissary Corps.¹¹

The nomadic tribe of Yuruks believed and worshipped a sky God [Gök Tanrı] and the spirits of earth and water. They did not have a priest class but valued their ancestors greatly. That is why they used ‘dede’ [grandfather] to refer to any holy place including trees, bushes, mountains, high places where they worshipped the Sky-God, especially for rain.¹² Their own Beys administered them until the modernization reforms of the early 19th century.¹³ The obvious commonalities of the several Yuruk tribes were their hospitality, the high statue assigned to women. Moreover, in Southern Asia Minor, they treated the Sunni Imams with great hospitality but also offered them money and gifts not to interfere in their beliefs.¹⁴

It was equally easier for the Christian natives to adopt as it also incorporated several elements from Christianity. Outstanding among them is the choice of churches, sanctuaries, and graves considered holy by the native Christians and attributing them to Muslims, to Bektashi saints in the region of Balkans.¹⁵ The transference of the holy places in rural areas was not ordered by the authorities or the representatives of the official religion but by the Bektashi dervishes.¹⁶ The Christian saint was identified with the Muslim successor by the ambiguous ideas of ‘metempsychosis’.¹⁷ Accordingly, for example, saint Elias and Khidr were believed to be the same person, reincarnated at different periods.¹⁸

Hasluck narrates a significant number of such cases in Anatolia, Thrace and Greece depending on his extensive visits in the then Ottoman lands between 1899 and 1916

11 İnalçık, *The Ottoman Empire*, 194.

12 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 133-134.

13 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 133-134.

14 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 133-134.

15 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 9.

16 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 57.

17 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 58.

18 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 73.

as an archeologist. Later these shrines would be frequented both by Christians and Muslims. For example, the church of Saint Demetrius in Salonika would be renamed Kasimiye, after the 6th Imam of the Bektashis. It remained as a place of pilgrimage for Christians even after conversion.¹⁹ Furthermore, what attracted both Muslims and Christians to a sanctuary was its reputation for miracles for healing rather than the religion it represented.²⁰ For the Bektashi, the religion of the saints was of complete insignificance because they were meant for the entire world.²¹

The dervishes and dedes, according to Hasluck, were ‘the most conciliatory to Christianity.’²² The tekke is the usual place of worship and is open to both women and men where they say their prayers together. They do not discriminate between religions and non-Muslims are welcome to the tekke. Saint worshipping constitutes a significant part of Bektashi order. Thus, instead of Mecca, their places of pilgrimage are usually tombs of saints who are believed to have the power of intercession, which is strictly forbidden in the Sunni order. The rituals at the saint tomb include reciting the Fatiha for his soul, lighting candles on their tombs, and sacrifices for the Saint.²³ Sacrifice is usually vowed during sickness, in times of epidemics, in times of danger and the end of a dangerous situation.²⁴ Although held separate from others, the Bektashi sect later came to dominate Alevism (Kızılbaş), Babaism, etc.²⁵ According to Melikoff, the dedes and tekkes played a key role in the success of Ottoman conquests in dealing with the multiethnic and multi-religious natives.²⁶

In the Bektashi/Alevi belief, every year on the 13th day of Muharram, a sheep or calf is sacrificed for a saint. The entire village community shares the expenses, and it marks the first of the meetings. It is intended to encourage unity and fraternity among

19 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 16.

20 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 69.

21 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 72.

22 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 57.

23 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 160-166.

24 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 259.

25 İnalçık, *The Ottoman Empire*, 200.

26 Melikoff, “14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun,” 181.

the inhabitants.²⁷ Furthermore, in the Bektashi belief, it is a common ritual for a sick person or a relative or friend of a sick person to come to the Dede, visit the tomb of the holy saint buried in the yard and make vows.²⁸ According to the Sunni belief, the mosque is not a place of burial. This was strictly forbidden by Muhammed himself, to prevent the tomb from becoming ‘an object of idolatrous adoration’.²⁹ In some cases, the tomb (the turbe), where the founder of the mosque is buried, is a separate place in the mosque yard, and is meant for his soul to receive the prayers in the mosque.³⁰

In light of these arguments, it is very highly likely that the previous inhabitants of the village were Bektashi, who later converted to the Sunni sect, particularly upon the anti- Bektashi movement of 1826.³¹ The mosque was constructed between 1666 and 1676 as I was told by the village Imam. Consequently, the tomb likely belongs to a Bektashi *Dede*. It can also be inferred that the village inhabitants were previously a Yuruk or Turkoman tribe that settled in the area and founded the village. The possibility of an autochthonous Orthodox Greek converts to Islam is not very high for the village because no one speaks any other language than Turkish- or spoke another language before (at least until early 1900s)– except for some Pomak speakers who initially came from the Rhodopean mountains.

The fact that this is not known or even presumed in the village can be considered a serious rupture in the village’s history. It might be that the village population was too much mixed due to the population movements of the late Ottoman period, when massive influx of Muslims came from Crimea, Circassia, and later from Bulgaria and Greek Macedonia during the Balkan Wars.³² It is also likely that their conversion to Sunni sect took place massively during the late 1600s and later that it was forgotten in the past three-four centuries. Furthermore, the date of the rite- early spring- might have a connotation with the Turkish tradition of celebrating the advent of spring.

27 İbrahim Arslanoğlu, “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler,” accessed May 31, 2009, <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/alevilikteinanc.pdf>.

28 İnalcık, *The Ottoman Empire*, 199.

29 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 8.

30 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 8.

31 Hasluck, *Christianity and Islam Under The Sultans*, 419.

32 Kemal Karpat, “Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century,” in *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985), 25.

Like the mainstream Sunni, the villagers usually regard Bektashism and Alevism heretical. The Sunni prejudices against Alevism prevail among the inhabitants. I remember as a child whenever I wore a short skirt, my great-grandmother would condemn it and say ‘Take it off. Are you a Kızılbash?’ As compared to little more conservative dress codes of a decade ago, currently young women and teenagers alike have an entirely Western style so much that it is not possible to differentiate a Muslim from a Christian.

Furthermore, religious radicalism or even conservatism never developed in the village. The elderly still preserve their dress code; the headscarf and the ferace within the village. Some women wear the headscarf in such a style that part of their hair is out and do not wear the ferace. And the men are keen on drinking, although alcoholism is rare. Only a few elderly men go to the mosque for daily prayers, and only the elderly women pray at home five times a day. I was told that the liberal and tolerant attitude towards religion was condemned by the then Mufti of Komotini in the 1970s.

Contrary to the role of Imam in traditional Muslim villages, the Imam is not assigned a leadership role in this village. He has a symbolic role of performing the mainstream religious rituals such as weddings, funerals, singing the Ezan, and reciting the Koran during religious fests. Yet, during the mevlids and Bayram prayers, whenever the Imam prolongs the sermon, he is either told to make it short or the flock just pretends to be listening to him. This is particularly evident during the mevlids, when the Imam begins to give recommendations about the lifestyle; that men should refrain from alcohol and women should avoid abortion, and that they should wear the Islamic dress and at the point when he implicitly threatens about the punishment of the disobedient with hell, the flock begin to mutter against his speech and tell him outright to finish the talk. Imam’s symbolic role is also evident in the tekke pilavi ritual, as no one considers his contentions. This resembles the treatment of Sunni Imams by the Yuruks in Southern Anatolia in the 19th century.

The tekke pilavi had a different function in the early 1950s. As narrated by the informants, primary school education was conducted in the mosque then. An old woman called Münire, who lived in a house just behind the mosque, asked the primary school kids to bring from home some rice, bulgur, butter, peas, beans, whichever they could afford. Every morning, she took the ingredients and cooked it in a cauldron and served the kids as lunch. This lunch was named as ‘tekke pilavi’, as it was cooked in the mosque yard. Considering the entire school day, the pupils needed lunch. Unlike today, the average family had three to four children, with barely enough food to feed

them all. The socio-economic conditions in Greece were very poor due to the Second World War and the subsequent Civil War of 1947-1949³³ and this was deeply felt in the socio-economic status of the village as well. Consequently, the tekke pilavı did serve the purpose of charity in this period.

In the present context, however, the socio-economic situation has largely improved compared to the previous era. Today, women stand out as the active performers despite the opposition of the Imam and the indifference of men. Consequently, it can be considered as a women's reiteration of their role in the society and their resistance to authority and male domination. Yet, with the relative rise in welfare and globalization, the communal rite has acquired an individual dimension. We can see this in the eating style as some people prefer to take the food and eat it at home.

This ritual can also be interpreted as a challenge to the changing pattern of life by the changes in production and consumption. Beginning in the late 1950s, modernization in agriculture has replaced the previous labor-intensive jobs with machines. Therefore, jobs like picking cotton and pounding sunflowers which were done by together with neighbors are now done by machines. Modernization has increased income but decreased the level of social interactions. Another factor contributing to the increase in welfare is migrations to Germany and Türkiye from the 1950s on, a trend which has been reversed since the improvement of state politics against the minority since late 1990s. A third factor in the welfare increase is the sharp fall in the birth rate as a result of which the land per household increased while the number of laborers decreased. Today, the average household has one or two children.

The character of social interactions also changed with the role of the television. Before 1990, the only Turkish TV channel could hardly ever be watched due to the obstacles set by the Greek government. However, afterward, with the satellite system, everyone had access to all Turkish TV channels, frequently watched in every household. This has also reduced interactions among people by reducing the number of visits and conversations during visits. Another change in consumption occurred with the end of three-day long traditional village weddings, which necessitated social interactions during the cooking and serving of the wedding meals. Instead, people emulate the town dwellers, and the weddings take place in the boring halls of the town.

33 Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 124-127.

I interpret the ritual as a quest for women's solidarity, fraternity, and spiritualism. It also creates excitement in the boring, ordinary life of the villagers and is perfect ground for the testing and affirmation of tolerance.

It can be situated within the frame of the articles of Geertz (Thick Description of Culture), Darnton (The Great Cat Massacre), and Sabean (Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in early modern Germany) as the ritual also constitutes partly the village history. It bears characteristics of micro history studies; the ritual pertains to the village; it cannot be generalized, and it focuses on the agency's role.

My text has some converging and diverging points with Geertz's interpretation of culture. Like Geertz, I have tried to present a 'thick description' of the ritual by the use of a semiotic approach. However, I also narrated the context to unravel the meanings of symbols and experiences by historicizing, by sending them back to the time and context they were born. Therefore, I dwelled on three historical contexts: Ottoman Expansionism in the Balkans, the early 1950s, and today. In the first context, I have seen that the Turcoman nomadic tribes and the native Christians of Balkans adopted the Bektashi belief as it was much more compatible with their former beliefs and culture. *Dede*, a hierarchy in the Bektashi priest caste, was already a worshipped mystical figure in the shaman beliefs of the former; it was a category they could replace with ordinary priests for the latter.

The absence of a possible Bektashi background in the village opinion can be considered a rupture in history. This rupture might have been caused by the anti-Bektashi movement of the 1670s and later, especially the reign of Mahmud II, and the demise of the Ottoman Empire and the redrawing of the borders due to which the village remained in Greece. In the 1950s, therefore, the ritual of a commonly held feast for the holy Dede was attributed to another function that arose purely out of the socio-economic conditions of the time.

Today, in the era of relative abundance and prosperity as compared with the 1950s, we see that the ritual has assigned a recalcitrant character against the capitalist transformation, the isolation of the village community members, as well as the religious impositions by the media and the local preachers. It is also a quest for women's solidarity and the affirmation of their roles in the village social life and hierarchy.

On the other hand, there are also several diverging points from the Geertzian interpretation. To begin with, Geertz is synchronic. As an anthropologist, he is interested

in interpreting the specific moment. However, the historians are interested in ‘the diachronic’; the ruptures in historical contexts and seek answers to the questions such as ‘Do cultures change? Under which circumstances do they change?’ In other words, anthropologists like Geertz are not interested in cultural production but the product, whereas for social sciences production is more important. I have adopted the diachronic approach here. I intended to depict the historical context of the ritual. Like Darnton, who assumed continuity between the time of the cat massacre (the 1700s) and cat massacre in medieval ages, I assume continuity between the present day tekke pilavı rite and the tekke pilavı in ancient and medieval age Turkish traditions.

Secondly, unlike Geertz, who claims homogeneity in cultural practices (“Culture is public because meaning is public”³⁴) as in the *Balinese Cockfight*, there is no homogeneity in this ritual; it is preserved and reproduced by a group of women. Finally, Geertz does not mention the role of women in his cultural studies.³⁵ In this rite, however, women have the primary role.

Referring to Darnton’s *Cat Massacre*³⁶, just like the cats classified as liminal characters, the village community is a liminal category as Muslim Turks living in Greece, squeezed in between two oppositional identities (Greek and Turk) and two countries often in a state of dispute.

Bibliography

Arslanoğlu, İbrahim. “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler.” 39. Accessed May 31, 2009. <http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/alevilikteinanca.pdf>.

Clogg, Richard. *A Concise History of Greece*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Darnton, Robert. “Workers Revolt: The Great Cat Massacre of Rue Saint-Séverin.” In *The Great Cat Massacre and Other Episodes of French Cultural History*, 75–104.

34 Clifford Geertz, “Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture,” in *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973).

35 Women are almost nonexistent in the Balinese Cockfight. See, Clifford Geertz, “Ritual and Social Change: A Javanese Example,” in *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973), 142.

36 Robert Darnton, “Workers Revolt: The Great Cat Massacre of Rue Saint-Séverin,” in *The Great Cat Massacre and Other Episodes of French Cultural History* (New York: Basic Books, 1985), 75-104.

New York: Basic Books, 1985.

Geertz, Clifford. “Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture.” In *The Interpretation of Cultures*, 3–30. New York: Basic Books, 1973.

Hasluck, F. W. *Christianity and Islam Under the Sultans*. Edited by Margarat M. Hasluck. New York: Octagon Books, 1973.

İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*. 2nd ed. Butler & Tanner Ltd., UK.

Karpat, Kemal. “Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century.” In *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*, edited by Kemal Karpat, 25–37. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.

Kazııcı, Ziya. *Osmanlı Devleti’nde Toplum Yapısı*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, December 2003.

Melikoff, Irene. “14.-15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya’ya ve Balkanlar’a Yerleşme Yolları.” In *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, edited by Elizabeth Zachariadou, translated by Özden Arıkan, Ela Güntekin, and Tülin Altınova, 178–190. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Steinherr, Irene Beldicenau. “Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodoks İslam’ın Trakya’ya Yerleşmesi.” In *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, edited by Elizabeth Zachariadou.

TARİH

**İslam'ın Düalist Yorumu ve 16. Yüzyıl Anadolu'sunda
İdeolojik Söylem Olarak Kullanımı**

**Dualist Interpretation of Islam and its Use as Ideological Discourse
in 16th Century Anatolia**

Ertan Ürkmez

Macaristan - Szeged Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, ertanurkmez@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-0532-8238

Gönderim Tarihi: 20.11.2024

Kabul Tarihi: 06.12.2024

Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Nasıl Atıf Yapılır:

Ürkmez, Ertan. "İslam'ın Düalist Yorumu ve 16. Yüzyıl Anadolu'sunda İdeolojik Söylem Olarak Kullanımı". *Eklektik Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 2 (Aralık 2024): 354-384.

İslam'ın Düalist Yorumu ve 16. Yüzyıl Anadolu'sunda İdeolojik Söylem Olarak Kullanımı¹

Ertan Ürkmez²

Öz

İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren birçok kez iktidar mücadelesi yaşandı. Bu mücadelelerde yer alan taraflar, meşruiyetlerini ifade etmek için bir ideolojiye ihtiyaç duymuşlardı ve bu ideolojilerin dini bir söylem içermesi gerekiyordu. Kısa bir süre içerisinde gerçekleşen fetihlerin ardından genişleyen İslam coğrafyasında birtakım sosyo-ekonomik sorunlar belirmeye başladı. Bu sorunlar dâhilinde kendilerini mağdur hisseden gruplar seslerini duyurabilmek için iktidar mücadelelerine iştirak etmeye başladılar. Hoşnutsuz olan kesimlerin büyük bir bölümü Arap olmayan yeni Müslümanlardan oluşuyordu ve bunların büyük bir kısmı da İran kökenliydi. Düalist bir evren tahayyülünü esas alan eski inançlarına dair alışkanlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Kuran ayetlerini ve erken dönem İslam tarihine ait hadiseleri düalist bir bakış açısıyla yorumlamaya başladılar. İsyanlarını meşrulaştırma yolunda düalist inanç örüntülerini içeren yeni söylemler inşa ettiler. Bunların arasında Kerbela katliamının intikamına vurgu yapan söylem ön plana çıktı. Kerbela söylemi, farklı zaman dilimleri içerisinde İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde vuku bulmuş birçok isyanın manifestosuna zemin oluşturdu. Bu türden bir söylem 16. yüzyıl Anadolu'sunda da işlevsel hale geldi. Bu inceleme yazısında Safevî Devleti'nin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yeniden yorumladığı Kerbela söyleminin işlevsel analizi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda sürecin üç temel safhasına; İslamiyet öncesi döneme, erken dönem İslam tarihine ve 16. yüzyıl siyasi tarihine odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Düalizm, İslam, Osmanlı-Safevî, 16. yy, ideoloji

1 Bu çalışma, yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı doktora programında Prof. Dr. Resul Ay danışmanlığında hazırladığı “Tarihten Mitosa Türkiye Kültür Tarihinde Mitolojik Ali Tasavvurları” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2 Macaristan - Szeged Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, ertanurkmez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0532-8238

Dualist Interpretation of Islam and its Use as Ideological Discourse in 16th Century Anatolia

Abstract

There have been many struggles for power since the early periods of Islamic history. The factions that took part in these struggles needed an ideology to express their legitimacy, and these ideologies had to include a religious discourse. In the wake of the conquests occurring within a short period, several socio-economic problems emerged in the expanded Islamic geography. Within the framework of these problems, groups that thought victimized began to take part in power struggles to make their voices heard. Most of the disgruntled groups consisted of new Muslims, and a large number of them were of Iranian origin. Although they converted to Islam, they continued to maintain the dualistic perspectives stemming from their old beliefs. They began to reinterpret Qur'anic verses from a dualist perspective. They also attributed new meanings to events in early Islamic history from the same perspective. They fabricated new discourses that included dualist belief motifs to legitimize their rebellion. Among these, the discourse emphasizing revenge for the Karbala massacre became the most functional. The Karbala discourse formed the basis for the manifestos of many rebellions that broke out in different parts of the Islamic World at different time periods. In 16th-century Anatolia, a similar discourse was operationalized by Safavids. This essay aims to functionally analyze the discourse of Karbala as reinterpreted by the Safavid State in the first quarter of the 16th century. In line with this purpose, it will focus on three main phases of the process: the pre-Islamic period, early Islamic history, and the political history of the 16th century.

Keywords: Dualism, Islam, Ottoman-Safavid, 16th century, ideology

Giriş

Varoluşa ve evrene bir anlam yükleme işlevi bulunan bütün köken mitlerinde olduğu gibi düalist anlatılar da önce sözlü kültür bağlamında sonrasında ise yazı ile aktarılmış ve zamanla siyasi ideolojilere zemin oluşturan yeni bir yoruma tabi tutularak devlet söylemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu türden bir işlevin, düalist inanç sistemlerini resmi din olarak kabul eden devletler bünyesinde ön plana çıkartılması gayet olağan bir hadisedir ki bu hususu örneklerle göstermeye çalışacağım. Öte yandan düalist anlatılar İslam tarihi kapsamında da siyasal bağlamda işlevselliğini korumuş görünüyor. Bu makalenin odak noktasında 16. yüzyılın ilk çeyreğinde doruk

noktasına ulaşan Osmanlı-Safevî rekabeti bulunmaktadır. Bu mücadele kapsamında Safevî Devleti'nin kullandığı ideolojik söylemlerin temelinde düalist tasavvurların olduğunu düşünüyorum ve bu makale içerisinde söz konusu süreci şekillendiren siyasi, ekonomik ve sosyo-psikolojik dinamiklerin üzerinde duracağım. Analizini hedeflediğim bu uzun soluklu süreç, düalist anlatıların İslami bir bakış açısı dâhilinde yorumlanması ya da İslam tarihinde vuku bulan siyasi mücadelelerin düalist perspektif bağlamında anlamlandırılması olarak da tanımlanabilir. Hangi tanım öne çıkarılırsa çıkarılsın bir kültürel karşılaşmanın vuku bulduğu muhakkaktır. Kristof Kolomb'un karaya çıkışının 500. yıldönümü olan 1992 yılında kullanıma sokulan “kültürel karşılaşmalar” ifadesi, etnosentrik bir bakış açısını ifade eden keşif sözcüğünün yerine kullanılmıştır ve en az galip gelenler kadar mağlup olanların da olayları algılama ve yorumlama biçimlerini hesaba katan bir yaklaşım olarak tarih çalışmalarındaki yerini almıştır.³ Her iki yaklaşımı da göz önünde bulunduracağım bu inceleme yazısı kapsamında hedefim köken tespiti değildir. Öte yandan ele alınan anlatıların değişim süreçlerine odaklanmak ve söz konusu değişimi göstermek yolunda kadim mitlere ve inanç unsurlarına atıfta bulunmak, işlevsel analizi gözetken bu çalışma açısından bir gerekliliktir. Kültürel karşılaşma olgusunun öznesi konumunda insanların bulunduğunu, dolayısıyla değişim tabiriyle anlatıların yeni bir yoruma tabi tutulması ve yeniden şekillendirilmesi süreçlerini kastettiğimi belirtmek isterim.

Düalist Kozmoloji ve Kozmogoni

Din tarihi uzmanları, eski İran topraklarında yaşayan göçebe ve çiftçi toplulukların varoluşu, kâinatı, doğayı ve tarihi anlamlandırma biçimlerini düalizm olarak tanımlamaktadırlar. Düalist dünya görüşü, birbirine zıt iki unsurun yaratılıştan itibaren çatışma hâlinde olduğu ön kabulü üzerine inşa edilmiştir. Sadece geçmiş değil tarihsel gelişmeler de iyi ve kötünün mücadelesi bağlamında anlamlandırılır. Bir kuruluş günü öğretisini de içeren düalist anlatılar çoğu kez messiyaniğin inanç örüntüleriyle iç içe geçmiş bir vaziyette karşımıza çıkar. Farklı inanç sistemleri bünyesinde de tezahür edebilen düalist yaklaşımları kendi içerisinde de bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Örneğin, Mary Boyce, İran geleneğindeki düalist telakkileri iki temel yorum kapsamında sınıflandırmaktadır. Pro-kozmik düalizm kapsamına giren Zerdüş öğretisinde, maddi dünya iyidir ve kötü güçler ona dışarıdan saldırılmaktadır. Maniheizm olarak bilinen Mani'nin öğretisi ise anti-kozmik düalizm kapsamına girmektedir. Söz konu yorum çerçevesinde dünyanın kendisi kötüdür ve her türlü dünyevi unsurun

3 Peter Burke, *Kültür Tarihi*, trc. Mete Tunçay (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay. 2008), 168.

kötü güçlere bağlı olduğu kabul edilmektedir.⁴

Mazdeizm geleneği bünyesinde kaleme alınan ve kozmik mücadelenin başlangıcı ile kurtarıcı Saoşyant'ın belirmesinden önce yaşanılacak hadiseleri anlatan apokaliptik metinler, düalist yaklaşımı anlaşılır kılacak somut veriler sunmaktadırlar. Kâinat, iyi ve kötüyü temsil eden Ahura Mazda (Ohrmazd) ve Ehrimen (Angra Mainyu) isimli ezeli ruhlar ile bunlara bağlı unsurlar arasında gerçekleşecek savaşın mekânı olarak tasvir edilmektedir. Gökyüzünü delip geçerek Ahura Mazda'ya karşı saldırıya geçen Ehrimen, dünyayı karanlık içerisinde bırakmıştır. Tuzlu hâle getirdiği içme sularının tatlarını bozmuş, bitkilerin solmasına ve verimli arazilerin çölleşmesine neden olmuştur. Ateşi dumanla kirletmiş ve zehirli hayvan türlerini yeryüzüne göndermiştir. Acı, hastalık, ahlaksızlık, ihmalkârlık ve açgözlülük gibi olumsuzluklar da Ehrimen'in eserleridir.⁵ Ahura Mazda'nın, peygamber Zerdüşt'e ilettiği kıyamet alametlerini içeren *Zan î Vahman Yast* isimli metin içerisinde de benzer tasvirler yer almaktadır. Kıyametin hemen öncesinde, lanetli kötü ruh Ehrimen'in zalimliği dâhilinde; güneş ışınları azalacak, bulutlar yağmur getirmeyecek, gökyüzü sis ve bulutlar yüzünden karanlıkla kaplanacak, sıcak ve soğuk rüzgârlar hububat ile meyvelerin yok olmasına sebep olacaktır. Yıllar, aylar ve günler kısılacak; mahsuller tohum vermeyecek, ekinler ve ağaçlar küçülecektir. Su yerine zehirli hayvan türlerini yağdıran yağmurların belirmesinin ardından, nehirlerin ve pınarların suyu kuruyacak; deve, inek ve koyun gibi besi hayvanlarının yavruları daha ufak bir şekilde doğmaya başlayacaklardır.⁶ Kozmik savaşın sonucu başlangıçtan itibaren bellidir. Başlangıç safhasında Ehrimen ve ona bağlı unsurlar tarafından kirletilen ve karanlığa mahkûm edilen yeryüzü, ilk insan Gayôpard ile Peygamber Zerdüşt soyundan gelen kurtarıcı Saoşyant figürleri öncülüğünde gerçekleştirilecek nihai savaş ile tekrardan aydınlığa ve adalete kavuşacaktır. Bu kurtarıcı Saoşyantlar birer Xvarenah (khvarenah- ferrerah) sahibidirler. Xvarenah kavramı, Mazdeist gelenek bağlamında Ahura Mazda ve ona tabi iyi ruhlar tarafından gözetilen insanlara lütfedilen tanrısal lütuf olgusu-

4 Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism, Volume I, The Early Period*, (Leiden- New York- Kobenhavn-Köln: E. J. Brill, 1989), 230.

5 Mary Boyce, *Zoroastrians; Their Religious Beliefs and Practices* (London-Boston-Henley: Routledge&Kegan Paul, 1979), 25.

Ehsan Yarshater, *The Cambridge History of Iran, Volume 3(I); The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (New York: Cambridge University Press, 2009), 355.

6 Mary Boyce, "On the Antiquity of Zoroastrian Apocalyptic" *BSOAS* 47, (1984): 66.

Carlo G. Cereti, *The Zand î Wahman Yasn, A Zoroastrian Apocalypse* (Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, 1995), 154-156.

nu karşılamaktadır. Mazdeist kabuller dâhilinde xvarenah unsuru olmaksızın kimse peygamber, hükümdar ya da kahraman olamazdı. Yaşamının her safhasında tabiat unsurları ile iç içe yaşamak zorunda bulunan göçebe ve çiftçi muhayyilesinin, gündelik hayatı içerisinde kendisine zorluk çıkartan; karanlık, soğuk, kuraklık, sis, şiddetli rüzgâr, tuzlu su, zehirli hayvan türleri, hastalık gibi unsurları kötülüğün kaynağı olan Ehrimen ve onun yarattığı demonlar ile özdeşleştirdiğini görüyoruz. Ehrimen ve emrindeki demonların sebebiyet verdiği olumsuzluklar sadece tabiat unsurlarından müteşekkil değildir. Toplumsal yaşam içerisinde sorun yaratacak olan açgözlülük, cimrilik, kıskançlık ve ihmalkârlık gibi insana has özellikler de Ehrimen ve demonlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yeterli güneş ışığı ve yağış miktarı dâhilinde pastoral yaşam biçimini kolaylaştıracak olan hava koşullarının kaynağı ise iyilik, ışık ve aydınlıkla özdeşleştirilen Ahura Mazda olarak karşımıza çıkıyor.

Düalist muhayyile dünyasının, tarihin seyri içerisinde siyasi mücadeleleri tanımlama ve siyasal iktidarları meşru kılma yolunda kullanıldığını gösteren birçok tarihsel veri mevcut. Ahameniş İmparatoru Darius Nakş-i Rüstem olarak adlandırılan kaya mezarlarına idari becerisinin Ahura Mazda tarafından bahşedildiğini yazdırtmıştır. Darius'un ön plana çıkardığı tanrısal onay, yukarıda tanımlanan xvarenah telakkisinin yansımından başka bir şey değildir. Tahta çıkış sürecinde kendisine destek veren altı soylu aileyi Ahura Mazda'nın yardımcısı olan altı iyi ruh ile özdeşleştiren Darius, devlete baş kaldıran zümreleri de kötü ruhlar anlamına gelen Drauga sıfatı ile tanımlar.⁷ Büyük İskender'in İran topraklarını ele geçirmesinden sonra şekillenen siyasi durum da aynı minvalde tanımlanmıştır. *Bundahišn* adı verilen kutsal kitap kapsamında, daha önceleri yalnızca kötü ruh Ehrimen için kullanılan "lanetlenmiş" anlamındaki *Guzastag* sıfatının, İskender ile özdeşleştirildiği görülmektedir. *Ardâvîrâfnâme* isimli apokaliptik metinde de insanları dinden uzaklaştırmak isteyen Ehrimen'in lanetli (*guzastag*) İskender'i İran'a gönderdiği ifade edilmektedir.⁸ İskender ve haleflerinin ardından İran coğrafyasında hâkimiyet Part Devleti'ne geçmiştir. İktidarı elinde bulduran Arsacid hanedanı da Darius'un söylemini tekrar etmiş, kendisine destek olan altı soylu aileyi Ahura Mazda'nın yardımcısı olan altı ruhla, yani Ameşa Spen-

7 Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism, Volume II Under the Achaemenian* (Leiden- Köln: E. J. Brill, 1982), 91-94, 120-124.

Boyce, *Zoroastrians; Their Religious Beliefs and Practices*, 55. Robert Charles Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961), 155-156.

8 Mary Boyce ve Frantz Grenet, *A History of Zoroastrianism, Volume III, Zoroastrianism Under Macedonian and Roman Rule* (Leiden- New York- Kobenhavn- Köln: E. J. Brill, 1991), 12-13.

Nimet Yıldırım, *Ardâvîrâfnâme* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 75-76.

ta ile özdeşleştirmiştir.⁹ Ahameniş İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu iddia eden Sâsânî iktidarı da aynı söylemle tarih sahnesine çıkmış görünüyor. Nakş-ı Rüstem kaya mezarlarında, at sırtında bulunan Ahura Mazda'nın ilk Sâsânî Hükümdarı olan I. Ardaşir'e hükümdarlık nişanını verdiği an resmedilmiştir. Rölyefin, kozmik savaşa vurgu yapan dini bir ideolojinin sözcülüğünü yaptığını söylemek yanlış olmaz. Ahura Mazda'nın atı Ehrimen'i; Ardaşir'in atı ise son Part hükümdarını ezer bir vaziyette resmedilmiştir.¹⁰

Düalist dünya görüşünün tarihsel gelişmeleri anlamlandırırken istifa ettiği bir diğer eskatolojik tahayyül ise umutsuzluğun hâkim olduğu siyasi kriz dönemlerinde zor durumdaki insanlara dayanma gücü temin eden mesihçi inanç örüntülerini içermektedir. Saoşyant teriminin messiyantik kurtarıcıyı işaret ettiğini daha önce belirtmiştim. Mazdeist gelenek bünyesinde kaleme alınan muhtelif eserlerde farklı isimlerle zikrediliyor olsalar da arketipin ana hatları bellidir: daha önce dinî bir kahraman tarafından mağlup edilen canavar dünyanın sonu geldiğinde hapsedildiği yerden kurtularak insanlığa saldırarak, aydınlık tarafın temsilcileri tarafından tekrar etkisiz hâle getirilecektir. Avesta'da üç başı, üç ağzı ve altı gözüyle tasvir edilen Azi Dahâka isimli ejderhanın Thraêtaona isimli kahraman tarafından cezalandırıldığı ifade edilir. Bu isimler Şehnâme içerisinde karşımıza Dahhâk ve Ferîdun olarak çıkar. Thraêtaona tarafından Demâvend Dağı'na hapsedilen Azi Dahâka, dünyanın sonu öncesinde gerçekleşecek nihaî savaş kapsamında zincirlerinden kurtulacak ve demonlarıyla birlikte insanlara saldıracaktır. Yeryüzünde beliren Ahura Mazda ve emrindeki altı iyi ruh, ejderhayı öldürecek olan kahraman Karsâsp'ı (Keresaspa) uyandıracaklardır.¹¹ İsmi geçen kahramanların başarılarının arka planında, ilk insan Gayômard ile Peygamber Zerdüş'te de bahşedilmiş olan ilahi lütuf, yani Xvarenah vardır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere işlevsel açıdan benzer bir inanç örüntüsünün erken dönem İslam tarihi kapsamında Nûr telakkisi olarak tezahür ettiğini söylemek yanlış olmaz.

9 Boyce, *Zoroastrians; Their Religious Beliefs and Practices*, 87.

10 A.F. de Jong, "Religion in Iran: The Parthian and Sasanian Periods (247 BCE - 654 CE)" In *The Cambridge History of Religions in the Ancient World, Volume II: From the Hellenistic Age to Late Antiquity*, ed. W. William Adler and Michele Renee Salzman (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 38.

A.F. de Jong, "Religion and Politics in Pre-Islamic Iran" In *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, ed. Michael Stausberg, Yuhân Sohrab-Dinshaw Vevaina and Anna Tessmann (Oxford: Wiley Blackwell, 2015), 96.

11 Yarshater, *The Cambridge History of Iran*, 426. Anders Hultgard, "Persian Apocalypticism", *The Encyclopedia of Apocalypticism: Volume I; The Origins of Apocalypticism in Judaism and Christianity*, ed. B. McGinn – J. J. Collins – S. J. Stein (New York: The Continuum Publishing Company, 1998), 53-54.

Ehrimen'den Yezid'e, Saoşyant'tan Mehdi'ye Şii Hareketlerde Düalist Yorumlar

Tarihsel gelişmeleri düalist perspektif dâhilinde anlamlandırmaya yönelik refleksler ve toplumu selamete eriştirecek bir kurtarıcı beklentisini ifade eden inanç örüntüleri Şii hadis derlemelerinde de karşımıza çıkmaktadır. İlgili örneklere geçmeden önce bu bölüm içerisinde ilk olarak teodisi kavramına değinmek istiyorum. Örneklerin ardından düalist ve mesihçi anlatıları ideolojik söylem olarak kullanan Şii hareketleri ortaya çıkaran sosyolojik, psikolojik ve ekonomik dinamikler üzerinde duracağım. Sonrasında ise iki ayrı varyantını nakledeceğim bir mit vasıtasıyla tarihsel gelişmeleri mitlerle anlamlandırma olgusunu örneklendirmeye çalışacağım.

Din müessesesini, “insan faaliyeti ile kurulan ve her şeyi kucaklayan kutsal bir düzen, her an mevcut olan kaos karşısında kendi kendini korumasını bilen kutsal bir kozmos” olarak tanımlayan Peter Berger, teodisi kapsamına giren inanç örüntülerinin kozmosun istikrarı açısından taşıdığı öneme değinir. Kısaca, “yüzleşilen zorlukların üstesinden gelme ve kötülüklerle baş etme yolunda yararlanan dini kurtuluş teorileri” olarak tanımlanabilecek olan teodisi olgusunun insanlara anlam sunmak gibi önemli bir işlevi bulunmaktadır. Kriz ve belirsizlik durumlarında anlam arayışı, mutlu olma beklentisinin önüne geçebilmektedir. Salgın hastalık ve kıtlık gibi toplu ölümlere sebebiyet veren talihsizlikler ile “Tanrı bizim tutsak olmamıza neden izin veriyor?” sorusunu ortaya çıkaran yabancı istilaların neden olacağı travmatik durumlar, teodisi kapsamına giren formüller vasıtasıyla tahammül edilebilir hâle getirilir. Kurtarıcı bir figürün belireceğine dair beklenti, haksızlığın yakın bir gelecekte biteceğine dair umut aşılıyarak kriz içerisindeki toplumlara dayanma gücü verir. Tecrübe edilen anomik olaylar tanrısal yardım vasıtasıyla gelecekte inşa edilecek bir düzene gönderme yapılarak meşrulaştırılır ve insanların peşinde olduğu anlam temin edilir. Öte taraftan bu türden formüllerin, tecrübe etmeye dayanan yanıtlama karşısında dayanıksız olduğu da bir gerçektir. Kurtuluşun gecikmesi ya da gerçekleşmemesi, toplumları umutsuzluğa sevk ederek insanların dayanma güçlerini zayıflatabilir. Bu gibi durumlarda öbür dünya telakkisine ya da bu dünyada olduğu belirtilen gizli bir gerçekliğe gönderme yapılarak mevcut durumun üstesinden gelinmeye çalışılır. İlk olgu için “ahirette gerçekleşecek mutlu günler” beklentisini, ikincisi için de “gaipte olduğuna ve bir gün mutlaka geleceğine inanılan Mesih-Mehdi” beklentisini örnek olarak verebiliriz.¹²

12 Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, trc. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 88, 101-104, 115-116.

Şii gelenek bünyesinde söyleme dönüştürülen düalist unsur ve motiflere geçmeden önce erken dönem İslam tarihinin seyri dahilinde iktidardan hoşnut olmayan zümrelerin, ekonomik ve sosyo-psikolojik durumları üzerinde durmak istiyorum. İslâm fetihlerinin ardından, ele geçirilen bölgelerde Müslüman olan yerli nüfusu tanımlamak için yeni bir terime ihtiyaç duyulmuş; bunun için Arap geleneğinde zaten mevcut olan, mevla müessesesi işlevsel hâle getirilmiştir. Arap toplumunda, vela adı verilen gelenek vasıtasıyla azat edilmiş bir köle ya da savaş esiri ile kölenin eski sahibi veya nüfuzlu bir Arap arasında özel bir ilişki kurulabilmekteydi. Mevla terimi, “Arap olmayan Müslüman kimse” anlamında da kullanılmaya başlandı. Arap kökenli olmayan bu Müslümanlar bir tür patronaj ilişkisi bağlamında Arap aşiretlerine tâbi oldular. İslam fetihlerinin ardından heterojenleşen Müslüman topluluk içindeki farklı dinsel gelenekler ile kültürlerin mirasını taşıyan yeni bir zümreyi tanımlamak için mevla-nın çoğulu olan mevali terimi kullanıldı. Yıkılan Sâsâni İmparatorluğu’nun bakiyesi durumundaki bölgelerde yaşayan birçok tüccar, zanaatkâr, çiftçi, küçük toprak sahibi ve azat edilmiş savaş esiri din değiştirmişti. Müslüman olan bu insanlar doğal olarak Arap dindaşları ile aynı haklara ve ayrıcalıklara sahip olmak istediler. Beklentileri karşılık bulmadı. Arap yöneticiler, her biri bir Arap aşiretine tabi olan bu insanları aşiretlere düşen ganimet payından yoksun bırakmıştır. Askeri gelirlere mahrum bırakılan bu zümreden, gayrimüslim tebaadan alınan haraç ve cizye gibi vergiler de talep edildi. Bu tür uygulamalarla hoşnutsuzluğa itilen mevali zümresi, Emevi iktidarı döneminde beliren isyan hareketlerine önemli bir insan kaynağı sağlamıştır. Kökenleri nedeniyle kendilerini dışlanmış hisseden insanlar, protest bir karakter arz eden Şii hareketlere iştirak etmeye başladılar.¹³

Bir önceki bölümde, her türlü tarihsel gelişmeyi düalist yaklaşım kapsamında anlamlandırmaya çalışan bir zihniyetin eski İran coğrafyasında yaygın olduğunu belirtmiştim. Benzer bir yaklaşımın erken dönem İslam tarihinin seyri içerisinde nüksettiğini de söyleyebiliriz. Mevali zümresinin aynı dine mensup oldukları Arap muktedirleri tanımlamak için düalist motiflerden yararlandıkları anlaşılıyor. Sosyolojik ve ekonomik bağlamdaki hoşnutsuzluklar, Kerbelâ söylemi vasıtasıyla dile getirilmeye başlandı. Oğlu olmayan Hz. Muhammed’in soyu, kuzeni ve damadı olan Ali vasıtasıyla devam etmişti. Halife Yezîd, peygamberin torunu olan Hz. Hüseyin ile birçok akrabasını 680 yılında Kerbela’da katletmişti. Mevali zümresi, kendi sıkıntılarını peygamber neslinin mağduriyetleriyle özdeşleştirme yoluna gitti. “Hüseyin’in intikamı” söylemini içselleştiren kitleler Şii hareketlere iştirak ettiler. İsyânlarını meşrulaştırma yolunda

13 Farhad Daftary, *İsmaililer; Tarihleri ve Öğretileri*, trc. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 93-96.

düalist inanç örüntülerini içeren yeni bir söylem ile ortaya çıktılar. Kur’ân âyetlerini yeni bir yorumla tabi tuttular. Şii hadis geleneği bu yorumlama sürecini kolaylaştırdı.

Şii geleneğinde sistematik anlamda yapılan ilk hadîs derlemesi es-Saffârü’l-Kummî tarafından kaleme alınan *Basâ’irü’l-Derecât* isimli eserdir. Bu derlemedeki kimi hadîsler konumuz açısından önemli veriler sunar. Bu hadisler dâhilinde Allah’ın kâinatı yaratmadan iki bin yıl önce kendi Nûr’undan yeni bir nûr ve bu ikinci nûrdan da üçüncü bir nûr yarattığı belirtilir. Bu nûrlar, Hz. Muhammed ve Hz. Ali idi. Yani bir bütünü oluşturan; Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali aynı Nûr’un birer parçasına sahiptiler. Sadece nûrun var olduğu bu tarih ötesi âleme Ummü’l-Kitâb Âlemi denilmekteydi. Misak Âlemi adı verilen ikinci aşamada Allah, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim” anlamına gelen Elestu bî Rabbikum سوالini yöneltti. Orada bulunan nûr zerrelere, “Evet” anlamına gelen belâ yanıtını verdiler ki bu ibare Kur’ân-ı Kerim’de yer alan kâlû belâ terkibinden iktibastır. Bu yanıt ile imanın dört esasını kabul etmişlerdi. Bu dört esas; Allah’a, Hz. Peygambere ve peygamber soyundan gelen İmamlar ile tarihin sonunda belirecek olan kurtarıcı Mehdi’ye sadakat yeminini içermekteydi. Sadakat yeminini veren nûr zerrelere ise meleklerde, peygamberlerde ve hakiki müminlerde tecessüm edecekti. Bu noktada, hakiki müminler tabiri ile Şiilerin işaret edildiğini belirtelim. Bu ahdin ardından Allah iki farklı toprağı tatlı su ve tuzlu su ile yoğurdu. Âdem soyunu oluşturacak olan nûr zerrelere üzerine bu toprakları serpti. Sonra onlara ateşe girmelerini emretti. Ateşe giren zerrelere yanmadılar. Bunlar cennete girecek olan hakiki müminlerde vücut bulacak olan zerrelere idi. Ateşe girmeyenler ise kıyamet gününde cehenneme girecek insanlarda vücut buldular. Derlemede yer alan diğer hadislerin belirttiğine göre, İmamlar ve müminler Cennet kilinden (illiyîn), İmamlara biat etmeyenler ise Cehennem çamurundan (siccin) yaratılmıştı. Tatlı sudan yaratılan imamlar ve müminler akıllı, tuzlu sudan yaratılan Şii düşmanları ise cehaleti temsil etmekteydi. Hissedilebilen maddi dünya yaratıldıktan sonra Muhammed-Ali Nûru, ilk insan Âdem’e geçmişti. Peygamberler silsilesi ile nesillerden nesillere aktarılan bu Nûr, iki kardeş vasıtasıyla ikiye bölünmüştü. Bu kardeşlerden Abdullah, Hz. Muhammed’in, Ebu Talib ise Hz. Ali’nin babası idi. Ali’nin, Hz. Muhammed’in kızı Fâtıma ile yaptığı evlilik neticesinde iki Nûr tekrar bir araya geldi. Fâtıma’nın Mecme’u’l-Nûreyn sıfatı ile anılma sebebi budur. Şii gelenekte bu ilahi nûrun Ali ile devam eden peygamber nesli kapsamında babadan oğula geçtiğine inanılmaktadır.¹⁴ Mazdeist gelenekteki Xvarenah inancının iktidarlara meşruiyet sağlaması gibi Nûr

14 Mohammad Ali Amir-Moezzi, *The Divine Guide in Early Shi’ism, The Sources of Esotericism Islam* (London-New York: I. B. Tauris Publishers, 1994), 29-43.

Mohammad Ali Amir-Moezzi, *The Spirituality of Shi’i Islam* (New York: State University of New York Press, 2011), 143-154, 159-161, 210-211, 286.

telakkisinin de siyasi meşruiyet iddia eden toplumsal hareketlere ideoloji temin ettiği anlaşılıyor.

Söz konusu *elestu birabbikum* ve *kâlû belâ* ibarelerinin iktibas edildiği 7/172 numaralı Kur’ân âyetinin tamamı şu şekildedir: “Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ dediği vakit, ‘pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz’ dediler. (Bunu) kıyamet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz diye (yapmıştık).” “Kitabın Anası” anlamındaki Ummü’l-Kitâb terkibi ise Âl-i İmrân sûresi 3/7, Ra’d sûresi 13/39 ve Zuhruf sûresi 43/4 numaralı âyetlerde yer almaktadır. Şii gelenek, ismi geçen ilk âyette yer alan “ilimde derinleşenler” mealindeki râsihûne *fî-l’ilm* terki- biyle Şii İmamların işaret edildiğini savunmaktadır. Benzer şekilde muhtelif Kur’ân âyetlerinde yer alan “saf akıl (sağduyu) sahibi kimseler” anlamındaki ‘ulu’l-elbâb terki- bini de Şiileri kasteder bir mahiyette yoruma tabi tutarlar.¹⁵ Aşağıda değineceğim aşırılıkçı *Gulat* hareketleriyle arasına bir mesafe koysun ya da koymasın Şii ge- leneğin kendisini İslam dünyasında ayrı bir konuma yerleştirdiği gözlemlenmiştir ki düalist unsurlara tekrar işlev kazandırma olgusu da tam bu noktada karşımıza çıkar. Şehrbânû anlatısı düalist inanç unsurlarının İslami bir söylem altında yeniden şekil- lendirilmesi hususunda önemli bir örneği teşkil eder.

Rivayete göre Sâsânî Hükümdarı Yezdigirt’in kızı Şehrbânû, İslam orduları tarafın- dan esir alınmıştır. “Bir hükümdar kızının köle olması kabul edilemez” diyerek or- taya çıkan Hz. Ali, kızı serbest bırakır. Serbest kalan kız, Hz. Ali’nin oğlu Hüseyin ile evlenir ve İmam Zeynel Abidin’i doğurur. Bu anlatı bize İslam inancını kabul eden İranlıların, yani mevali zümresinin Şii geleneğe entegre olma çabasını gösterir. Şehrbânû anlatısı, Mazdeist kabuller kapsamında İran hükümdar soyuna bahşedildi- ğine inanılan *xvarenah* unsuru ile İslam geleneğindeki nûr telakkisini bir potada eri- tir. *Xvarenah* sahibi Şehrbânû ile Nûr sahibi olan Hz. Hüseyin arasında yapılan evli- lik ile Peygamber soyu ve İran kraliyet ailesi bir araya gelmiş, her iki geleneği temsil eden bir figür olarak dördüncü İmâm Zeynel Abidin ismi ortaya çıkmıştır. Anlatının ilerleyen bölümlerinde; olacakları önceden bilen Hüseyin’in sayesinde Şehrbânû’nun kaçtığı ve Kerbelâ katliamından kurtulduğu nakledilmektedir. Rey şehrinde bulunan Taberek Dağı’nın eteklerine geldiğinde kendisini takip eden askerlerden kurtulmak için Allah’a yakaran prensesin dili sürçer ve “kurtar beni yâ Hû” diyeceğine “kurtar beni yâ kûh” der. Bunun üzerine kayaların arasında bir yarık açılır ve prenses bu

15 Maria Massi Dakaka, *The Charismatic Community, Shi’ite Identity in Early Islam* (New York: State University of New York Press, 2007), 161.

yarıktan içeri girerek dağa sığınır. Kûh kelimesinin Farsçada *Dağ* anlamına geldiğini hatırlatalım. Bölgedeki Şii gelenek nazarında burası günümüzde de bir ziyaret merkezi olarak kutsallığını korumaktadır. Öte taraftan Şii geleneğe dâhil olmayan ve Zerdüşti kimliklerini muhafaza eden zümreler arasında anlatılagelen farklı bir Şehrbânû anlatısı da mevcuttur. Bu anlatıda ise Arap ordusundan kaçan Yezdigirt'in kızlarının Yezd şehrinin kuzeybatı düzlüklerinde bulunan bir dağa sığındıkları ifade edilir. Ahura Mazda bu kızlara sahip çıkmış ve onları kayalarda bulunan gözlerin içinde saklamıştır. Zerdüştilerin, 1960'lı yıllara kadar kayalar üzerinde yontulmuş olan üç gözü ziyaret ettikleri ve bu bölgeyi kutsadıkları bilinmektedir.¹⁶ İki varyant dâhilinde iki farklı öteki ile karşılaşırız. Zerdüştilerin anlatısında düşman unsuru olarak karşımıza Müslüman Araplar çıkarken Müslüman olan İranlıların, yani Şiiilerin anlatısında öteki, peygamber soyunun hayatına kastetmiş olan Halife Yezid ve onun takipçileridir.

İktidara muhalif toplumsal hareketlerin, Kerbela katliamına vurgu yapan bir mağduriyet söylemini ideoloji olarak kullandıklarını belirtmiştim. Bu ideolojinin merkezinde *Nûr* telakkisi yer almaktaydı. Muhammed-Ali'nin nûruna sahip olmak iktidarda söz sahibi olmak anlamına geliyordu. Ekonomik ve sosyolojik bağlamdaki mağduriyetlerini gidermek için iktidarda söz sahibi olmak isteyen mevali zümresi bu nûra sahip olduğu düşünülen şahsiyetleri ön plana çıkardı. İktidar karşısında çaresiz oldukları dönemlerde ise Muhammed-Ali nûruna sahip olan Mehdi'nin bir gün belirerek yeryüzünde adaleti tesis edeceği inancını taşıdılar. Bunların arasında Hz. Ali ve onun nesline tanrılık isnat edenler ve reenkarnasyona inananlar da vardı. Sünni İslam yorumunu benimsemiş iktidardan sapkın damgasını yemek istemeyen Şiiiler kendilerini bu tip iddiaları dile getiren gruplardan ayırmak istediler. Diğer grupları tanımlamak için radikal anlamına gelen gâliyye ve gulât terimlerini kullandılar. Kendileri ile radikaller arasına sınır koyan Şiiilere ise On iki İmamcı Şiiiler adı verildi. Şii gelenek içerisinde kendisini ayrı bir konuma yerleştiren On iki İmamcı hareketin bu siyasi manevrasına karşın Muhammed Ali Amir-Moezzi, erken dönem Şii tarihinde bu türden keskin bir ayırımın olmadığı görüşünü savunur ve ilerleyen süreç dâhilinde vurgulanan farklılıkların yapay bir tasnif ortaya çıkardığını ekler.¹⁷ On iki İmam Şiasının diğer gruplar gibi kısa ömürlü olmamasının ve Safevî iktidarının ortaya çıkışına kadar varlığını sürdürebilmesinin arkasında iktidarın hoşuna gitmeyecek inanç akidelerini başarılı bir şekilde saklama yeteneğinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer gruplara dönecek olursak Mugiriyye, Sebe'iyye, Keysâniyye,

16 Mary Boyce, "Bîbî Shahrânû and the Lady of Pârs" *BSOAS* 30, sy. 1 (1967): 30-44.

17 Amir-Moezzi, *The Divine Guide in Early Shi'ism*, 129-130

Kâribiyye, Cenâhiyye, Ravendiyye, Harbiyye ve İsmâiliyye gibi hareketlerin hemen hepsinde Muhammed-Ali nûru söylemini öne çıkaran ve düalist yorumları içeren mesihçi inanç örüntülerini görmek mümkündür. Allah'ı, ışıktan bir insan olarak tarif eden Mugîre b. Saîd el-İclî'nin takipçileri kendilerini karanlığın çocuklarını yok etmek üzere seçilen müminler olarak tanımladılar. Mugîre b. Saîd el-İclî'ye göre Allah imansızları karanlık ve tuzlu, müminleri ise parlak ve tatlı deniz suyundan yaratmıştı. Allah göklere, yeryüzüne ve dağlara Hz. Ali'yi korumalarını emretmişti fakat onlar bu emri dinlememişlerdi. Bu nedenle bu görevi insanlara devretti. Ama insanlar Hz. Ali'ye ihanet ettiler, peygamberin ölümünün ardından hakkı olan halifelîği ona vermediler.¹⁸ Mugîre'nin, "Evet, biz o emaneti Göklere, Yere ve Dağlara arz ettik, onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi, o cidden çok zalim, çok câhildir." mealindeki 33/72 numaralı Kur'ân âyetini farklı bir yoruma tabi tuttuğu anlaşılıyor. Bu mitosun, Emevi iktidarından memnun olmayan muhalif söylem tarafından inşa edildiği açıktır. Hz. Ali'nin çağdaşı olan Abdullah ibn Sebe' ve taraftarlarına göre ise Ali ölmemişti, gökyüzüne yükselmiş ve bulutların arasında yaşamakta idi. Gök gürlemesi Hz. Ali'nin sesiydi ve yıldırım da kamçısının şavkından başka bir şey değildi. Mesih olan Ali, adaleti getirmek için yeryüzüne dönecek ve asasıyla Arapları yönlendirecekti.¹⁹ Muhtâr İbn Ebi 'Ubeyd el-Sakafî de Hz. Ali'nin köle olan eşinden doğan Muhammed ibn el-Hanefiyye'nin Mehdî ve İmam olduğunu iddia ederek mevcut iktidara karşı isyan başlattı. Mevali zümresi tarafından desteklenen ve iktidar tarafından bastırılan bu isyan hareketi Keysâniyye olarak adlandırıldı. Bu isyan hareketi Muhammed ibn el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından farklı gruplara bölünmüştür. Kâribiyye adı verilen grup Muhammed ibn el-Hanefiyye'nin ölmediğine ve Radva Dağı'nda yaşadığına inanıyordu. Cenâhiyye olarak adlandırılan diğer bir grup ise Hz. Ali'nin kardeşi Cafer'in soyundan gelen Abdullah İbn Muaviye çevresine toplandı. İlk insan Âdem'de bedenleşen Allah'ın ruhunun önceki peygamberler vasıtasıyla Hz. Muhammed'e ve sonrasında ise Hz. Ali'nin oğlu Muhammed ibn el-Hanefiyye aracılığıyla Abdullah İbn Muaviye'ye geçtiğine inanıyorlardı.²⁰ İsa Peygamber'in ruhunun Hz. Ali'den itibaren İmamlara geçtiğine inanan bir diğer grup olan Ravendiyye mensupları nazarında, Emevi iktidarına son veren Eba Müslim de Allah'ın ruhuna sahipti. Patricia Crone, Hz. Ali'nin köle eşinden doğan Muhammed ibn el-Hanefiyye merkezli inançların; anneleri köle olan Müslüman çocukların oluş-

18 William F. Tucker, *Mahdis and Millenarians, Shi'ite Extremists in Early Muslim Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 56, 60, 62-63.

19 Tucker, *Mahdis and Millenarians*, 9-18.

20 Tucker, *Mahdis and Millenarians*, 19-30, 101-102.

turduğu kitleler tarafından daha kolay benimsenmiş olma ihtimaline dikkat çeker.²¹

Yukarıdaki örnekler dâhilinde Kur’ân âyetleri ile erken dönem İslam tarihine dair gelişmelerin düalist bir yoruma tabi tutulduğunu görüyoruz. Artık karanlığı ve kötülüğü temsil eden Ehrimen’in yerini, Hz. Ali ve oğullarının halifeliğini kabul etmeyen kesimler, yani Yezîd ve takipçileri almıştı. Yezîd soyunun karşısında ise iyilik ve aydınlığın temsilcisi olan İmamlar ve onlara biat eden Şiiler vardı. Arap yöneticiler tarafından yok sayılan İran kökenli mevali zümresi Şii hareket yanında saf tuttu. İmamların siyasi meşrutiyeti, Allah’ın onlara bahşettiği Muhammed-Ali nûrundan kaynaklanıyordu. Başarısızlık ile sonuçlanan isyanların neden olduğu hayal kırıklıkları, bir diğer düalist motifi işlevsel hâle getirmiş görünüyor: “iyi ve kötü arasındaki kozmik mücadelenin finalinde, yeryüzüne adaleti getirecek olan kozmik kurtarıcı.” Muhammed-Ali nûruna sahip oldukları belirtilen bu kurtarıcılar, hidayete erdirilmiş manasına gelen Mehdî sözcüğü ile anılmaya başlandılar. Bu formül, İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde farklı zaman dilimlerinde vuku bulmuş birçok isyanın ideolojisine ve manifestosuna zemin oluşturdu.

Safevî Devleti’nin ideolojik söylemine geçmeden önce “İslamî unsurların düalist yorumu” ibaresiyle kastettiğim olgunun altını bir kez daha çizmek istiyorum. Bu tanımlama dâhilinde kastettiğim iyi ve kötü gücü temsilen mevcut olduğuna inanılan iki yaratıcı unsur değildir. Allah, Muhammed ve Ali’nin bir bütün oluşturduğu inancının merkezinde yer alan nûr telakkisine dikkat çekiyorum. Düalist bir yaklaşım bağlamında vücut bulan bu yeni İslam yorumuna göre kozmik mücadelenin taraflarını oluşturan iyi ve kötü kamplaşması, yaratılıştan çok önce gerçekleştiğine inanılan Elest Ahdi ile başlamıştı. Bu ahit kapsamında Allah, Muhammed ve Ali birliğine biat eden ruhlar yeryüzündeki müminlerde; biat etmeyenler ise günahkâr insanlarda bedenleşmişti. Tarihsel ve siyasi gelişmeler, bu ayrım kapsamında tanımlanıyor, yeryüzünde zulme son verecek olan Mehdî inancı da bu düzlemde işlevsellik kazanıyordu.

Safevî Devleti ve Göçebelere Yönelik Propagandası

Sürecin analizi açısından Osmanlı İmparatorluğu’na meydan okuyan Safevî Devleti’nin propagandası kadar bu dinsel ideolojiyi içselleştiren insanların tutumları da önemlidir. Kişisel çıkar ve siyasi manevraların Osmanlı- Safevî rekabetinin seyrini etkilediği muhakkaktır. Buna karşın benim esas odak noktamı Safevî Şahı İsmail

21 Patricia Crone, *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran; Rural Revolt and Local Zoroastrianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 43.

için savaşı ve inançları uğruna Osmanlı mahkemelerince yargılanmaktan çekinmeyen sıradan insanlar oluşturmaktadır. Mehdî inancı bu insanların hangi ihtiyaçlarına karşılık vermiştir ve bu insanların İslam'ın düalist yorumunu içselleştirme sürecini etkileyen sosyolojik, psikolojik ve ekonomik etkenler nelerdir gibi sorulara yanıt vermeye çalışacağım.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevî propagandasının Osmanlı topraklarında etkili olması hususunda Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmen aşiretlerinin ekonomik ve sosyo-psikolojik durumları büyük bir önem arz eder. Osmanlı yönetiminin 15. yüzyılın ortasında zirve noktasına ulaşan merkezileşme siyaseti, devlete askerî hizmet sunan konargöçer aşiretler ile akıncı gruplarını zor durumda bırakmıştı. II. Mehmed devrinde tımarlı sipahilere dönüştürülen akıncı aileleri yeni düzenin bir parçasını oluşturmaya devam ederlerken konargöçer zümrelerin büyük bir bölümü merkezileşme sürecine ayak uyduramadı. Başlarına buyruk tavırları yüzünden ne yapacakları önden kestirilemeyen göçebe aşiretler Saray nazarında askerî itibarlarını kaybettiler. Göçebeler aldıkları kararı çok basit bir biçimde gösterirlerdi; kalarak ya da giderek.²² Göçebe dünya görüşü açısından gayet doğal olan bu tutum Osmanlı bürokratları tarafından çok sert bir dille eleştirilmiştir. İbn Kemal, güvenilmez oluşlarını şu şekilde ifade eder: “(II. Bayezid) Türkmen'in verdiği sözün ve yaptığı antlaşmanın güvenilmez olduğunu bilirdi. Atasına (I. Bayezid) yaptıkları kötülüğü kendisine de yapmalarından korkardı. İyi günde var olup zor günlerde ortadan kaybolurlardı.” Oruç Bey ise “göçebelerle birlikte yola çıkılmaz” diye belirtir ve onları hırsızlık ve haydutlukla suçlar.²³ Söz konusu sıfatlar; göçebe yaşam tarzı bağlamında önemli bir geçim kapısı olan yağma ve talan eylemlerini işaret etmekteydi. Mevsimsel yolculukları esnasında sahip oldukları hayvan sürüleri ile tarla, bağ ve bahçelere zarar vermeleri de bir diğer önemli sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu eylemleri göçebeler ile yerleşik nüfus arasında büyük bir gerilimin doğmasına sebep olmuştur. Göçebe hayat tarzının iki önemli özelliği, hareketlilik ve başına buyrukluk, merkezileşen Osmanlı Devleti'nin toprak rejimine ters düşüyordu. Osmanlı yönetimi tarafından yerleşik hayata geçmeye ve vergi vermeye zorlanmaları, zaten zor durumda olan göçebe Türkmenleri daha da sıkıntıya sokmuştur. Daha önceleri onlar için bir gelir kapısı olan Osmanlı savaş ekonomisi artık onları vergi mükellefi olarak gören bir canavara dönüşmüştü.

22 Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, trc. Müfit Günay (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 58.

23 Ahmet Uğur, *İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)* (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 150. Necdet Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi (1288-1502))* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014), 122.

II. Mehmed'in vergi takvimini değiştirmesi ve vergi miktarını arttırması göçebe aşiretleri ekonomik anlamda felakete sürüklemişti. Vergi oranının tespiti ve verginin tahsili, sürüler yaylaya çıkmadan önce yapılmaya başlandı. Bu dönem, göçebelere ait sürülerin sayı olarak en fazla görüleceği dönemdi çünkü yeni doğan kuzular için de vergi konulmuştu. Göçebeler yolculuk esnasında kaybettikleri hayvanların vergisini de peşinen ödemiş oldular. Kararlaştırılmış otlak güzergâhlarından sapmaları durumunda Osmanlı yönetimi tarafından verilen para cezaları durumlarını daha da zorlaştırdı. Bu sürece Osmanlı bürokratlarının onları küçük gören tavır ve hareketleri de eklenince göçebelerin önünde iki seğenek kalmıştı: yerleşik yaşama geçmek ya da isyan etmek.²⁴ 15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu sosyo-ekonomik krizin, bir sonraki yüzyılın siyasi gelişmelerine yön verecek geniş çaplı bir sosyal travmaya sebep olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Sosyal travma ibaresini özellikle kullandım çünkü sosyal travmaya sebebiyet veren hadiseler, yukarıda açıklamaya çalıştığım teodisi kapsamındaki inanç örüntülerinin içselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Merkezileşen devlet sistemine dâhil olamayan ve Osmanlı bürokrasisi tarafından dışlanan göçebe aşiretler yüzlerini Safevî Tarikatı'na çevirdiler. Silahlanma siyasetini güden Şeyh Cüneyd'in, başında bulunduğu tarikatı siyasi bir yapıya dönüştürme hedefi vardı. Osmanlı yönetiminin dışladığı göçebe Türkmenler, Cüneyd'in bu hedefi açısından biçilmiş kaftandı. Savaşçı müritler olarak Safevî hareketine hizmet etmeye başladılar. Cüneyd'in oğlu Haydar liderliğinde gerçekleştirilen askeri seferler, göçebe aşiretler için yeni bir gelir kaynağı yarattı. Cüneyd'in hedefini torunu olan İsmail gerçekleştirdi. Tarikatı resmi bir devlete dönüştürmeyi başaran İsmail, kendisini "Şah" ilan ettiğinde Anadolu'daki göçebe Türkmenlerin büyük bir kısmının desteğini çoktan kazanmıştı.²⁵ Şah İsmail'e destek verdikleri için göçebe Türkmenleri lanetleyen Osmanlı bürokratlarının bazı satırlarının itiraf niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmaz. İbn Kemal, ömrü boyunca adam yerine koyulmayan ve tımar sahibi olamayan kimselerin İsmail'in yanında itibar gördüklerini ve askeri rütbe kazandıklarını belirtir.²⁶ II. Bâyezîd'in bozulan ülke düzeninden haberdar olmadığını ifade eden Hoca Sadeddin ise göçebe Türkmenlerin İsmail'in uğrunda canlarını, çocuklarını ve mallarını feda edecek hâle geldik-

24 Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, 97-105, 113-114

25 Rıza Yıldırım, *Aleviliğin Doğuşu; Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 185-205.

26 Uğur, *İbn Kemâl*, 233, 251, 277.

lerini ekler. Öyle ki İsmail'in adını işittikleri zaman secde etmektedirler.²⁷ Dönemin kaynakları incelendiğinde Osmanlı bürokratlarının göçebeleri aşağılamak için sık sık, Etrâk-ı bî-idrâk, terkiğini kullandıkları görülecektir. İsmail'in Osmanlı yönetimi ile göçebe aşiretler arasındaki bu gerilimden istifade ettiği anlaşılıyor. Dedelerinin izinden giden İsmail, göçebeleri kendi safında tutmayı başardı. Sunduğu yağma gelirlerinin yanı sıra onlara hitap eden siyasi bir söyleme ihtiyacı vardı. Bu amacı doğrultusunda yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Bu noktada söz konusu propagandanın içerdiği enkarnasyon ve reenkarnasyon inançlarının, İsmail'in resmi din olarak ilan ettiği On iki İmam Şiiiliğinin temel esasları açısından kesinlikle kabul edilemez olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. İsmail, Kerbela'nın intikamı, söylemini tekrar gündeme getirdi. İsmail'i desteklemenin ekonomik getirisi olduğu muhakkaktı öte yandan sürece sadece ve sadece ekonomik fayda perspektifinden yaklaşmak yeterli değildir. Dışlanmak, yok sayılmak, aşağılanmak ve her şeyden önemlisi yaşam tarzını değiştirme tehlikesi ile yüzleşmek travmaya sebebiyet verecek hadiselerdi. Yerleşik yaşam biçimine geçmek göçebeler açısından tam bir felaketti.

Travmatik olaylar neticesinde bir lidere ya da ideolojiye bağlanma sürecinin tahlili hususunda Vamık Volkan'ın paradigmasından yararlanmak istiyorum. Öncelikle bu paradigmanın kilit noktasını oluşturan geniş grup kimliği, çekirdek kimlik, seçilmiş örselenme ve zamanın çökmesi gibi kavramları açıklayacağım, sonrasında ise bu kavramları 16. yüzyılda vuku bulan sürecin tahlilinde kullanacağım. Geniş grup kimliği kavramı, yaşamları boyunca kolay kolay bir araya gelmeyecek olan binlerce insanın aynı etnik, dinî ya da ideolojik gruba ait olmaya dayanan aynılık duygusuyla birbirlerine bağlanmaları olgusunu işaret eder. Çekirdek kimlik ise insanların kaybetmekten korktukları ve kaybettikleri zaman yerine kolay kolay yenisini koyamayacakları bireysel kimlik duygusunu ifade eder. Olumsuz bir olay sonucunda, çocukluk çağlarındaki korku ve arzuları yeniden canlanan yetişkin insanların içinde buldukları vaziyete psikoloji disiplini gerileme adı verilmektedir. Topluluklar da bireyler gibi gerileme gösterebilirler. Can ve mal kaybı, prestij kaybı ya da bir başka grup tarafından aşağılanma gibi kitlesel bir örselenmeyle yüzleşen topluluklarda beliren geniş grup gerilemesi, grup kimliğini sürdürme, koruma, yeniden biçimlendirme ve onarma çabalarının göstergesidir. Toplumsal kargaşalar, ekonomik krizler, savaş ya da çok keskin siyasi değişiklikler gibi ortak stres durumlarında geniş grup kimliği, grubun her bir üyesinin sahip olduğu bireysel kimlikten çok daha önemli bir hâle gelmektedir. Paylaşılmış çaresizlik ve küçük düşürülme gibi geniş grup kimliğine yönelik

27 İsmet Parmaksızoğlu, *Hoca Sadettin Efendi Tacü't-Tevarih IV* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 43-44, 170-171, 192-193.

ciddi tehditler, grubun mensupları nazarında kişisel tehlike ya da bireysel yaralanma olarak değerlendirilmektedir. Bu tür bir yaklaşımın, kendiliğin parçalanmasına karşı paylaşılmış savunmalar yaratma gibi bir işlevi bulunmaktadır. Gerileme sürecine girmiş geniş gruplar, geniş grup kimliklerini korumak ve kimliklerini başkalarından ayırt etmek için birtakım ortak düşünce, duygu ve etkinliklerden yararlanmaya çalışırlar.²⁸ Bu türden bir süreç ile yüzleşen geniş gruplar arasında nükseden yirmi temel tutum tespit edilmiştir. Geniş gruba mensup insanlar arasında gözlemlenen bu tutumlardan bir kısmı konumuz açısından büyük önem taşımaktadır:

Gözleri kapalı bir biçimde bir lidere bağlanmak,
Hasım gruplar ile kendileri arasındaki küçük farklılıklara odaklanmak,
Keskin bir biz ve onlar ayrımına gitmek,
Arınmayı işaret eden simgesel davranışlarda bulunmaya başlamak,
Seçilmiş örselenmeler ve seçilmiş zaferlerle zaman çökmesi olgusunu gerçekleştirme.²⁹

Seçilmiş örselenme kavramı; bir geniş grubun şiddetli bir ortak kayıp ve umarsızlık duygusuyla yüzleşmesine, bir başka grubun kurbanı olmasına ya da paylaşılmış incinme duygularına yol açan bir olayın zihinsel tasarımı olarak tanımlanabilir. Seçilen ya da tecrübe edilen trajedi ile ilgili zihinsel tasarım, zamanla geniş grup kimliğinin temel bir belirteci hâline gelmektedir. Seçilmiş olayın, grup üyelerini sürekli bir aylık duygusu bağlamında bir arada tutma işlevi bulunmaktadır. Geniş grup, stres altında kaldıkça yaşanan örselenmeye yanıt olarak bireyler arasındaki düşünme ve hissetme farklılıkları giderek azalma eğilimi gösterir. Grubun kimliğinin tehdit edildiği stres durumlarında dile getirilen seçilmiş örselenme dâhilinde, grubun belleğinde mevcut olan düşman hakkındaki hisler canlandırılabilir ve süreklilik gösteren bir kurban olma duygusu yüceltilebilir. Zaman çökmesi olarak adlandırılan bu süreç içerisinde seçilmiş örselenme, sanki daha dün yaşanmış gibi hatırlanmaktadır. Geçmişe ilişkin duygular, güncel olaylar ve çağın düşmanlarıyla özdeşleştirilir. Canlandırılan bu hisler dâhilinde insanlar büyük kitlesel eylemlere yönlendirilebilirler.³⁰

28 Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç, Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, trc. Özgür Karaçam (İstanbul: Asi Kitap, 2017): 10, 36-37, 70-74.

29 Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 75-77.

30 Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 13, 57-61.

İsmail'in inşa ettiği ve Anadolu Türkmenlerinin içselleştirdiği dinsel ideoloji dâhilinde seçilmiş örselenme, 680 yılında meydana gelen Kerbela katliamı idi. İçinde buldukları travmatik süreç bağlamında kendi vaziyetlerini Hüseyin'in katliyle, hasımları olan Osmanlı yönetimini ise Emevi Halifesi Yezîd ile özdeşleştiren göçebeler Şah İsmail'i takip ettiler. Böylece Volkan'ın zaman çökmesi olarak adlandırdığı olgu da gerçekleşmişti. Hüseyin'in intikamı dönemin Yezîd'i olan Osmanlılardan alınacaktı. "Muhammed-Ali nûruna biat eden seçkin topluluk" inancı üzerine bir geniş grup kimliği inşa edildi. Yaratılış öncesinde gerçekleşen Elest Ahdi dâhilinde Belâ cevabını veren ruhlardan oluşan bu grup, diğer yetmiş iki topluluktan ayrılmıştı. Selamete erişen topluluk anlamına gelen Gürûh-ı Nâcî terkibi bu topluluğu işaret eder. Daha önce kendisini Tebriz'de Şah ilan eden İsmail, Anadolu'ya da Mehdî sıfatıyla hitap ediyordu. Artık o, on ikinci İmam Mehdi, yani Zamanın Ali'si olarak görülüyordu. Bu sıfatı, Hz. Ali'den sonraki bütün İmamların, Muhammed-Ali nûrunu taşıdığına yönelik inançtan kaynaklanmaktaydı. Nûr telakkisinin, reenkarnasyon inancını kamufle eden bir formül olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özerkliğe vurgu yapan sembol olarak Hz. Ali'nin iki uçlu kılıcı Zülfikâr seçildi. Seçilmiş zafer ise geçmişten çok gelecekle ilgiliydi. Yolu gözlenen Mehdî'nin zuhuru ile Osmanlı zulmü son bulacak ve yeryüzünde adalet hâkim olacaktı. Alevi ve Bektaşî geleneklerinde bu ideolojinin esaslarını içeren birçok şiir bulunmaktadır. Yazı kültürünün yaygın olmadığı göçebe topluluklara dair sosyolojik dinamikleri göz önünde bulundurduğumuzda bugün şiir olarak tanımlanan sözlü gelenek ürünlerinin bir propaganda enstrümanı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sözlü gelenek bağlamında dilden dile yayılan bu şiirlerin sonraki nesiller tarafından yazıya geçirilmesi dönemin kolektif belleğine dair veriler edinmemizi kolaylaştırmıştır. Hatâî mahlası ile yazdığı şiirlerde kendisini Hz. Ali'ye ait özelliklerle tasvir eden İsmail, yeryüzüne Yezîd taraftarlarını yok etmek için geldiğini beyan etmektedir. Kınındaki kılıç ve bindiği at Hz. Ali'ye ait olan Zülfikar ve Döldül'dür:

'Alî İsmail'im geldim
Âlemi seyran eylerim
Zülfikâr durmaz kınında
Günde yüz bin kan eylerim...

Sürerim ol Döldül atı
Kimse bilmez bu sıfatı
Velâyeti kerâmeti
Tarîkate kân eylerim...

Yezîd ü müşrikin kökün keserem
Çerâğam yane yane şimdi geldim

Ezelden gelmişem Şâhe ezelden
Sığınmagil cihâne şimdi geldim...

Muhammed mu'ciz ü Şâh Zülfikârı
Elimdedir nişâne şimdi geldim

Havaric ehlini koyman cihâne
Hatâî'yem cihâne şimdi geldim³¹

Yukarıdaki dizelerin bizzat Şah İsmail tarafından yazıldığını ispatlama şansımız yok. Ona ait olmasa dahi İsmail'in kolektif hafızadaki yerini göstermesi bakımından önem taşır. 1527 yılında vuku bulan Kalender Çelebi ayaklanmasına iştirak ettiği düşünülen Pîr Ali'ye atfedilen aşağıdaki dörtlükler, Osmanlı iktidarının Yezid ile özdeşleştirilmesini, Volkan'ın tanımıyla zaman çökmesi olgusunu açıkça göstermektedir:

Osman oğlanları ettiğın bulsun
Mekânımız başı dumanlı dağlar
Dilerim Mevlâ'dan yardımcı olsun
Koçyiğit er meydânında bu çağlar

Osmanlı oğluna gücümüz yetmez
Bize ettiklerin Yezîdler etmez
Gözümden obamın hayâli gitmez
Gönül yarasını yoktur bir sağlar

31 İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi II, 16. Yüzyıl* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998a), 175, 183.

Osmanlı bu dünya sana da kalmaz
Zannetme bu kanı Şâhoğlu almaz
Ağlarım desmaller yaşımı silmez
Göz göz olmuş yaram yoktur bir bağlar

‘Alî’ m der senin de yıkılır tahtın
Aksine devreder bir gün ol bahtın
Elinden alırlar devletin rahtın
Mü’minler şad olur Yezîdler ağlar...

Hey Yezîd yanına kalır mı sandın
Nice intikamlar alınsa gerek
Mehdî çıkar ise nicolur hâlin
Heybetli küsleri çalınsa gerek

Gâzi Mehdî bir gün Urum’a çıkar
Yezîd kalasını hem burcun yıkar
On iki imâmın sancağın çeker
Kırmızı taç ile salınsa gerek

Sanma ki Osmanlı yanına kalır
Tanrı’nın aslanı Şâh oğlu gelir
Darb ile elinden tahtını alır
Harâbende erkân sürülse gerek

Yezîd göze almış ol güzel Şâh’ı
Muhammed ‘Alî’dir onun yardağı
‘Alî’ m bu dünyaya gelir bir dahi
İşiten Yezîdler yerinse gerek

Bir gün dünyanın da sâhibi gelir
On İki İmam'ın hakkını alır
Yezîdler aradan hep telef olur
Mü'minlerin hâli sorulsa gerek

Pîr 'Alî der Mehdî ciğer yanığı
Kırmızıdır donu yeşil sancağı
Düzelim koşalım bahçeyi bağı
Yezîdler aradan sürülse gerek³²

Pîr Sultan Abdal'a atfedilen aşağıdaki dörtlüklerin gösterdiği üzere Hz. Hüseyin'in intikamı Yezîd'den, yani Osmanlı padişahından alınacaktı. Osmanlıların Emeviler ile özdeşleştirilmesi sadece Yezid ismiyle değil Mervan ibaresiyle de vurgulanmaktadır. Yolu gözlenen Mehdî Hz. Ali'nin kendisiydi:

Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyin'in kanın alalım
Tevekkeltü taalallah...

Açalım kızıl sancağı
Geçsin Yezîd'lerin çağı
Elimizde 'aşk bıçağı
Tevekkeltü taalallah

Mervân soyunu vuralım
Hüseyin'in kanın soralım
Padişahın öldürelim

32 İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi III, 17-18. Yüzyıl* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998b), 17-18.

Tevekkeltü taalallah³³

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu
'Alî'm ne yatarsın günlerin geldi
Korular kalmadı kara yurt oldu
'Alî'm ne yatarsın günlerin geldi

Kızılırmak gibi bendinden boşan
Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen
Düldül eğerlendi Zülfikâr kuşan
'Alî'm ne yatarsın günlerin geldi...

Şâh'ın geleceğin bir gün duydular
Yezîdler la'net gömleğin geydiler
İmâm 'Aliyyü'r-Rıza'ya kıydılar
'Alî'm ne yatarsın günlerin geldi

Pir Sultân Abdâl'im bu sözüm haktır
Vallahi sözümün hatası yoktur
Şimdiki sofunun Yezîd'i çoktur
'Alî'm ne yatarsın günlerin geldi³⁴

Safevî propagandası dâhilinde yazıldığı anlaşılan Hızır-nâme başlıklı metin düalist yaklaşımın Anadolu sahasındaki tezahürü açısından önemli veriler içerir. İyi ve kötü arasındaki mücadelenin yaratılıştan önceye uzanan süreci ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Henüz melekler ve eşyalar mevcut değilken aslında bir bütünün parçası olan on yedi ruhun var olduğu ve bu ruhların kâinatın hemen ardından bir Güher (Elmas) ile bir Kara Taş parçasını yarattıkları belirtilmektedir. On altı ruh; Hz. Mu-

33 Abdülbâki Gölpınarlı ve Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Derin Yayınları, 2010), 55-56.

34 Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi II*, 200

hammed, Hz. Ali'nin neslinden gelen on bir İmam, Hz. Fatıma, Hızır Peygamber, Hz. Ali'nin atı Düldül ve kılıcı Zülfikâr'a karşılık gelmektedir. İsmi açık olarak zikredilmemekle birlikte; Zât olduğu belirtilen ve diğer on altı ruha isimleriyle hitap eden on yedinci ruhun Hz. Ali olduğu anlaşılmaktadır. Muhibb-i hânedân o güherin varisi olmuştur ki ibaresiyle On iki İmam ve taraftarları işaret edilmektedir. Güherle birlikte yaratılan kara taştan ise cehennem ile Âdem ve nesline kastedecek olan muhibb-i hânedân dışındaki yetmiş iki millet yaratılmıştır. Aslı güherden olan ve Gürûh-ı Nâcî ismiyle anılan yetmiş üçüncü seçkin topluluk, Muhammed-Ali yolunu ve erkânını takip edeceklerdir. Kara taşın geri kalan kısmından ise Azazîl (Şeytan), karanlık, yılın, çayan, akrep, pire, zelzele, hile, eziyet, öfke, kin, kov, gıybet, yalan, düşmanlık, cimrilik gibi insan hayatını olumsuz etkileyen unsurlar ile özünü bilmeyen kullar yaratılmıştır. Âdem'e secde etmesi emredildiğinde, Azâzîl'in; cümle meleklerden uluyum ki bana secde ederler şeklindeki cevabı üzerine Şâh'ın (Allah'ın); yâ aslı kara taş; sizin kendinize, şeyhinize hocanıza "kitâb-ı Mervân" okutarak dinden çıkartıp âhirette Yezîdîleri ayırıp dinini beter ederim şeklinde hitap ettiği nakledilmektedir. Yine Şâh'ın ağzından nakledilen; "Abdâl Mûsâ Sultân, Kızıl Deli Sultân, Şeyh Sâfî, Hatâyî ve Şâh Abbas benim" cümlesi ile kozmik anlatının on beşinci ve on altıncı yüzyıllarla bağlantısının kurulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı ve Safevî Devletleri arasındaki rekabet göz önünde bulundurulduğunda ilk iki ismin ilginç bir paradoks arz ettiği fark edilecektir. Abdâl Mûsâ Sultân ve Kızıl Deli Sultân, Abdalân-ı Rum ve Anadolu'daki göçebe çevreler nazarında kutsiyeti bulunan iki Gâzi derviştir ve erken dönem Osmanlı fetihlerinde önemli rolleri olmuştur. Şeyh Sâfî, Safevî Tarikatının kurucusunun ismi, Hatâî ise Safevî Devletinin kurucusu olan İsmail'in mahlasıdır. Safevî Devletinin beşinci hükümdarını işaret eden Abbas (1571-1629) ismi ise Anadolu'daki Safevî propagandasının on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde de etkili olduğunu göstermektedir.³⁵

Kul Himmet ve Pîr Sultan Abdal'a atfedilen aşağıdaki dörtlüklerde ilahi nûrdan yaratılmış olan ve belâ diyerek biat ettikleri için diğer yetmiş iki topluluktan ayrılan seçkin topluluğun Yezid nesli ile olan mücadelesi dile getirilmiştir:

Seyran edip şu 'âlemi gezerken
Uğradım gördüm bir bölük cânları
Cümlesinin erkânı bir yolu bir
Mevlâ'm bir nûrdan yaratmış anları

35 Baki Yaşa Altınok, *Hızırnâme, Alevî-Bektaşî Klasikleri 8* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 368-536.

Cümle bir mürşide demişler belî
Tesbîhleri Allah Muhammed ‘Alî
Meşrebi Hüseyinî ismi Alevi
Muhammed ‘Alî’ye çıkar yolları

Hasan Hüseyin’i severim özümden
Ben de belî dedim kâlû belî’den
Hakk Muhammed’den Mürvet ‘Alî’den
Edebim Muhammed ‘Alî’den geldi³⁶

Gidi Yezîd bize Kızılbaş demiş
Meğer Şâhı sevdi dese yoludur
Yetmiş iki millet sevmedi Şâh’ı
Biz severiz Şâh-ı Merdân ‘Alî’dir...

Serime bir sevda düştü
Tâ kâlû belâ’dan beri
Yandı vücudum kül oldu
Âteş-i püryandan beri

‘Alî’yi Fatma Kanber’i
Arka tuttuk biz anları
Sevdik on iki imâmları
Tâ kâlû belâ’dan beri

Hasan Hüseyin’i sevdik
Biz anlara ikrâr verdik

36 İbrahim Aslanoğlu, (1997), *Kul Himmet* (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997), 61-63.

Yezîd'in neslini kırdık

Tâ kâlû belâ'dan beri³⁷

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşayan Veli Baba'ya atfedilen aşağıdaki dizeler, Anadolu sahasındaki Safevî nüfuzunun Türkiye kültür tarihinde bıraktığı izleri göstermesi bakımından önem taşır. Veli Baba, Elest Ahdinde Allah Muhammed ve Ali nûruna biat eden ruhlardan birisi olduğunu ifade eder:

Cihân deryâ iken, 'âlem su iken
'Arş'da yeşil kandîl nûr olmadı mı
Zühre yıldızından kırk bin yıl evvel
Kudretinden bir top nûr olmadı mı

Ol nûr idi üç mürşidin atası
Allah 'âşık, Muhammed'dir putası
Allah Muhammed 'Alî'den ötesi
Ol zamân ikisi bir olmadı mı...

Üçler beşler ile kırklar yediler
Bir ikrâr üstüne binâ kurdılar
Dünkü gelen 'âşık bu mu didiler
Elest'den ervâh bir olmadı mı

Velî'm elest'den ervâhın birdir
Fenerim Hakk'dandır kandîlde nurdur
On iki imâmdan esrârım vardır
Hüseyn-i Kerbelâ pîr olmadı mı³⁸

37 Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri* (İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1985), 110, 115-116.

38 İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi IV, 19. Yüzyıl* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998c), 180.

Sonuç

Safevî Devleti, tarihsel süreçte birçok kez dile getirilmiş olan ideolojik bir söylemi dönemine uyarlayarak Anadolu'daki göçebe zümreleri yanına çekmeyi hedefledi. Bu siyasi manevra uzun vadede Anadolu ve Balkan coğrafyasında beliren farklı bir İslam algısının şekillenmesine katkıda bulundu. Bu çıkarımım dâhilinde Alevilik ve Bektaşî Tarikatının tamamen Safevî siyasetinin ürünleri olduğunu ima etmiyorum. Bu iki grubun İslam algısının şekillenmesinde şüphesiz birçok farklı hareket etkili olmuştu. Öte taraftan 16. yüzyılın başından günümüze uzanan süreçte Anadolu ve Balkan kültür sahasında varlığını sürdüren bir İslam yorumunun öteki ile kendisi arasındaki sınırı belirleme noktasında Safevî söyleminin ciddi izler bıraktığını söylemek yanlış olmaz. Faal oldukları dönem dâhilinde Bektaşîler ve günümüze kadar gelen süreçte Aleviler düzenledikleri ikrâr cemlerinde Elest Ahdi'ni ritüelistik bağlamda tekrar ettiler. Topluluğa kabul edilen yeni üyeler “Allah, Muhammed ve Ali'nin Bir olduğu” inancına şahitlik ettiler ve ikrâr verdiler. Elest Ahdi'nin ritüel bağlamda canlandırıldığı bölümlerde ilahi nûru simgeleyen kandiller yakıldı ve Nûr sûresinin 35 numaralı âyeti okundu. Her iki gelenek bünyesinde düzenlenen ikrâr cemlerinde ve diğer törenlerde Kerbela katliamına vurgu yapan deyişler ve nefesler okundu ve Yezid'e lanet edildi. Bu şekilde kolektif hafızada meydana gelen zaman çökmesi olgusu canlı tutuldu. Topluluk kurallarını ihlal edenler ve dini vazifeleri yerine getirmeyenler Yezîd yaftası ile ayıplandı. Yezîd ismi ötekini işaret eden bir ibare olarak kullanıldı.³⁹

İsmail'in Osmanlı ordusu karşısında bozguna uğraması ve on altıncı yüzyılda Anadolu'da vuku bulan isyanların bastırılması hasebiyle Mehdî merkezli söylem kan kaybetti. Bu sürecin ardından Hz. Ali'ye izafe edilen kurtarıcılık sıfatı, yeryüzünden ziyade öte dünya bağlamında işlevselliğini korumuş gibi görünüyor. Hz. Ali'nin kıyamet, yani hesap gününde şefaatçi olacağı ve doğru inanç sahiplerinin elinden tutacağı inancı, Alevî gelenek içerisinde sık sık dile getirilmektedir. Yeryüzündeki zalimlerin ve günahkârların, yani Yezîd-meşrep insanların cezasını öbür dünyada kılıcı

39 John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, trc. Reha Çamuroğlu (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), 198-215. M. Tevfik Oytan, *Bektaşîliğin İçyüzü; Dibi- Köşesi- Yüzü ve Astarı*, (İstanbul: Demos Yayınları, 2007), 203-204, 379-380.

Mehmet Yazıcı, “Aleviliği Anlamanın İmkânı: Alevî Deyişlerinin ve Gülbanglarının Kavalcık Köyü Örneğinde Sosyolojik Analizi” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011), 99-131, 238-245, 269-273, 309-322.

Engin Buz, “Alevî Yazınında Osmanlı İmgesi” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010), 71-103, 125-160.

Ertan, Ürkmez, “Tarihten Mitosa Türkiye Kültür Tarihinde Mitolojik Ali Tasavvurları” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020), 201-215.

Zülfikar ile verecek olan isim Hz. Ali'dir.⁴⁰

Düalist dünya görüşüne ait inanç örüntüleri antik çağlardan günümüze uzanan süreç dâhilinde birçok yolculuk yaptı. Bu yolculukları esnasında farklı kültürel renklere büründüler ve farklı amaçlara hizmet ettiler. Eski İran coğrafyasında hâkim olan düalist zihniyet, Arap yarımadasında doğan İslam inancının akidelerini de kendi penceresinden yorumladı. Tabii ki bu süreçte aktif olan inanç örüntülerinin kendisi değildi. İnsanlar zamanlarının ve mekânlarının icap ettirdiği şekillerde bu inanç örüntülerinden farklı şekillerde yararlandılar. Kimi zaman siyasal bir söyleme zemin oluşturmak için kullandılar kimi zaman ise çektikleri acılara karşı dayanma gücünü bu inançlarda buldular. On altıncı yüzyıla gelindiğinde düalist motifler barındıran bir siyasi söylemin Anadolu coğrafyasında da işlevsel hâle geldiği görülmektedir. Siyasi hedefler doğrultusunda daha önceleri defalarca kullanılmış olan Kerbela'nın intikamı söyleminden İsmail de istifade etmek istedi. Osmanlı yönetimi tarafından hakir görülen ve yerleşik yaşama zorlanan göçebe Türkmenler, İsmail'i kurtarıcı olarak gördüler ve söylemini de içselleştirdiler. Siyasi hedefler doğrultusunda güncellenen bu söylemin asıl büyük etkisi sosyolojik düzlemde gerçekleşti. Farklı bir İslam algısının şekillenme sürecinde Safevî söyleminin de katkısı oldu. On altıncı yüzyılda vuku bulan siyasi hadiseler yedinci yüzyılda gerçekleşmiş bir olayın hatırası bağlamında yorumlandı. Benzeri bir tutumu günümüzde de görmek mümkündür. Türkiye'de yaşayan Alevi toplumunun kolektif belleğinde on altıncı yüzyılın hatıraları en az Kerbela hadisesi kadar önemli bir yer tutar.

Kaynakça

Altınok, Baki Yaşa. *Hızırnâme, Alevî-Bektaşî Klasikleri 8*, Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali. *The Divine Guide in Early Shi'ism, The Sources of Esotericism Islam*, London – New York: I. B. Tauris Publishers, 1994.

Amir-Moezzi, Mohammad Ali. *The Spirituality of Shi'i Islam*, New York: State University of New York Press, 2011.

Aslanoğlu, İbrahim. *Kul Himmet*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.

40 Ürkmez, "Tarihten Mitosa Türkiye Kültür Tarihinde Mitolojik Ali Tasavvurları", 220-225.

- Berger, Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği*, trc. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Birge, John Kingsley. *Bektaşilik Tarihi*, trc. Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Boyce, Mary. “Bîbî Shahrânû and the Lady of Pârs” *BSOAS* 30, sy. 1 (1967): 30-44.
- Boyce, Mary. *Zoroastrians; Their Religious Beliefs and Practices*, London-Boston-Henley: Routledge & Kegan Paul, 1979.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism, Volume II Under the Achaemenian*, Leiden- Köln: E. J. Brill, 1982.
- Boyce, Mary. “On the Antiquity of Zoroastrian Apocalyptic” *BSOAS*, Volume 47, pp: 57-75, London, 1984.
- Boyce, Mary. *A History of Zoroastrianism, Volume I The Early Period*, Leiden- New York- Kobenhavn- Köln: E. J. Brill, 1989.
- Boyce Mary ve Frantz Grenet, *A History of Zoroastrianism, Volume III, Zoroastrianism Under Macedonian and Roman Rule*, Leiden- New York- Kobenhavn- Köln: E. J. Brill, 1991.
- Burke, Peter. *Kültür Tarihi*, trc. Mete Tunçay, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Buz, Engin, “Alevi Yazınında Osmanlı İmgesi”, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010.
- Cereti, Carlo G. *The Zand î Wahman Yasn, A Zoroastrian Apocalypse*, Roma: Istituto Italiano Per Il Medio Ed Estremo Oriente, 1995.
- Crone, Patricia. *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran; Rural Revolt and Local Zoroastrianism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer; Tarihleri ve Öğretileri*, trc. Ahmet Fethi, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Dakaka, Maria Massi. *The Charismatic Community, Shi'ite Identity in Early Islam*, New York: University of New York Press, 2007.

Gölpınarlı, Abdülbâki ve Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010.

Hultgard, Anders. "Persian Apocalypticism", *The Encyclopedia of Apocalypticism: Volume I; The Origins of Apocalypticism in Judaism and Christianity*, edited by B. McGinn – J. J. Collins – S. J. Stein, 39-83, New York: The Continuum Publishing Company, 1998.

Jong A.F. de. "Religion in Iran: The Parthian and Sasanian Periods (247 BCE - 654 CE)" In *The Cambridge History of Religions in the Ancient World, Volume II: From the Hellenistic Age to Late Antiquity*, edited by W. William Adler and Michele Renee Salzman, 23-53, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Jong A.F. de. "Religion and Politics in Pre-Islamic Iran" In *The Wiley Blackwell Companion to Zoroastrianism*, edited by Michael Stausberg, Yuhan Sohrab-Dinshaw Vevaina and Anna Tessmann, 85-101, Oxford: Wiley Blackwell, 2015.

Lindner, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, trc. Müfit Günay, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Oytan, M. Tefvik, *Bektaşiliğin İçyüzü; Dibi- Köşesi- Yüzü ve Astarı*, İstanbul: Demos Yayınları, 2007.

Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi II, 16. Yüzyıl*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998a.

Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi III, 17-18. Yüzyıl*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998b.

Özmen, İsmail. *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi IV, 19. Yüzyıl*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998c.

Öztelli, Cahit. *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1985.

Öztürk, Necdet. *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi (1288-1502))*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Parmaksızoğlu, İsmet. *Hoca Sadettin Efendi Tacü't-Tevarih 4*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

Tucker, William F. *Mahdis and Millenarians, Shî'ite Extremists in Early Muslim Iraq*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Uğur, Ahmet. *İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Ürkmez, Ertan. “Tarihten Mitosa Türkiye Kültür Tarihinde Mitolojik Ali Tasavvurları”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.

Volkan, Vamık D. *Körü Körüne İnanç, Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, trc. Özgür Karaçam, İstanbul: Asi Kitap, 2017.

Yazıcı, Mehmet, “Aleviliği Anlamanın İmkânı: Alevi Deyişlerinin ve Gülbanglarının Kavalcık Köyü Örneğinde Sosyolojik Analizi”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011.

Yarshater, Ehsan. *The Cambridge History of Iran, Volume 3(I); The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, New York: Cambridge University Press, 2009.

Yıldırım, Nimet. *Ardâvîrâfnâme*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.

Yıldırım, Rıza. *Aleviliğin Doğuşu; Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri 1300-1501*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Zaehner, R. C. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1961.

